

ÚJ ELMÉLET AZ IRODALOMTÖRTÉNETRŐL.

«A szellemi fejlődés nemzedékek elkülönülésévé és versengésévé lesz a történelmi valóságban» — mondja könyvének¹ egy helyén (236. lap) Thienemann Tivadar, aki az irodalomnak egy új felfogásával, helyesebben szólva: látásával ajándékozott meg bennünket. Akik a múlt század történelmi eszméinek a légkörében nőttek tudományuk munkásaivá, meglepődéssel és némileg idegenkedéssel kell, hogy forgassák ezt a könyvet, mert egészen más érdeklődésből nőtt ki és más fogalmakkal van felépítve, mint a nálunk, pl. Gyulai és Beöthy tanítványai között, megszokottak. Thienemann művében egy új nemzedék legjellegzetesebb képviselője hallatja szavát — s ez a hang a régibb nemzedék fülében idegenszerűen cseng. Itt valóban szemünk előtt van a nemzedékek elkülönülése és ellentéte: az apák nem értik a fiak lelkét, s a fiak elidegenednek az apáktól. Régen sem volt ez másképen, azonban régebben lassúbb volt az idők ritmusa, hosszabb az átmenet ideje, de századunk második évtizede olyan szakadékot ásott a múlt és jelen közé, hogy az új nemzedék nem érzi többé intenzíven a multtal való kapcsolatát és ennek következtében merészebben és tudatosabban vág neki életben és tudományban az új utaknak.

A múlt század a történelmi érdeklődésnek olyan felvirágzását látta, amilyenre a régibb időkben nincs példa. Csakugyan a történelmi világszemlélet uralkodott a század szellemi életén, s ebből a történettudományoknak igen nagy hasznuk származott. Nagy történetírók születtek, tolluk alatt életre kelt a múlt, s a XIX. század embere az ő vezetésükkel otthonosan mozgott a múlt idők emberei között. De ezek a történetírók általában *írták* a történelmet és nem *elmélkedtek* rajta. Vagy ha igen, akkor okulást kerestek a multban a jelenre és a jövőre — magán a történet értelmén keveset filozofáltak. S aki filozofált, azzal a tényeknek, az eseményeknek a kutatói rendszerint keveset törődtek. Nem az elmélet, hanem a tény és a

¹ Thienemann Tivadar: *Irodalomtörténeti alapfogalmak*. Budapest, 1930. 252 l.

példa volt az, amit ezek a történetírók kerestek. Magasra fejlett individualizmus volt a század ideálja; individuumokat keresett a történettudós is, amikor a multba merült el tekintete. Ezért a mult század történetírása a nagy emberek, jellegzetes egyéni korok és nemzetek történelme volt, s az egyszer élő individuális vonásokat szerette megfigyelni. Természetes tehát, hogy mikor történelmet csinált: életrajzokat írt -- akár Napoleon vagy a francia forradalom, akár a magyar nemzet vagy a magyar irodalom történetéről volt szó. Meg akarta írni azt, ami *egyszer volt*, és úgy, ahogyan volt. Kivált az egyéni, elkülönítő mozzanatokra figyelt: a magyar irodalom történetében nem az *általános irodalmi*, hanem a *magyar mozzanatok*at kereste ki, azt, ami ezt az irodalmat minden más irodalomtól elválasztva magyarrá és egyénivé tette. Sok más körülményt, mellőzve, ilyenre kellett lennie ennek a történetírásnak már csak azért is, mert tisztelte a tények igazságát: a tények pedig egyedek, individuális valóságok, s így a tények története individuumok életrajza lett. Ténykutatás, forrástanulmány, analízis ennek a történetlátásnak szükségszerű következményei, s a történetíró szemében az esemény csak jel, amelyen át az okozó individuum valójába tud bepillantani.

A XX. század embere, és vele a történettudósa is, nagyon megváltozott. A tények becsülete lejáróban; az ember ura és formálója kíván lenni a tényeknek, mert nagyon fájdalmasan nehezédtek reá és agyonnyomással fenyegették. Ha a tények nem hajlanak az elmélet nyomán, a ma embere szívesen lép fel velük szemben a filozófus Fichte mozdulatával: «umso schlimmer für die Tatsachen!» A mai történetírónak a tény többé nem cél, hanem alkalom elméleti konstrukciók számára, s azt a történész sokszor készen hozza a tények elé; amelyik tényre az elmélet nem illik, azt egyenesen kirotálja műve anyagából: az — nincs, az nem 'jelent' semmit. A forrástanulmányt napszámos munkának érzik, ami legfeljebb szükséges kellék, de ők túl akarnak rajta haladni: nekik a köveket épületté kell összerakni. Analízis helyett szintézis lett a jelszó. A történetnek nem a tényei, hanem az értelme érdekli korunk emberét. Mindennaposak lettek a világtörténeti konstrukciók, amelyek szuverén módon lebegnek a tények fölött, s még jó, ha rajtuk nyugszanak. Azok a fogalmak, amelyekért a mult században ezek és ezek vérüket hullatták: szabadság, egyéniség, ma nem vernek visszhangot a lélekben, ellenben megbecsültté lettek újra azok az eszmék, amelyekből a történet iránt érzéketlen és az örökkévalóság pátozából élő középkor táplálkozott: az egység, a kollektivitás és a törvény, mely túlnőtt az egyéneken, akiket összefog. Az új nemzedék Európa-szerte ezekért az eszmékért lelkesedik. S aki az egyént beleszorítja a nagy egészbe, és a

szabadságot odaadja a törvény uralmaért, azt nem is érdekli többé az individuum. Ha mégis feléje fordítja tekintetét, ezt csak azért teszi, hogy lássa, mit tud belőle kihozni a kollektivitás, és mi az a törvény, az az egyénfeletti idea, amelynek az egyén hordozója. Tehát az egyénben is az általánost keresi és az időben is az örökkévalót pillantja meg. Ennek az új embernek lelkétől igazában véve idegen a történet: az egyedinek és egyszerűnek szerető számontartása. Őt jobban érdekli az általános, a törvény. Ezért van Európa új nemzedékében valami a történettől való elfordulás, tudományában pedig «una sorta di decadenza del sentimento storico, quando non addirittura uno spiccato atteggiamento antistorico» — mint Benedetto Croce, a történeti érzék egyik nagy bölcselője, mondotta az oxfordi filozófiai kongresszuson elhangzott előadásában.

Ma két párt áll szemben egész Európában a műveltség minden területén, akár politikába, akár művészetbe, irodalomba vagy tudományba téved az ember: az öregek tradicionizmusa, akik a történethez járnak ihletért, és a fiatalok futurizmusa, akik türelmetlenül várják, hogy a történeti Európa helyébe felépíthessék a maguk Antieurópáját, amely álmaikban él. Természetes, hogy ezt a tudomány is visszatükrözi: történelem és ahistorikus szociológia küzdenek a vezetésért, s mindegyik a jövő varázsígjét akarja kimondani.

Thienemann könyvét is ebben a miliőben kell megértenünk. Sietek azonban hozzátenni, hogy álláspontja átmenet a harcos felek között. Valami sajátos kettősség van a munkájában: szereti a mult sok drága hagyatékát, de lelkesedik a határtalan jövő perspektívájáért, s ezért azt hiszi, hogy irodalomtörténetet ír, pedig irodalomszociológiát csinál, azonban — az idő hosszmeteszében. S épen ez az, ami könyvét különössé, de különösen érdekessé is teszi: az egyik félnek hiányzik belőle az, ami szerinte a történet lényege, t. i. az irodalmi individualitás¹ — a másik félnek meg sok minden van itt a régiből: mindenekelőtt a hagyomány megbecsülése, s ami különösen hat a törvénykutató futuristára: az egyetemesnek individuális jelenségek értelmén való szemléltetése tényekre épített fogalmak dialektikája helyett.

Próbáljunk tehát mi is közelebb lépni ehhez a könyvhöz, amelynél érdekesebb és gazdagabb az irodalomtörténet elvi alapvetése körében nem jelent meg még magyar nyelven. Nem vagyok az irodalomtörténet céhbéli munkása, azért igazán pártatlanul, «libero animo» beszélhetek róla — viszont a szakmától való távolságom megérteti az olvasóval és egyben mentességül szolgál, ha csak a mű nagyvonalú koncepciója érdek

¹ Goethe alakjában is, akinek idézésével a könyv végződik, a tipikust, az általános jelentést, a szimbolikust veszi észre szerzőnk.

írásomban, s nem is kívánok a szakember mikrophiliájával közeledni tárgyamhoz.

1.

Aki valami újat akar mondani, annak szükségképen először tagadnia kell a régit. Minden új rendszer *nemmel* kezdődik, hogy aztán az *igenben* folytatódjék. Temészetes tehát, hogy Thienemann is tagadással kezd: ellene fordul annak a történetírásnak, amely életrajzok sorává teszi a históriát. Szerzőnk annyira szereti az életet, hogy miatta nem tudja nézni a halált. Tekintete a létnek azokat a mozzanatait keresi, amelyek megmaradnak, tradíciókká lesznek, s amelyeket diadalmasan visz magával a végtelenbe lendülő, folyton gyarapodó és gazdagodó valóság. Idegenkedve látja, mikor a történetíró pusztulásról és halálról beszél. Ezzel szerinte materialisztikus, biológiai felfogást lop bele a történetbe, amely a szellem útjának, e végtelenbe nyúló útnak nyomozása kell, hogy legyen.

A régi történetfelfogás kritikáját és a maga elgondolásának vázolását szerzőnk annak a fogalomnak elemzése kapcsán tárja eléünk, amely nélkül semmiféle történet se tud megenni: a fejlődés ideáját veszi boncoló kése alá. Könyvének nyitánya, amelyben a következő részek minden vezérmotívuma felhangzik, ennek a fogalomnak az értelmezése. Azonban Thienemann itt nem ez idea dialektikus, logikai fejtegetését adja, csak helyes és helytelen alkalmazására mutat rá az irodalomtörténet keretében. Öntudatlanul is tisztában van vele, hogy a fejlődés minden történetmagyarázat alapvető fogalma, kell tehát, hogy ha van helytelen és helyes történetírás, akkor annak a gyökerét ebben az ideában, ennek helyes vagy helytelen felfogásában kell keresni. Ezért szerzőnk kétféle fejlődést tételez föl: az általa ú. n. *szerves* fejlődést, amely a hibás történetírás alapja, és a *szelleminek* nevezett fejlődést, amelyen nyugszik a történetnek Thienemann által követett útja.

Nagyon fontos ennél fogva, hogy megálljunk a könyvnek ennél a nyitányánál, mert nem láthatunk bele a mű titkos rugói közé, ha nem azon a részen próbálunk oda bepillantani, ahol az egész koncepció motora dolgozik. Figyeljük meg tehát pontosan, mit tart szerzőnk fejlődésnek. Viszont szinte egyszerűen megítélhetjük a mű pozitív felépítésének is az értékét, ha ezzel az elvi és kritikai résszel szemben tisztáztuk a magunk álláspontját.

Thienemann abból indul ki, hogy minden történettudomány a fejlődés gondolatára épül, s ezzel a szóban forgó tárgynak, pl. az irodalomnak folytonosságát, változásaiban való összefüggését akarja megjelölni. Ámde vannak, akik ezt a folyto-

nosságot határok közé szorítják (kezdet és vég), míg mások nem látnak határokat, csak örök fejlődést. Ezek nyitottnak látják ezt az egész folyamatot. Ide kell számítanunk mindazokat, akik nemcsak a haladás irányában, de még a kezdet felé sem barátjai a határnak: minden mozgalomban valami premozgalmat tételeznek fel: a romantikához odakonstruálják a preromantikát, a reformációhoz a prereformációt (170. lap), ezeket a Minervából jól ismert fogalmakat — s így egészen következetesnek érezzük, hogy az irodalom majd szerzőknél is egy irodalomelőtti irodalommal: a szóbeliség prelitteratúrájával kezdődik. E könyv lapjain tehát a régiak és újak a zárt, illetőleg a nyílt fejlődés címerével a pajzsukon vonulnak fel tudományos bajvívásra. Amazok szerint a történet egy lény élete, akár perszonális, akár kollektív individuumról (korszak, nemzet) van szó, s minden történet a születéstől a halálig tart. Van tehát emelkedése, virágzása és hanyatlása, akárcsak az emberi életnek. Emezek pedig azt vitatják, hogy a történet örök folyamat, amelybe az individuális lények bekapcsolódhatnak és belőle kieshetnek, de ez nem lényeges, mert a lényeg az, hogy e folytonos folyamat áramlása meg nem szakad, hanem állandóan gazdagodva, differenciálódva és tudatosságban elmélyülve halad a végtelen felé. Mivel amott egy élőnek felfogott lény körül organizálódik a történeti szemlélet, e látás alapja szerzőnk szerint a biológiából kölcsönzött szerves fejlődés gondolata — emitt ellenben, ahol «a mult szellemi öröksége az idő folyásában egyre növekszik és ebben a növekedésben nincs megállás vagy visszaesés», a fejlődésnek valami örök, el nem múló szubsztrátumának kell lennie, s mivel ilyen valami egyedül a szellem, Thienemann ezt a nyílt, végtelen fejlődést szellemi fejlődésnek nevezi.

Melyiknek van igaza? Mind a kettőnek, de ilyen kiélezetten egyiknek se.

Szerzőnk a német idealizmus emlőin nevelkedett. E mozgalomban irodalom és filozófia kölcsönösen áthatják egymást, innen van, hogy Thienemann is filozófikusabb fő, mint ez különösen nálunk az irodalomtörténészek körében megszokott. Mint az idealizmus szellemi fiához illik, el van telve a végtelenség eszméjének fenségével és igazságával, gondolata túl száll a határokon, és ezért idegenkedéssel nézi a fejlődésnek is minden zárt koncepcióját. Ezért mondja, hogy a szerves fejlődés kiforgatja ez eszmét a maga igazi értelméből, mert antropomorfizálja, a fejlődési sort meg biográfiává teszi; «az ember a maga életfolyásának törvényét — a biografia szempontjait — átvitte más jelenségek történetére is, hogy azt megérthesse» (3. lap). Így teremti az ember a történetben, az időnek ebben a végtelen árában «értelmes egységeket», mint szerzőnk mondja. S itt jó lett volna megállania és elgondolkoznia rajta,

hogy ha valóban így lesznek a történet hordozói *értelmes* egységek, vajon nem rejlik-e valami mély szükségesség a történetnek ebben a zártta tételében, a végtelen folyamatnak ilyen individualizált feldarabolásában? Vajon egyáltalában nem pusztán ezen az alapon lehetséges-e a történettudomány? S mikor pl. szerzünk is a geológus módjára hagyományrétegekből 'felépíti' az irodalomtörténetet, e rétegekben nem darabolja-e fel az egészet? S az egyes rétegek nem halottak-e még akkor is, ha hagyományként, a múltból előmeredő 'survival'-ként, szerepük van a jelenben? Él-e ma pl. a görög irodalom, vagy Lucretius Carus — vagy mindez csupán alakítható, holt köve műveltségünk képződményének?

Thienemann azonban ezeket a kérdéseket nem veti fel, aminthogy általában magát a fejlődést nem is teszi problémává, hanem annak csupán két felfogásmódját mutatja be alkalmazásuk formáiban. A döntő pedig itt a fejlődés értelmének megállapítása, mert csak ebből érthetjük meg a szerzőnk megjelölte két koncepciót is, valamint azoknak a maguk területén való jogosultságát.

Nagyon helyesen veszi észre Thienemann e tekintetben, hogy a fejlődés által lesz szemünkben a történet értelmessé. E nélkül eszmények kaosza volna előttünk, és az idő maga volna a zürzavar. Mert ha a változás nem fejlődés, azaz organikus, minden részében összefüggő növekedés, akkor a világfolyamat valóban kaosz és nem kozmosz volna. A fejlődés tehát egyik lehetősége annak, hogy vele mi a világ változó tényeit az idő során rendezzük, s történet azoknak az embeereknek a szemében van, akik így, azaz fejlődésében fogják fel a világot. Ilyen emberek pedig a nyugati műveltség emberei. Sehol és soha másutt, mint itt, nem jutott ennek az elvnek ilyen világmagyarázó szerep. A történeti valóság tehát nem készen adott valami, hanem formált tények értelmes sora, s értelmet e sor attól a céltől kap, amely felé az időben 'halad'. Magától értetődik, hogy a cél, amíg el nincs érve, addig csak csirában van, virtuálisan létezik. Ennélfogva minden történeti 'valóság' valami ideális, feltételezett, azaz előre valónak vett szférának (igazság, szellem) megvalósulása, s az tudatosan vagy tudattalanul cselekvő lények tevékenysége során válik valósággá. Történet nincs hit nélkül: hinnünk kell abban, ami felé megyünk. Thienemann, az intelligencia szerelmese, a tudatosságban hisz és a történetet az intelligencia gyarapodásának, a tudatosság folytonos fokozódásának látja. A töprengve alkotó fausti ember tipikus nyugati és történeti világszemlélete ez. A nyugati ember ugyanis épen abban különbözik a keletitől, hogy ilyen összefüggő, tervszerű rendet: az igazság diadalát, Isten országának eljövételét vagy más hasonló ideális szféra realizálását látta ott, ahol a Kelet népei a gőgös és értelem-

ellenes Sors vagy a meddő, mert alkotott művét újra le is romboló Véletlen uralmát érezték. Van történet, mert mi a valóság időbeli változásait értelmesnek látjuk, azaz fejlődésnek fogjuk fel. Ezzel az idő belesimul a világba, alkotó tényezővé válik, nem úgy, mint pl. a hinduknál, ahol az idő ellenesége a valóságnak, s ezért nem is lát a hindu filozófia értelmet a változásban. A hinduknál nincs nyugati értelemben vett történet: multjuk óriási zűrzavar és fantasztikum.

Thienemann tehát jól látja, hogyha nincs fejlődés, akkor nincs történet, de téves az az állítása, hogy mást jelent szervesen fejlődni és szellemileg fejlődni. Mert mit jelent maga ez a fogalom: fejlődés? Azt, hogy — mint már az imént rámutattam — valami szellemi mozzanat megjelenik az anyagon; konkrétummá lesz az, ami még az imént csak absztrakt idea, eszme, tehát valóban szellemi mozzanat volt. Fejlődni ennél fogva annyi, mint a szellemi formának kibontakozni a tapasztalat adottságaiban rejlő, ú. n. anyagi lehetőségekből. Mi tehát az, ami fejlődik? Az anyag? Ez alakul, változik, de ez nem fejlődés, hanem halmozódás és bomlás. Ezt a folyamatot fejlődéssé az a szellemi mozzanat teszi, amely a változás során, mind jobban és jobban kiütközik, megmutatja magát és értelmet ad ezzel a történésnek. A biológia azt tanítja, hogy néhány év alatt testünk minden atomja kicserélődik. S mégsem cserélődik ki maga az ember, noha testi valója minden porcikájában mássá lett. Nem, mert azonos marad benne az az eszme, az a szellemi cél, amelyet hordoz és amelynek a kedvéért változik. De minden szellemi cél individuumok alakjában realizálódik: nincs ember, csak emberek vannak és nincsen irodalom, csak irodalmak a konkrétumok világában.¹ S mindegyik individuum szellemi individuum, mert a szellemi forma teszi egységgé. És az individuum, épen azért, mert konkrét, időbeli valóság, osztozik minden időbeli lény közös sorsában: kezdődik, amikor az eszme kiütközik a hordozó, anyag-on, és elmúlik, amikor ennek az anyagnak változásait többé nem az eszme irányítja és teszi egységgé. A szerves fejlődés tehát nem az anyag fejlődése, s az individuum fogalma nem ellenkezik a fejlődés fogalmával, sőt hozzája tartozik: minden fejlődés individuális fejlődés. Az irodalom is individuálisan fejlődik pl. a technikával összehasonlítva. S kezdete is van: a Thienemann iratlan irodalma, meg vége is, amikor majd felbomlik az a viszony, amely fennállását biztosítja, ha t. i. nem lesz semmi szerzőnek, műnek és

¹ Thienemann «irodalma» azonban nem konkrétum, hanem *fogalom*. Ezért nincs individualítása, csak szellemi formája. S így valóban nincs születése és halála, mert a fogalomnak csak tisztulása, világosodása van: szerzőnk kifejezésével szólva «tudatossága gyarapodik». Viszont azért, mert fogalom és mint ilyen *norma*: Thienemann «irodalomtörténete» alkalmazható minden konkrét irodalomra, — de csak e konkrét individuum születése és halála között.

közönségnek nevezhető valóság. Vagy mi más a szerző, a mű és a közönség, mint szervek, amelyek összeműködése az irodalom? Nem szerves-e ez a fejlődés, ha egyszer szerveken és individuálisan megy végbe, akár magyar irodalomnak, akár világirodalomnak nevezzük? S individuum életét lehet-e más-kép megírni, mint biográfia formájában? És ez a biográfia sem testi szervek, hanem egy szellemi individualitás biográfiája. Aki Goethe életét megírja, vajon annak a 80 kiló albuminoid anyagnak a változásait és tömörüléseit, meg bomlásait írja-e meg, amely Goethe teste volt, vagy annak az eszmének a konkrét valóságok világában való megjelenését, akit *Goethe* néven tart számon a szellem leltározója?

Nincs tehát különbség szerves fejlődés és szellemi fejlődés között: minden fejlődés szellemi, de egyben szerves is, mert csak szerveken keresztül lesz a szellem valósággá, térben és időben, s léte e szervek egységes, egy célra törő működésében áll. Az a szellem, amelynek nincsenek ilyen vagy olyan szervei, az nem fejlődik, mert nincs is az időben: ez vagy örök igazságszféra, mint Platon gondolta, vagy Isten, aki semmiféle múlt és egyáltalában fejlődő valósággal a maga örök változatlan-ságában nem is jellemezhető.

A szellemi fejlődés *végtelessége* sem olyan valóság, amely örökké tart. Ez olyan fejlődést jelent, amelynek hipotétikus eszme a lezárása, pl. a teljes tudatosság. Az ilyen valóság él, nem múlt még el, nem halott. De ki mondaná azért örökkévalónak? A műveltség fejlődését pl. azért mondhatom végtelennek, mert egy hipotétikus cél felé tart; de mondhatom-e örökkévalónak? Nekem száz esztendő bizonyos szempontból végtelenség, de önmagában, *an und für sich*, mi ez az örökkévalóságban? Egy pillanat — vagy annyi se. Logikailag tehát, azaz lényegben, nincs különbség a zárt és a nyílt, a véges és a végtelen fejlődés közt sem, mert minden fejlődés lényegileg zárt: kezdet és vég közé zárt folyamat. Nyílt fejlődésű az, ami még tart, de ennek is *lesz* lezárása, sőt ezt fel is tesszük valami hipotétikus eszmével. Nincs tehát semmi ok a fejlődésnek Thienemann-féle megkülönböztetésére. S az sem állhat meg, hogy mikor biográfiát írunk, akkor a testi organizmus kategóriáját visszük át a szellem világára. Az igazság inkább az, hogy a biológia, mikor egyedek fejlődéséről beszél, akkor a történetnek és a szellemi világnak a kategóriáját alkalmazza a test halmozódási és szétesési jelenségeire. Nem a fejlődés ilyen vagy olyan fogalma csínál biológiát a történetből, hanem a biológia csínál történetet a természettől. Épen ezért néznek rá bizalmatlanul a tiszta természettudományok. Az életerőnek és az entelechiának a fogalma több, mint természet, s jellemző, hogy épen e szellemi mozzanat nélkül nem tudja az élő lény egységét, szerves fejlődését megérteni a biológus.

2.

Thienemann azért nem barátja a régebben szokásos irodalomtörténetírásnak, mert ez írókra és művekre darabolja fel az irodalmat, s ezek életrajzát írja — már pedig «egyedek életrajzából nem állítható össze egységes, összefüggő történelem» (16. lap). Ő tehát valami olyan egyedre vágyik, amelynek a történetébe minden irodalom története bele legyen foglalható. Erre még a 'világirodalom' sem alkalmas, hanem csak maga az irodalom általában. Ezzel az óhajtott egyetemességet sikerült ugyan tárgya számára biztosítani, de egyúttal teljesen fogalmivá, formálissá tette azt. Eddig minden irodalomtörténet substratumának az irodalmi *művet* tekintette, s történeten a művek és írói egyéniségek megalakulásának mozzanatait értette. A mű elemzése, írójához való viszonya és hatásának kutatása körül forgott minden irodalomtörténetírás. Az irodalom e felfogás szerint a művekben van: az írott művek összességét értik rajta. Ezt a konkrétumok körében mozgó irodalomtörténetet Thienemann most egy funkcionális fogalommal kívánja felcserélni. Az ő nézete szerint az irodalom az a viszony, amelyet a mű teremt meg az író és az olvasó között. Éltető eleme az írás-olvasás gyakorlata: az író azért ír, hogy elérje az olvasót, és az olvasó azért olvas, hogy elérjen az íróhoz. Szerzőnk az irodalom értelmét ezzel az önmagában megálló műről eltereli egy társadalmi relációra. Ezt úgy fejezi ki, hogy nála az irodalom régebbi tárgyfogalma viszonyfogalommal alakul át: azt az elvont viszonyt érti rajta, mely az írott és köz-zétett munka által az író és szűkebb vagy tágabb olvasó-közönsége között létesül. Az irodalom Thienemannnak nem esztétikai módon megítélendő alkotás, amelyet a kifejező eszköz választ el más művészetektől (szerzőnk általában nem híve az értékítéletnek), hanem 'társadalmi jelenség'.

En ezt a felfogást az *irodalom* tradicionális fogalmával nem látom kifejezhetőnek, mert Thienemann «irodalma» más, több, mint e hagyományos fogalom jelölte tények. Az irodalomnak társadalmi funkcióként való felfogása ugyanis a szerző és a közönség fogalmait teszi fontosakká, mellékessé fokozza le a művet, holott az irodalomban mégis csak első és fő az irodalmi mű, s a szerző és a közönség csak ennek a teljes megértése kedvéért érdekelheti az irodalomtörténetírót. Hogy Thienemann a régi szó mögé új jelentést rejt, mi sem mutatja jobban, mint hogy könyvében bámulatosan finom és igen érdekes dolgokat tud mondani ennek megfelelően a szerző és a közönség szellemi habitusáról a különböző fejlődési fokozatokban, de a műről alig tud többet, mint hogy iratlan, kézírásos vagy nyomtatott. Külsőségeket állapít meg róla, a szöveg külső alakulását keresi, de nem érdekli, hogy

mi van a műben, mi ennek a szubstanciája. Nem csoda tehát, ha a mű szerepét sem határozza meg kétértelműség nélkül. A 39. lap szerint a közzétett mű csak *terméke* az irodalomnak, *eredménye* annak a viszonyosságnak, mely az író és a közönséget kölcsönösen egymásra utalja. E szerint tehát az irodalomnak nevezett társadalmi viszony hozza létre a művet, mert hiszen ez termék, eredmény. Amde az 56. lapon meg azt olvassuk, hogy «az írott mű csak az által válik irodalommá, hogy szellemi *kapcsolatot* teremj az író és a közönség között». Itt meg már az irodalom a mű függvénye. Először van a mű, ez aztán társadalmi kapcsolatot terem két tényező között, s létrejön az irodalom.

A műnek ez a kétértelmű szerepeltetése — egyszer irodalmi termék, máskor meg irodalmat létrehozó mozzanat gyanánt — az egész Thienemann-féle koncepciónak a *πρῶτον ψεύδος*-a. Mert a mű az irodalomnak se nem terméke, se nem létrehozója, hanem ez maga az irodalom a szónak igazi értelmében. Irodalom ott van, ahol művek vannak. S az irodalom a művészetnek egyik formája: a műben él, épűgy, mint minden más művészet. Ma is él pl. az antik irodalom, mert megvannak azok a művek, amelyek ezt az irodalmat alkotják, noha fejlődésének már vége van. Vele kapcsolatban esetleg mi fejlődünk, mai emberek. Az antik irodalom maga ma valóban szellemi életet él: az időn kívül és mintegy transcendens szférában él. De általában minden műalkotásnak ez a sorsa: megszületése után valami imaginárius térben és időben él. Ettől a műben élő szellemi valóságtól — amire nézve egészen közömbös pl., hogy papyrusra vagy hártýára írják-e, vagy merített papírra nyomtatják — egészen különböző valami az *irodalmi élet*, amely a mű körül szerveződő társadalmi jelenség. Ennek léte a társadalommal azonosul, s addig tart, a míg a társadalom, és olyan, amilyen szellemű az a társadalom, amely a művel, s általában az irodalommal „foglalkozik”. Irodalom és irodalmi élet különbözőségének megvilágítására ismét az antik irodalomra hivatkozom. Ez az irodalom ma is van, de sehol sincs az az irodalmi élet, amely vele egyidős. S viszont az antik irodalom sok irodalmi életnek volt tárgya és tárgya még a miénknek is. De pl. Horatius művei az antik irodalomnak nem úgy tárgyai, amint a mi irodalmi életünknek. Egészen bizonyos, hogy a magyar irodalmi élet mást látott és keresett Horatiusban, mint római kortársai. S aki a római irodalom történetét írja meg, annak az lesz a feladata, hogy megmutassa, mik voltak Horatius művei egyrészt önmagukban, szerzőjük számára másrészt a kortársaknak, míg a magyar irodalmi élet historikusa ezzel nem tartozik törődni.

S a műhöz addig, míg tiszta irodalom, semmi köze a közönségnek. Amíg a mű beszél, addig ez, mint minden művészi alkotás, csak az alkotó művésztől beszél. A mű történetírója ezért

a művésszel törődik, mert a mű története az ő története. A társadalom, mult és jelen, ehhez az irodalomtörténethez csak az alkotóban és rajta keresztül tartozik, amennyiben t. i. részt vett a művész énjének kialakításában, amely a műben önmagát fejezte ki.

De persze a kész mű kilép a világba, s kapcsolatot teremt az alkotó és a közönség között. Ez már társadalmi tény, s a neve irodalmi élet. Ennek a tényei és az irodalom művészi tényei nem azonosak. A mű értékelése is egészen más lehet az irodalmi életben és az irodalomban, a tiszta művészet körében. Thienemann egész műve tartózkodik az értéktételektől. Ennek is az az oka, hogy ő az irodalmi élet tényeinek a kutatója, akit nem érdekel a mű esztétikai értéke, csak a társadalmi szerepe. Ezért van, hogy az irodalmi életben, vagy a hogy ő mondja: az irodalmon át ő a társadalom szellemét érzi. Egy könyv előszava például neki azokról az emberekről beszél, akik kénytelenek voltak először írni, és akik követelték ezt az előszót. Így lehetséges csak, hogy az irodalom története a társadalom történetévé bővül ki, s belőle az emberek együttélésének bizonyos formái tekintenek felénk. Végeredményben kultúrszociológiát kapunk szerzőnkél, s azt látjuk, hogy itt, a középeurópai kultúrában a szellemnek valami egységes stílusa dominált, és hogy az itt kifejtett szellemi világ a maga képére formálta az írókat és olvasókat.

Az irodalmi életnek ez a felfedezése olyan területet von be a tudományos kutatásba, amivel eddig keveset törődtünk, de tévedés azt hinni, hogy az irodalomtörténetnek ezután az irodalmi élet történetévé kell lennie. Megmarad a régi is, amit kibővít az új szempont. Annnyival inkább, mert Thienemann igen világosan elénk tárja ennek az irodalmi életnek tudományos feldolgozásához szükséges alapfogalmakat. Az ő nyomán elindulva bizonyosan igen termékenyen fog bizonyulni az irodalmi élet tanulmányozása.

Ennek a szociológiai szempontnak a bevezetését nálunk Horváth János kezdeményezte, mikor irodalmi tudatról beszélt. Ez persze csak kollektív tudat lehet, s kollektivitásokhoz kell tapadnia. Thienemann most megmutatta, hogy kik e kollektivitás tagjai és hogy az irodalmi művek alapján alakul ki ez a kollektivitás. Mint minden élet, az irodalmi élet is tudatosságra törekszik. S így az irodalmi élet valóban e kollektív tudatosság fokozódásával jár.

3.

Még csak egy kérdésre szeretnék felelni. Micsoda Thiennemann munkájának tudománytörténeti jelentősége?

A mult század történeti világszemlélete logikai szükségességgel fordította figyelmünket a társadalomra, a történet egészé-

nek a hordozójára. A magyar irodalomtörténet és kritika munkásai közül Horváth János és Schöpflin Aladár kezdeményezték az irodalmi alkotásnak ezen a széles alapon való jelentését kutatni. Ők fordultak a művektől a nyomukban alakuló élet felé. Közben a német tudományban Scheler kezdeményezésére a tudás szociológiája alakul ki, s ezzel párhuzamosan születnek meg Thienemann vizsgálódásai, amelyekben mindezek a csírák sokkal tudatosabb és világosabban látható kifejlődést nyertek.

Thienemann érdeme, hogy ráirányítja figyelmünket arra a körülményre, hogy az irodalmi mű körül egy nagy és gazdag társadalmi, szellemi folyamat alakul ki, amely szerző, mű és közönség kapcsolatában áll. Ezek mind hatnak egymásra, s köztük kialakul az irodalmi élet. Szerzőnk könyve valójában ennek az irodalmi életnek, s ez élet két szellemi tényezőjének a szerzőnek és közönségnek a rajza, ahogyan az az irodalmi mű alakuló formáiban is tükröződik. Így Thienemannnál elevenné válik az irodalom: könyvek halmazából alakuló hagyománygyűjtemény lesz, amely — mint ezt Bergson tanítja az életről — tovább él a jelenben. A jelen magában foglalja a múltat: minden újabb fázis gazdagabb rétegződésű, mint a megelőző volt. S ahogy minden élet a tudatosodás mind nagyobb foka felé törekszik, úgy az irodalmi életre is ez a fokozódó tudatosság a jellemző.

Itt is a szellem kategóriáját alkalmazza szerzőnk az irodalomra, mert a szellem és a tudatosság ikertestvérek. A legképletesebb szellem a legtudatosabb. Tehát a tudatosság fokozódása minden szellemi történet körében megtalálható. S igen becsesek Thienemannnak azok a lapjai, ahol rámutat arra, hogy a tudatosság növekedése milyen módon alakítja a mű stílusát, a szerző öntudatát és a közönségtől való távolságát.

Nem lehet szándékunk, hogy ebben a tekintetben csak megközelítően is vázoljuk Thienemann könyvének gazdag és gondolatébresztő tartalmát. Bizonyos, hogy ebben a részben szerzőnk az irodalmi élet első rendszeres teoretikusa. Éppen azért, mert a szellemi fejlődésnek a minden irodalom történetében ismétlődő, azonos útvonalát kereste, műve nem is annyira konkrét történet, hanem inkább az irodalmi élet dynamikája. Normatív keret, amely az egyetemes irodalmi individuumokban individuális vonásokkal telítendő meg. Az előttünk fekvő könyv termékenysége éppen a belőle kisarjadó részlettanulmányokban fog megmutatkozni, amelyek a mű egyetemes fejlődésfokait konkrét alakjukban az egyes irodalmakra alkalmazottan tárják majd elénk. Ezzel egy nagy lépéssel viszi előre a mű az irodalomtörténet tudatos művelését.

NAGY JÓZSEF.

DOMONKOS-RENDI MAGYAR KÓDEXEK.

(Második, bef. közlemény.)

3. Valószínűleg domonkos-rendi kódexek.

A domonkos-kódexek második csoportjába is bele kívánkozik még néhány kódex. Ezek: 1. Krisztina-legenda. 2. Virginia-k. 3. Bod-k. 4. Thewrewk-k.

a) Szent Krisztina élete.

Sz. Krisztina életét azon alapon sorozhatjuk a domonkos eredetű kódexek sorába, hogy ez a kódex eredetileg a Ráskai Lea másolásában ránkmaradt Horváth-k.-nek volt egyik része s a Horv.-k.-ből vált ki.

A Horv.-k. táblájának belső borítéklapján XVII. századbeli női kéz följegyezte a kódex tartalmát: «Szent Christinay É¹ | Nagi Boldog Ászoni | Az Szerzetes Eletrül valo Íras.»² A Horv.-k. mai tartalma: 1. Isten fiának testfelvételéről. 2. Asszonyunk, Szűz Máriának haláláról. 3. Szerzetes életszabályok. (Eredeti címe: *Sz. Bernald doktornak mondási az szerzetes életről.*) Ez a három rész külsőleg is elkülönül a kódexben. Ezeket említi a XVII. századi kéz 2. és 3. helyen. A bejegyzés idején azonfölül 1. helyen Sz. Krisztina életét tartalmazta a Horv.-k.

A tábla bejegyzése eléggé pontosan részletezi a kódex tartalmát. A tartalomra vonatkozó hasonló bejegyzés olvasható ugyanabból a korból s ugyanattól a kéztől a Kazinczy-k. tábláján is. A Kaz.-k. 1625. évi bejegyzés tanúsága szerint a pozsonyi klarissza kolostor tulajdonában volt a XVII. században. Ott kellett lennie ugyanakkor a Horv.-k.-nek is.

A Horv.-k. bejegyzése alapján már Volf Gy. megemlítette, hogy a kódex elején valaha Szent Krisztina élete volt. Volf a hiányzó részt egy 12 leveles ívnél is terjedelmesebbnek tartotta.³ A Horv.-k. kijavított régi fatáblás bőrkötésben maradt

¹ A lap szélén a többi betű levágva. Az É betű sem teljes.

² Nytár VI. k., XV. l.

³ Nytár VI. k., XV. l.

fenn. A Kriszt.-l. eredetileg kötetlenül került a Nemz. Múzeum könyvtárába s mai kötését csak 1852-ben nyerte. Révai Miklós, ki a már akkor különálló kódexet még 1803 előtt lemásolta, megállapítja, hogy a Kriszt.-l. eredetileg kötve volt, mert a fűzőszálak még akkor is megvoltak, mikor a kódexet másolta, s a körülvágás is elárulja eredetileg kötött voltát.¹ Ez a kis kódex tehát úgy esett ki, úgy vált ki egy másik, testesebb kötött kódexből.

Itt van tehát a régi kötésű Horv.-k., melynek elejéről hiányzik a *Krisztina-legenda*, s van egy Krisztina-legendánk, mely eredetileg egy bekötött könyvnek volt egyik része. Mind a két kódex annak idején Jankovich Miklóssé volt s könyvgyűjteményének megvételével került a M. N. Múz. könyvtárába. Jankovich birtokába is valószínűleg egy helyről, együttesen jutott a két kódex. Önkénytelenül is fölvetődik a kérdés: nem volt-e a Kriszt.-l. eredetileg a Horv.-k.-nek hiányzó része? Vizsgálunk kell, beleillik-e a Kriszt.-l. a Horv.-k. ternői közé. Az összehasonlításra több kiinduló pont kínálkozik: az alak, a papíryanag (vízjegy) s a könyvdíszítés vizsgálata.

A Kriszt.-l. íveinek alakja negyedrést s így ugyanolyan, mint a Horv.-k. és a Ráskai Lea másolta többi kódex s általában a nyulakszigetebeli Domonkos-apácák használatára készült kódexek javarésze. Sőt a Horv.-k.-szal még az ívek hajtogatása is egyező, s a leveleknek ugyanarra a részére esnek az egyes vízjegyek. A levelek nagysága egyforma mind a két kódexben, de a Kriszt.-l.-ban maga az írás tükörfelülete szélesebb s az írás osztatlan, míg a Horv.-k. írása kéthasábos. A Kriszt.-l. papíryanaga azonos a Horv.-k. s általában a Ráskai Lea korában a nyulakszigetebeli apácák használatára készült kódexek papíryanagával. Igazolja ezt a kódex vízjegyeinek vizsgálata.

A Kriszt.-l. első ternője 10 leveles, a második — úglátszik — 11 leveles. Ezeken a fővízjegy kalapforma. Ez a kalapforma kétféle változatban található meg a kódex papírján. Előfordul lantalakkal s ötlevelű lóherével kapcsolatosan, mint a Horv.-k.-ben is.² A kalap, lant és lóhere rajza teljesen egyező a két kódexben, sőt a hajtásnál is ugyanarra a helyre esik, s a hajtás miatt a kalap s a lantalak nem látszik teljesen.³ Ennek a kalapformának némileg eltérő rajza van meg a Margit-l.-ban, teljesebb alakja a Göm.-k.-ben. A Kriszt.-l. 17. levelén még egy vonalas vízjegy is akad, mely szintén kalapalakkal szokott előfordulni. Hasonló vízjegyet találunk a Marg.-l. (112., 116. lev. = Briquet 2524.) s a Göm.-k. (pl. 327. l.) papírján.

¹ Nytár VIII. k., XLI. l.

² A Kriszt.-l. papírján a kalapalakú vízjegy legtisztábban látszik a 2., 5., 8. és 12. levelén, a lantalak a 3., 6., 9. és 19. levelén, az ötlevelű lóhere (lóhere kalapalakkal: Briquet 3543) a 18. és 21. levelén. — Briquet, C. M.: *Les filigranes*. I—IV. k.

³ A Horv.-k. levelein a lóhere vízjegy mindig a bal sarok felé esik.

Az utolsó csonka ternió vízjegye kör alakban horgony hatágú csillaggal. A horgony legtisztábban látszik a 23., a csillag vége a 22. levélen. Ez a horgony vízjegy a hasonló alakú Virg.-k.-nek mindvégig egyetlen vízjegye (Briquet 498–499.). A vízjegy mind a két kódexben a hajtásra esik. Horgony vízjegy előfordul a Kazinczy-k.-ben is; némileg eltérő rajzzal, csillag nélkül megtalálható a Thewr.-k.-ben is. Valami elmosódott horgony féle vízjegy látszik a Horv.-k. 27. lapján is.

A kezdőbetűk sem a Kriszt.-l.-ban, sem a Horv.-k.-ben nincsenek kifestve, a szövegközi betűminialás is hiányzik, csupán a Horv.-k. harmadik részének, a szerzetes életszabályoknak elején van egyetlen egy lapnyi festés. A Horv.-k. Ráskai Lea írása, a Kriszt.-l. szövegét más, ismeretlen kéz másolta. Nagy, kacskaringós betűk, első tekintetre majdnem a Kriza-k.-ére emlékeztető írás.

A Kriszt.-l. és Horv.-k. papíránya s alakja egyező. Teljes valószínűséggel megállapíthatjuk tehát, hogy a két együttesen előkerült kódex eredetileg is együtt volt s a Kriszt.-l. a Horv.-k. hiányzó része. Egykori birtokosa, valószínűleg Jankovich, hihetőleg azért választotta el a Kriszt.-l.-át a Horv.-k.-től, hogy régi magyar kéziratának számát gyarapítsa, vagy esetleg azért, mert a szélesebb írásfelületű s egyhasábosan írt Kriszt.-l.-t nem tartotta teljesen összeillőnek a Horv.-k. külső kiállításával.¹ Lehet azonban az is, s ez még a legtermészetesebb magyarázat, hogy a Kriszt.-l. ívei használat közben váltak ki a Horv.-k.-ből, mint ahogy a Jordánszky- és Vitkovics-k.-nek is vannak ilyen kiszakadt levelei.

A Horv.-k. a margitszigeti Domonkos-apácák részére készült s a Kriszt.-l.-t is hozzá tudjuk kapcsolni a margitszigeti kolostorhoz. A margitszigeti apácák használatára készült kódexek, különösen a Corn.- és Érs.-k., elárulják, hogy az apácák igyekeztek megszerezni és összegyűjteni a kolostorban különösebben tisztelt szenteknek, úgyszintén az apácák védőszentjeinek magyarnyelvű legendáit. Krisztina nevű apáca is volt a kolostorban, az ő használatára készült a Göm.-k. néven ismert imakönyv. Sz. Krisztina szűz és vértanu különös tiszteletben részesült a margitszigeti kolostorban, s ereklyéit is őrizték a templomban.

Nagyszombatban Keresztelő Sz. János templomában még a jezsuiták idejében, nevezetesen a XVII. század végén is őrizték Sz. Krisztina ereklyéit s ünnepét is kellő fénnel ülték meg júl. 19-én. Az ereklyék már ott voltak a templomban, mikor még a domonkosrendieké volt a templom. A nagyszombati domonkos kolostorban 1566-tól 1618-ig menedéket találtak a Margitszigetről elmenekült dömés apácák s a

¹ Figyelembe kell azonban vennünk, hogy az Érs.-k. szövegében változik az osztatlan és kéthasábos írás. (Nyttár IX. k. VI. l.)

hagyomány szerint ők vitték magukkal Sz. Krisztina ereklyéit is.¹

Megállapíthatjuk tehát, hogy a Kriszt.-l. a Horv.-k. kiszakadt része. Valószínűleg épúgy a margitszigeti Domonkos-apácák részére készült a kódex, mint a vele eredetileg együvé tartozó Horv.-k.

b) Virgínia-kódex.

A Virg.-k. táblájának belső lapján e bejegyzés olvasható: «Sorores Conuentus Posoniensis de Veteri buda.»² A kódex tehát régebben a Pozsonyba menekült óbudai klarissza apácák birtokában volt. E bejegyzés s a kódex egyes részeinek ferences tartalma alapján magát a kódexet is ferences-kódexnek tartotta az irodalomtörténet. Sőt Pintér Jenő legújabb irodalomtörténete még ma is ferences (klarissza) eredetűnek vallja.³ A ferences eredet hirdetői nem vették figyelembe, hogy a «*Szent Ferencz Atyánk Napiara való Epistola*» és evangélium, v. i. a kódexnek ferences liturgikus szövegei XVII. századi írás. Pozsonyban másolták bele az eredetileg üresen hagyott 113. lapra.

A kódex ferences eredetéről vallott nézetet Szily Kálmán cáfolta meg. Szerinte a Virg.-k.-et valószínűleg a margitszigeti dömés apácák másoltatták le maguk számára még 1529 előtt. Szily érvelése: a Virg.-k.-ben levő Sz. Ferenc-legendának egy kis része azonos a Simor-k.-szel. (Virg.-k. 64⁷—72¹ Nytár III. 296—301. = Sim.-k. 1—14. Nytár VII. 83—88) A Sim.-k. azonban 'atyánk' v. 'bódog atyánk' névvel illeti Sz. Ferencet, a Virg.-k. ellenben ridegen csupán 'Sz. Ferenc' vagy 'ez bódog atya' névvel illeti. A Virg.-k.-et tehát nem írták ferencrendiek avagy klarissza apácák részére.⁴ Szily érvelésének helyességét megerősíthetjük magából a kódex szövegéből vett belső érvekkel is. A Virg.-k. utolsó fejezete: *Zent apaczaknak etelekre rwuyden való regula*. Forrása — mint arra maga a kódex is utal — a Sz. Jeromosnak tulajdonított *Regula monachorum*.⁵ Ennek kivonatos fordítását adja a Virg.-k. szóbanforgó fejezete. Meglehetősen híven ragaszkodik a latin szöveghez, csak meg-
rövidíti a fejtegetéseket s összevon egyes fejezeteket. Egyedüli fontosabb, lényegbe vágó eltérés a latin szövegtől, hogy a fejezetek címében s a szöveg folyamán is 'abbatissa' helyébe következetesen 'priorissát' ír. Ellenben az apácák ruházatának színére utaló részeket változtatás nélkül fordítja, általában csak akkor módosít az eredeti szövegben, ha a Domonkos-apácák

¹ Szentiványi Martinus: *Miscellanea*. Nszombat 1696. Dec. II. p. II. 216. — N 65. 1.

² Nytár III. k. VII. 1.

³ Pintér Jenő *magyar irodalomtörténete*. I. k. Bpest, 1930. 654. 1.

⁴ M. Nyelv 1920. 133—34. 1.

⁵ V. ő. IK. 1926. 264. 1.

szabályzata vagy szokásai eltérők a Sz. Jeromosnak tulajdonított életszabályoktól.

A klarissza apácáknál a kolostor feje apátnő (abbatissa) volt, a domonkos apácáknál fejedelemasszony (priorissa). Klarissza apácák részére nem készülhetett a kódex, mert akkor nem változtatta volna meg a szabályzat fordítója az 'abbatissa' címet 'priorissa' vagy 'fejedelem' szavakra. A kódex tehát eredetileg domonkos-apácák részére készült.¹ A margitszigeti apácák azután Szentjános, Nagyszombat állomásokon át magukkal vitték a pozsonyi klarissza kolostorba, s így került a könyv a szintén Pozsonyba menekült óbudai Klára szüzek birtokába.

Paleografiai sajátosságai, külső alakja, kötése is arra vall, hogy a kódex eredetileg a margitszigeti dömés-apácák részére készült.

Paleografiai vizsgálat folyamán következő körülmények tűnnek szembe:

1. A kódex negyedréti alakja, leveleinek nagysága megfelel a Marg.-l. s a Ráskai Lea vezetése alatt másolt kódexek alakjának. Ez volt az imakönyvek (pl. Göm.-k.) kivételével a margitszigeti kódexek általános alakja Ráskai Lea korában. Ebből a körülményből a kódex korára is következtethetünk. Az 1510. évet tüntetik fel a Ráskai Lea másolta első kódexek (Marg.-l., Péld.-k.), az 1522. évet a Horv.-k. Ugyanerre az időre, 1510 és 1522 közé tehetjük a Virg.-k. s az imént tárgyalt Kriszt.-l. másolásának korát is.

2. A kódex papíránya is megfelel egyes domonkos-kódexek anyagának. A Virg.-k.-nek mindvégig egy vízjegye van: köralakban horgony. Rajza egyező a Szönyinél 78. sz. alatt található vízjeggyel.² Ugyanez a vízrajz megvan a Kriszt.-l. utolsó csonka ívén s a ferences jellegű Kaz.-k.-ben.

3. Még egy sajátossága van a Virg.-k.-nek, ami a domonkos kódexekre emlékeztet. Bár a kódex mindvégig egykéz írása, tulajdonképpen három füzetre oszlik. Az egyes részek között előre megvonalmazott üres levelek vannak, akár csak a Ráskai Lea másolta kódexekben.

4. A Virg.-k.-nek eredeti táblás bőrkötése van épségben maradt sárga-rézveretű csattokkal. A kötés a Marg.-l. kötésére emlékeztet.

A margitszigeti apácák részére készült kódexekben megnyilatkozik az a törekvés, hogy a szerzeteséletre vonatkozó minél több életszabályt s előírást gyűjtsenek össze. A saját rendjük szerzetes szabályainak fordítása a margitszigeti apácák legrégebb magyar könyve s egyben a legrégebb domonkos-rendi magyar kézirat: a Birk.-k. A szerzeteséletre vonatkozó szabályokat és tanításokat találunk a Péld.-k., Horv.-k. s a Wi.-k. lapjain, még többet az Érs.-k.-ben. A szerzetesélet-szabályoknak ebbe a gondosan összeválogatott gyűjteményébe jól beleillett a Sz. Jeromosnak tulajdonított *Regula monachorum*

¹ Ezt az érvet részletesebben kifejtettem az IK. 1926. 265. l.

² M. Könyvszemle, 1907. Mellék. a II. füzeth. VI. tábláz.

is, melyből egyébként is átvettek egyes részleteket a későbbi apácaszerzetek (pl. klarisszák, dömés apácák) szabályai.

c) A Bod- és Sándor-kódex.

Mind a kettő eredetileg együvé tartozott a Corn.-k., Péld.-k. és Apost. mélt.-val, melyek kétségtelenül margitszigeti domonkos-kódexek. Már Volf Gy. helyesen a mellett kardoskodott, hogy az eredetileg egy kötetbe tartozó öt darabot egyetemlegesen kell elbírálnunk s hogy valamennyi kódexet margitszigeti apácák másolták.¹ Ezt a véleményt elfogadta Zolnai Gyula is, ki ismeretlen nevű margitszigeti dömés apácák másolatának mondja a Bod-, Sánd.-k-t s az Apost. mélt.-át.² Csupán Horváth Cyrill kardoskodott a Bod-k. ferences eredete mellett.³

A Bod- és Sánd.-k. szövegében nincs ugyan semmi, amiből a kódex domonkos jellegére következtethetünk; a Sánd.-k. írója mégis elárul annyit, hogy ferencrendi nem volt. A kódex végén levő példa forrását ekként idézi: «hunc exemplum excepi de libro fratris Bernardini de Busty, qui fuit frater sancti Francisci» (40. l. Nytár II. 238.) Semmi közösséget nem vállal Sz. Ferenc rendjével, így nem is lehetett annak tagja. Igaz, hogy Sz. Tamás doktort (20²⁰ l.) is atyánk jelző nélkül idézi, de ez ismételten előfordul kétségtelenül domonkos jellegű kódexekben is. (Pl. Apost. mélt.)

A Bod-k-t Szily Kálmán 1514 után készült kódexnek tartotta.⁴ Holik Flóris,⁵ ki a Bod- és Lobkovitz-k. egyik forrását felkutatta, szintén azon a nézeten van, hogy «a két kézirat egész jelleme az 1514-ben készült Lobk.-k-t mutatja régibbnek, míg a Bod-k-t a XVI. század húszas éveibe kell tennünk.» Ugyanezt a nézetet vallja Horváth Cyrill is.⁶ Kora tehát egyezik az eredetileg egy kötetbe tartozó többi kódexek vagy legalább is az Apost. mélt. (1521.) korával. A Bod-k-nek a ferences Lobk.-k.-szel való szövegérintkezése sem okozhat fennakadást. Nem függ a Lobk.-k.-tól, hanem mindkét kódex egy régibb közös eredetinek másolata. Ha a két kódex párhuzamos szövegegyeségeit összevetjük a felkutatott forrás latin szövegével, azt tapasztaljuk, hogy a Bod-k. szövege helyenként épebb s hívebb a latin eredetihez. A Lobk.-k.-t a Debr.-k.-szel való szoros kapcsolata az óbudai Klára-szűzek számára készült

¹ Nytár. VIII. k. Bevez.

² Zolnai Gyula: *Nyelv emlékeink a könyvnyomtatás koráig*. Bpest, 1905. 50., 71. és 73. sz.

³ IK. 1894. 60. l.

⁴ M. Nyelv.

⁵ IK. 1922. 123. l.

⁶ IK. 1894. 63. l.

kódexnek mutatja. A Wi., Virg.- és Érs.-k. példa rá, hogy a margitszigeti Domonkos-apácák összeköttetésben álltak az óbudai apácákkal, lemásolás végett kéziratokat is kölcsönöztek tőlük. A Bod- és Lobk.-k. kapcsolata nem zárja ki a Bod-k. domonkos eredetét.

E szerint nemcsak lehetséges, de valószínű is, hogy a Bod- és Sánd.-k.-t margitszigeti apácák másolták. A kódexek tüzetesebb paleografiai vizsgálata és összehasonlítása ezt a megállapítást még kétségtelenül bizonyossá is teheti.

d) A Thewrewk-kódex.

Az 1531. évet feltüntető Thewr.-k. eredeti befejező részét Sövényházi Márta dömés apáca másolta ugyancsak 1531 táján.¹ Ezen az alapon említették eddigelé e kódexet a domonkosrendi magyar nyelvemlékek sorában. Általában azonban klarissza-apácák részére írt kódexnek tekintette az irodalomtörténet a Thewr.-k.-et. A kódexirodalom kutatói úgy vélekedtek, hogy a kódexet eredetileg a váradvelencei klarisszák számára írták, s a nagyváradi klarisszáknak segített a kódex másolásában és eredeti anyagának befejezésében 1531-ben Sövényházi Márta dömés-apáca s evvel hálálta meg a váradi klarisszák vendégszeretétét. Más alkalommal már kifejtettem, hogy tévesen helyezik az Érs.- és Thewr.-k. iratásának helyét Nagyváradra, mert a margitszigeti dömés-apácák csupán 1541-ben menekültek Nagyváradra s a város mellett levő szentjánosi kolostorban telepedtek le.²

Magam a Thewr.-k. tartalmának, összeállításának, papíryananyagának és írásának vizsgálata alapján más eredményre jutottam, mint az előző kutatók. Nem tudom elfogadni Volf György, Horváth Cyrill és Vargha Damján megállapításait.³ Véleményem szerint a Thewr.-k.-et eredetileg sem klarissza-, hanem dömés-apácák részére írták. Ami ferences jelleg (pl. *Szent Ferencz Atiank Imadsagha* 1832¹ Nytár II. 317.) mutatkozik a kódex szövegének egyes helyein, az jóval későbbi toldalék s nem tartozik a kódex régi és eredeti állományához. Ha mellőzzük későbbi, részben XVII. századi kezek írását és bejegyzését, a kódex alapszövegében semmi olyasmit nem találunk, ami ferences eredetre vall. Ellenben akad a kódex imádságai között domonkosrendi ájtatosság. A Thewr.-k. 49—59. lapján (Nytár II. 277—280) a domonkosrendiek nagyheti ájtatossága olvasható, mely a domonkos eredetű Göm.-k.

¹ Volf Gy. szerint Sövényházi M. írása a Thewr.-k. 119—122. és 282—307. l., Vargha D. szerint a 279—303. l.

² IK. 1927. 63. és 215. l.

³ VE 111. l. VA 239. l.

lapjain (238—247. l. Nytár XI. 360—62) is megvan. Épen a Thewr.-k. bejegyzése mondja el az ájtatosság eredetét. «Etth el kezdetyk az *nagh hethy ymaczaagh kyth* zerzeth zenth damokos zerzeteiben egy Ferencz new atya». A nagyheti ájtatosság szerzője tehát egy Ferenc nevű dömés atya.¹ Hogy ezt az ájtatosságot a magyar Domonkos-apácák, nevezetesen a margitszigeti apácák is végezni szokták a nagyheten, arra bizonyosság épen a Göm.-k.

A Thewr.-k. egyik részének másolója Sövényházi Márta dömés-apáca, a kódex főmásolója pedig a domonkosrendi apácák nagyheti ájtatosságát vette fel az imakönyvbe. Ilyen szoros kapcsolata van a kódexnek Sz. Domonkos rendjével.

Az alapkódex papírányaga is, főleg a kódex első részében, egyező a margitszigeti dömés-apácák részére készült kódexek papírányagával — ezt a horgony és mérleg alakot feltűntető vízjegyek egybevető vizsgálata igazolja. Figyelemreméltó, hogy Sövényházi Márta írásának papírja és vízjegye ugyanolyan, mint az előtte levő részé. Nem kezdi a ráeső másoló munkát új íven vagy új levélen, hanem folytatólagosan ír a megkezdett lapon. Együtt dolgozik a másik másolóval.

Nincs tehát kényszerítő okunk arra, hogy eredetileg is ferences-kódexnek tekintsük a Thewr.-k.-et. Sőt nagyobb valószínűséggel következtethetjük azt, hogy a kódex eredetileg a margitszigeti dömés-apácák részére készült, az ő tulajdonuk volt és csak a XVI. század végén került klarisszák birtokába épügy, mint Göm.-k.

A margitszigeti Domonkos-apácákhoz vezet a kódex vándorlásának vizsgálata is. A vándorlás állomásaira pedig világot vet a kódexnek más kódexekkel — így a Göm.- és Czech-k.-szel — való kapcsolata.

A Thewr.-k. kapcsolatos a Göm.-k.-szel: Az *wr ystennek tyz wtarol walo aylatos ymaczagok* (Thewr. 67—76 = Göm. 4—10.) szövegét — mint már szóba került — 1555-ben a Thewr.-k.-ből másolták le a Göm.-k. lapjaira. Ekkor tehát a két kódex együtt volt Nagyvárad közelében, a Margitszigetről 1541-ben elmenekült dömés-apácák szentjánosi kolostorában, oda pedig csak a margitszigeti apácák vihették magukkal. A Göm.-k. bujdosásának útvonala Buda elestétől a klarissza kolostorok feloszlatásáig: Margitsziget—Nagyvárad—Szentjános—Nagyszombat. A Göm.-k. 1782-ig a nagyszombati klarisszák tulajdonában volt. Vele együtt vándorolhatott a Thewr.-k. is.

Vannak a Thewr.-k.-nek olyan szövegegyeségei, melyek az 1513. évszámot feltűntető Czech-k.-ből jutottak át a Thewr.-k.-ba: 1. *Zent Bernald doctor*

¹ A kódex másolója ugyan Sz. Domonkos neve mellé nem teszi oda a szokásos 'atyánk' jelzőt; de Kapisztrán Sz. Jánost is csupán 'az wylaky zenth atya' (216 Nytár II. 326) néven említi, akárcsak az Érs.-k. (129 az zent atya kapyztranos Janos Nytár IX. 110.) Sem ferences, sem dömés voltát nem árulja el a másoló.

ymadczaga. (A Sz. Bernátnak tulajdonított *Salve mundi salutare* kezdetű himnus. Czech 43—67 = Thewr. 252—297.) Ezt a verses imádságot Sövényházi Márta a Czech-k.-ből másolta le a Thewr.-k. lapjaira. — 2. *Zeep ymad-fagok Idwőzeytenknek kennyarol halaalaarol.* (Czech 67—81 = Thewr. 111—122.)

A Thewr.-k. másolásának idején, legkésőbb 1531-ben, a Czech- és Thewr.-k. együtt volt ugyanabban a kolostorban, ahol az Ers.-k. szerkesztésén és másolásán is dolgozott Sövényházi Márta. Ez csakis a margitszigeti Domonkos-apácák kolostora lehetett.

A Czech-k.-ről a Lányi-k.-szel kapcsolatos bejegyzése¹ alapján megállapíthatjuk, hogy a XVII. szd. utolsó negyedében a nagyszombati klarisszák kolostoráé volt, s akkor Balassagyarmati gr. Balassa Mária Erzsébet Viktória apátnő (1689—91) használta. A Thewr.-k. is 1531-től kezdve együtt vándorolt a Czech-, Ers.- és Göm.-k.-szel.

A Thewr.-k. az érsekújvári ferences kolostor könyvtárából került elő. Ugyanott bukkantak rá a Czech.-k., Ers.-k. s a Piryhártya néven ismert nyelvemlékekre. Ezek a kódexek azonban csak a klarissza kolostorok eltörlése után kerülhettek Érsekújvárra. A Czech- és Ers.-k.-ről határozottan tudjuk, hogy a nagyszombati Klára-szűzek birtokában voltak. Az Ers.-k.-be bejegyezték az 1652 júl. 18-án elköltözött mater Anna Franciska, v. i. Orbovai Jakusich Franciska Anna nagyszombati klarissza apátnő (1646—52) halálának idejét. Bizonyosság rá, hogy maga a kódex is a nagyszombati klarissza kolostoré volt.

A Thewr.-k. tehát együtt vándorolt a Czech-, Göm.- és Ers.-k.-szel. E három kódex a kolostorok feloszlataásáig, v. i. 1782-ig a nagyszombati klarissza kolostorban volt. Ugyanott kellett lennie a Thewr.-k.-nek is.

Igy vezet vissza a kódexek vándorlásának vizsgálata Érsekújvárról és Nagyszombatból Szentjánoson át a margitszigeti dömés-apácák kolostoráig.

4. Vitatott domonkosrendi kódexek.

A domonkosrendi kódexek harmadik csoportjába azokat a nyelvemlékeket sorozhatjuk, melyeknek domonkos eredete lehetséges. Ilyenek: 1. Löweni Mária-siralom. 2. Jordánszky-k. a hozzá tartozó töredékekkel (Csemez- és Jankovich-töredék).

1. *Löweni Mária-siralom.* Legrégibb magyar versünk felfedezője és kiadója, Gragger Róbert lehetségesnek tartotta, hogy az Ómagyar Mária-siralom néven ismeretes s a XIII. szd. utolsó harmadából való értékes nyelvemlékünk írója

¹ Nytár XIV. k., 309. l. és VII. k., XLVII. l.

domonkosrendi szerzetes volt. A magyar Mária-siralom szövegét megőrző latin alapkódexben domonkosrendi vonatkozások is vannak, elsősorban a szentek legendájában. Gragger mondja: «A Mária-siralom írója nyilván szintén a domonkosok rendjébe tartozott. Míg más szentekkel fél oldalon végez, Szent Domonkosnak hat teljes levelet szentel.»¹

Ez a legrégibb magyar nyelvemlék, melyet kapcsolathat tudunk hozni Sz. Domonkos rendjével. Kíváncsinos volna a löweni egyetemi könyvtárban őrzött latin alapkódex tüzetesebb vizsgálata.

2. *Jordánszky-kódex.* A Jordánszky-k. és töredékei a második nagy bibliafordítást őrizték meg számunkra. Vitatták már pálos, kartauzi és prémontrei eredetét. Régebben Báthori László pálos szerzetes bibliafordításának tartották. E véleményt Volf György cáfolta meg.² Jómagam domonkos eredetűnek tartom e bibliafordítást.

Vizsgáljuk csak az eredet kérdését!

Annai bizonyos, hogy a kódex szerzetesek használatára készült. Elárulja ezt maga a kódex az evangéliumok elé írt általános előszóban. Különösen az előszónak az a része, mely arra buzdít, hogy a szerzetes előljáróknak és fejedelmeknek beszédét örömet kell fogadni, megtartani, szeretni és hallgatni. Mondanivalóját támogatja Sz. Pál egyik leveléből (Zsid. XIII. fej.) vett idézettel. Figyelemreméltó körülmény, hogy ugyanez a gondolat és intelem Sz. Pál mondására s az előljárók felelősségére való hivatkozással egyetemben megcsendül a Domonkos-rend konstitúcióiban, v. i. szabálykönyvében a Sz. Ágoston regulájához írt prologus végén.³ Már ez az egyezés is a Domonkos-rend felé irányítja a figyelmet.

A kódex egyes utalásai azt sejtetik, hogy a kódex u. n. lectionarium céljára szolgál. Erre vall a bibliafordítás darabjainak megválogatása is. A szerzetes kolostorokban a zsolozsmában vagy étkezés alatt az ebédlőben szentírási darabokat szoktak olvasni a prologusokkal és argumentumokkal egyetemben. Már Volf György valószínűnek tartotta, hogy a kódex apácák részére készült. Erre mutat az ószövetségi könyvek fejezeteinek megválogatása is. Egyebek közt elhagyja a bibliafordítás az ószövetségi papságra és istentiszteletre vonatkozó fejezeteket. Ezeknek elhagyása hittudományilag képzett férfi szerzeteseknél nem volna megokolt, apácák részére készült fordításánál azonban már érthető.

¹ Gragger R.: *Ómagyar Mária-siralom.* Bpest, 1923. 8. 1.

² Volf Gy.: *Báthori László és a Jordánszky-kódex bibliafordítása.* Bpest, 1879. (Akad. Értek. a ny. és széptud. kör. VII. k., 10. sz.)

³ P. Böle Kornél szíves közlése.

Milyen apácáké lehetett eredetileg a kódex? Erre nézve útbaigazít a kódex vándorlása. A Jord.-k. az eredetileg hozzátartozó Csem. és Jank. töredékkal egyetemben Nagyszombatból került elő. Az egész kódex 1782-ig, a klarisszák felosztásáig a nagyszombati klarissza kolostor birtokában volt. Nagyszombat és Pozsony volt a török hódoltság területéről előzőtt apáca szerzetek menedékhelye s a futáskor megmentett kéziratok könyveik fő megőrző helye. Hogy került a kódex Nagyszombatba? Megmagyarázza a kódexnek az Érs.-k.-szel való szoros kapcsolata.

Az Érsekújvári-k. szentírási szakaszait, egyben az egész kéziratot Sz. János evangéliumának eleje (I. fejezet.) nyitja meg. Az Érs.-k. szövege szinte betűszerinti hűséggel egyezik a Jord.-k. szövegével. Úgyszólván még a helyesírási és nyelvjárási sajátosságokat is megtartja az Érs.-k.

A legfeltűnőbb egyezéseket tanulságosan szemlélteti e kis párhuzam:

Jord.-k. 49.
 Ez yewetanofagra, hogy
 tanobyzonfagot tenné az
 vylagoffagrol, hoǵ mynde-
 nek hynnéek hŵ myatta.
 Nem wala hŵ vylagoffagh,
 de hoǵ byzonfagot tenné
 az vylagoffagrol. Vala by-
 zon vylagoffagh, ky megh-
 vylagofoyth mynden em-
 bert yewen ez vylagra. Ez
 vylagon wala, es ez vylagh
 hŵ myatta lett, es ez vyl-
 lagh hŵtet megh nem yf-
 meree. Twlaydon ennee-
 ben yewe, es hŵ eenney
 hŵtet be nem fogadnak
 [aak]. Vala mennyen kedegh
 be fogadak hŵtet, ada hŵ-
 nekyk hatalmath yftennek
 ffaywa lenny, azoknak
 kyk hyzneek hŵ neweeben,
 kyk nem thwlaydon vere-
 kból, Sem tefthnek akarat-
 tyabol, Sem ffyffynak
 akarattyabol, de wr yften-
 twl zylettenek.

Érs.-k. 1.
 ez yewe tanwflagra hogy
 tanobyzonfagot tenne az
 vylagoffaghrol hogy myn-
 denek hynneek hw myatta
 Nem wala hw vylagoffagh
 De hogy byzonfagoth ten-
 ne az wylagoffaghrol Vala
 byzon vylagoffagh ky meg-
 wylagofoyt mynden em-
 berth yewen ez wylagra Ez
 wylagon wala Esez wylagh
 ő myatta let Es ez wylagh
 ewtet megh nem yfmerée
 Twlaydon eűneeben yewe
 Es eűney ewtet beē nem
 fogadnak Valameűnyen ke-
 deg beē fogadak őtet ada
 ewnekyk hatalmath Iften-
 nek ffaywa lenny azok-
 nak kyk Hyzneek ew ne-
 weeben kik nem thwlay-
 don verekből Sem tefth-
 nek akarattyabol Sem ffy-
 ffynak akarattyabol De
 wr Iftentwl zylettenek

Érdy-k. 113.
 Ez yewe byzonfagra
 hogy byzonfagot tenne az
 vylagoffaghrol hogy myn-
 denek hynneenek ew my-
 atta. Nem wala ew vyla-
 goffaag: De hogy byzon-
 fagoth tenne az vylagof-
 fagrol. Vala az byzon vy-
 lagoffaagh ky megh vyla-
 gofoyt mynden emberth
 yeweenez wylagra. Ez wy-
 lagon wala, es ez wylaagh
 ew myatta lett, es ez wy-
 laagh ewtet megh nem yf-
 meree. Twlaydonaba ye-
 we, es az ewnnőny ewteth
 bel nem fogadaak, wala-
 kyk kedeeglen bel foga-
 daak ewtet ada ewnekyk
 hatalmat Iften fyaynak
 leenny, azoknak kyk hyz-
 nek ew neweeben, kyk
 fem veer zakadatbol. fem
 tefty akarathol fem ffy-
 ffyw akaratbol, de Iften-
 twl zylettenek

Az Érs.-k. szövege szószerint egyezik a Jord.-k. szövegével, csak egy helyütt van lényegtelen eltérés. Jord.-k.: es hŵ eenney — Érs.-k.: Es eűney. (Érdy-k. kihagyja „hŵ” szót, de az eenney-t híven átveszi.) Feltűnő egyezések az ilyen alakok: Jord.-k. myndenek hynnéek... Twlaydon enneebe... eenney = Érs.-k. myndenek hynneek... Twlaydon eűneeben... eűney. Érdy-k.-ben már: myndenek hynneenek... Twlaydonaba yewe... az ewnnőny.

Az Érdy-k. mint a karácsonyi nagymise evangéliumát közli e szentírási szakaszt, de itt már van némi eltérés a szövegben. P. o. Fuit homo

missus a Deo: Vala eegy ember boczathwan Iftentewl. Jord.-k. Boczattateek ember yftentwł = Érs.-k. Boczattateek ember Iftentwł. Hic venit in testimonium: Ez yewe byzonfagra. Jord.-k. Ez yewe tanofagra = Érs.-k. ez yewe tanwfagra. Non ex sanguinibus: sem veer zakadathol. Jord.-k. nem thwlaydon verekből = Érs.-k. nem thwlaydon verekből. Az Érs.-k. szentírási szakaszai közül is csak ennél az egyenél oly betűhív az egyezés a Jord.-k. szövegével. Az Érdy-k. eltérését s az Érs.-k. feltűnő egyezését csak úgy tudjuk megmagyarázni, hogy az Érdy-k. írója a Jord.-k. szövegére támaszkodó lectionariumból, az Érs.-k.-é pedig közvetlenül a Jord.-k.-ból írta le a szöveget s helyezte a kódex élére.

Az Érs.-k. szövegének egyezése oly teljes, hogy Sövényházi Mártának közvetlenül a Jord.-k.-ból kellett átvennie a szöveget. Föltehetjük tehát, hogy az Érs.-k. írásának megkezdésekor, 1530 táján, a Jord.-k. is ott volt a margitszigeti apácák kezében. Tudjuk, hogy később is együtt vándorolt az Érs.-k.-szel Nagyszombatba. Valószínű tehát, hogy a margitszigeti Domonkos-apácáké volt eredetileg a Jord.-k. s ők vitték magukkal bujdosásukban Nagyszombatba.

Kézelfoghatóak azok a szálak, melyek a Domonkos-rend felé vezetnek. Még csak egy körülményt említek. A Jord.-k. bibliafordítása is épúgy hatott néhány kódexünkre, mint a legrégebb magyar bibliafordítás. A Jord.-k. bibliafordítása az Érdy-k.-en kívül főleg domonkos kódexekre (Wi., Érs., Corn., Horv.-k.) volt hatással.¹ Idézői, felhasználói és forgalombahozói elsősorban a margitszigeti kolostor részére készült kódexek.

Az *Actus Apostolorum* címét sokféle módon idézik kódexeink. Csak magában a Döbr.-k.-ben négyféle idézőmódot találunk: Apostolok dolga, Apostolok, Apostolok cselekedéseiben, Apostolok mivelkedetiben. Lányi-k. 160: Apostolokrol walo kewnw. Guary-k. 51: zent Lucaé apostoli életneec kőñuebe. A Jord.-k. így fordítja: Apostolok yarafockrol valo kenyew. Ezt a címet az Érdy-, Tel.- és Kaz.-k.-en kívül csupán domonkos kódexek (Érs., Corn., Virg.-k.) használják. Ezen idézőmód tanúsága szerint a Domonkos-rendben, elsősorban a margitszigeti kolostorban nemcsak ismeretes, hanem szinte közkeletű volt a Jord.-k. bibliafordítása.

Az Érdy-k.-en kívül a margitszigeti kéziratos könyvek (Wi., Érs., Corn., Horv.-k.) szentírási szakaszain és idézetein a Jord.-k. bibliafordításának hatása tükröződik. Közös forrásuk nem közvetlenül a Jord.-k., hanem egy olyan lectionarium, melynek szövege a Jord.-k. bibliafordításán alapult, de a latin szöveg mellett figyelembe vette a régebbi szentírásfordítás, a Münch.-k. szövegét is.

Nyelvészeink az Érdy- és Jord.-k. jellegzetes sajátága gyanánt tünnetik fel a szó végén való magánhangzó kettőzést. Szembetűnik ez már a Wi.-k. szentírási szövegeiben s belekerült az Érs.-k. szentírási szakaszaiba is.

¹ Erdemes pl. egybevetni a Luk. I. fejezetéből (26—38 v.) vett gyümölcsoltó boldogasszony napi evangélium szövegét a Wi.-k. (275 Nytár II. 176.), Horv. (80¹⁵ Nytár VI. 286.) és Corn.-k. (69 Nytár VII. 93.) lapjain.

Az 1506. évszámot viselő Winkler-k. a legrégebb nyelvemlék, melyre már hatott a Jord.-k. bibliafordítása. Tehát már 1506 előtt volt olyan perikópa-gyűjtemény, melynek alapszövege gyanánt a Jord.-k. bibliafordítása bizonyul. A fordítás maga e szerint jóval régebb a Jord.-k.-ben 1516–19. évről fennmaradt másolatánál, de régebb a Wi.-k. koránál is. Volf Gy. következtetése bizonyul valósnak, ki a Jord.-k. bibliafordításának nyelvét régebbinek mondotta a Jord.-k. koránál.

Ennyiféle kapcsolat fűzi a Jord.-k.-et a margitszigeti kódexekhez és Sz. Domonkos rendjéhez. Valószínűnek látszik tehát az a föltevés, hogy a Jord. k. a margitszigeti dömés apácák részére készült, s maga a bibliafordító is Sz. Domonkos rendjének tagja volt.

5. Ferences kódexekkel érintkező domonkos kódexek.

A domonkos kódexek szerteágazó, gazdag családfájának van egy kis csoportja, mely szoros érintkezést tüntet fel a ferences kódexekkel.

Sz. Ferenc és Sz. Domonkos rendjének magyar tartománya nemes versenyre kelt egymással a kolostori irodalom ápolásában, magyar kódexek írásában. Kivált apáca-kolostoraikat igyekeztek ellátni épületes könyvekkel, megfelelő lelki olvasmánnyal. A mai Budapest területén volt két gazdag, kiváltságos és tekintélyes apáca kolostor: Óbudán a klarissza-apácák, Margitszigeten a Domonkos-apácák kolostora. A két kolostor lakói buzgón másolták, díszítették és gyűjtötték a magyar nyelvű kéziratok könyveket. Kolostoruk valóságos melegágyává, tűzhelyévé lett a magyar kolostori irodalomnak. A két kolostor lakói egymással szoros összeköttetésben álltak. Könyveket kölcsönöztek egymásnak olvasás, lemásolás végett. Ekként valóságos irodalmi központ kialakulását tették lehetővé, mely nemcsak Sz. Ferenc és Sz. Domonkos férfiszerzeteseit foglalkoztatta, hanem teret juttatott az egyetlen magyar eredetű szerzetes rendnek, a pálosoknak is.

A nyulakszigeti Domonkos-apácák s az óbudai Kláraszűzek szellemi érintkezését tanúsítja a domonkos kódexeknek a ferences kódexekkel érintkező csoportja. Ebbe a csoportba tartoznak: 1. Winkler-k. 1. Példák könyve. 3. Virginia-k. 4. Bod-k. 5. Érsekújvári-k. Mindegyikről megállapíthatjuk, hogy eredetileg a margitszigeti dömés apácák számára készült.

A domonkos és ferences kódexek érintkezéséről szoltam már *Magyar kódex-családok* c. tanulmányomban.¹ Akkori fejtegetéseimet csupán helyel-közzel egészítem ki némely részlettel.

¹ IK. 1927. 212. l.

1. *Winkler-kódex.* A Wi.-k. tartalmilag összefügg és érintkezik az óbudai klarisszák részére 1508-ban készült Nádor-k.-szel. Két fejezetük párhuzamos: a) *Passio.* Wi. 137—234 (Nytár II. 132—162) = Nád. 143—307 (XV. 195—223) b) *Mária síralmá.* Wi. 74—117 (II. 114—23) = Nád. 342—88 (XV. 229—38.) A párhuzamos szövegegységek közös alapszövegre támaszkodnak. A Wi.-k. ferences eredetű szöveget másolt.

A Nád.-k. kapcsolatos még a margitszigeti apácák szerkesztette Érs.-k.-szel meg ferences kódexekkel. (Guary.-k., Debr.-k.)

A Wi.-k. kapcsolatos más domonkos kódexekkel (Érs.-, Göm.-k.) is. Legszorosabban érintkezik az Érs.-k.-szel. Közös fejezetük a *Szentséges életnek módja* c. oktatás a vesztegségtartásról. (Wi. 123—135. Nytár II. 128—131. < Érs. 258—261. Nytár IX. 224—227.) Az Érs.-k. és a Wi.-k. szövege — lényegtelen eltérésekkel — teljesen egyezik: bizonyos, hogy annak szövegét a Wi.-k. lapjairól másolták le. Az Érs.-k. szintén összefügg ferences kódexekkel. (Nád.-, Nszomb.-, Kaz.-k.) Ezek a ferences kódexek ugyan-
csak érintkeznek más ferences kódexekkel.¹

A kódexeknek ezekből a sokszoros kapcsolatából következtethetjük, hogy a Wi.-k. is a margitszigeti kolostor használatára készült meg, hogy a Wi.- és Nád.-k. érintkezési helye is Nyulakszigete és Óbuda.

2. *Példák könyve.* A kis példagyűjtemény egyik darabja: *Példa* a szerzetesekről, kik tunyán mondják zsoltosmájukat (25—28. Nytár VIII. 98—100) párhuzamos a Nszomb.- és Érs.-k.-szel. (A Péld.-k. más domonkosrendi kódexekkel [Marg.-l., Érs.-k.] is érintkezik.)

3. *Virginia-kódex.* Az előbbieknél fontosabb a Virg.-k.-nek a Simor-k.-szel való összefüggése. A töredékes, mindössze 14 lapra terjedő Sim.-k. teljes szövege szinte szó szerinti hűséggel egyezik a Virg.-k. Sz. Ferenc-legendájának megfelelő fejezeteivel. (Virg. 64⁷—72¹ Nytár III. 296—301. = Sim. 1—14. Nytár VII. 83—88.) Mind a két kódex a Ferenc-legendának egyazon fordítását, egyazon szövegét adja. A kódexek szövegének vizsgálata azt mutatja, hogy a kettő közül a Sim.-k. szövege az épebb. Helyenként egy-egy szóval bővebb, kevesebb benne a másolási hiba, mint a Virg.-k. szövegében. Ez arra vall, hogy a Virg.-k. szövege alapul a Sim.-k.-en. A Virg.-k. másolója ferences eredetű szöveget másolt.

Hibás olvasásból eredő szövegromlás több is akad a Virg.-k.-ben: pl. 67³⁰ ty kwzwltek ki vetnetek (Sim. 53¹ közzülóc ki vetnenec.) A mondat elején mindkét kódexben: mondanak. Virg. 68⁴⁷. Az latok hogi (Sim. 72² azt latod hog.) Virg. 66¹³ kit imeg mondok nektek (Sim. 41⁵ kit im meg mondóc nectóc.)

¹ IK. 1927. 213—15. l.

A Sim.-k. ugyanazon kéz írása, mint az 1508-ból való Nád.-k., az 1512—13. évszámot feltüntető Nszomb.-k. s a Debr.-k. egyik darabja. A Nád.-k.-et egyértelműleg az óbudai klarissza apácák részére készült kéziratok könyvnek mondják, de óbudai kéziratoknak kell tartanunk az egyazon kéz másolta testvér-kéziratokat (Nszomb.-, Sim.-, Debr.-k.) is, melyek egyrészt domonkos kódexekkel, másrészt az óbudai klarissza apácák részére készült egyéb ferences kódexekkel kapcsolódnak.

A Nád.- és Nszomb.-k.-ről határozottan tudjuk, hogy régebben a Pozsonyba menekült óbudai Klára-szüzek birtokában voltak. A pozsonyi klarissza kolostorban kellett lennie egykoron a Sim.-k.-nek is. Elárulja ezt a kódexnek egyik eddig figyelembe nem vett lapszéli jegyzete a 2. lapon. Itt ezt a későbbi kéztől eredő széljegyzetet találjuk: *pofonika*. Ezt a lapszéli bejegyzést Pozsonyra, a pozsonyi kolostorra kell vonatkoztatnunk.

Nagyon valószínű az a föltevés, hogy a Sim.-k.-et, épűgy mint testvér-kézirateit: a Nád.- és Nszomb.-k.-et, az Óbudáról 1541-ben Nagyszombatba menekült, majd Pozsonyba költözött klarissza apácák vitték magukkal. A Sim.-k.-et az óbudai klarissza, a Virg.-k.-et pedig a margitszigeti domonkos kódexek közé sorozhatjuk. Így a Sim.- és Virg.-k. érintkező helye megint csak Obuda és a Nyulakszigete.

4. *Bod-kódex.* A Bod-k.-nek két fejezetre tagozódó teljes szövege párhuzamos az 1514. évszámot fölűüntetű Lobkowitzk.-szel. Párhuzamos fejezeteik: *a) Embernek három fő ellensége.* Bod 1—20. (Nytár II. 375—89.) = Lobk. 265—308. (Nytár XIV. 90—104.) — *b) A halálról.* Bod 20—36 (Nytár II. 390—401.) = Lobk. 309—342 (Nytár XIV. 105—116.) A Bod-k. szövege helyenként épebb s hívebb a latin eredetihez, mint a Lobk.-k.-é. Mind a két kódex egy régiebb, közűs alapszűvegnek másolata.

A Bod-k.-et épen a Lobk.-k.-szel való szűros kapcsolatánál fogva sokáig ferences eredetű kódexnek tartották. Akkor azonban még nem vették eléggé figyelembe a margitszigeti dűmés apácáknak az óbudai klarissza apácákkal való összekűttetésűt. Nem gondoltak rá, hogy egymásnak kéziratűs kűnyveit kölcsűnűsen leműsolhatták.

A Bod-k. margitszigeti domonkos kódexek közű ékelve maradt ránk. Az eredetileg egyűvű tartozű kéziratűkűteg egyes részeinek — mint ezt Vargha D. is eléggé kiemeli — egyezű a kűlsű kiállítűsa, alakja, papíranyaga.¹ A Bod-k. testvér-kéziratei közűl a Pélűd.-k. is érintkezik ferences kódexszel. A Lobk.-k. szintén kapcsolatos más ferences kódexekkel, főleg a Debr.-k.-szel.

¹ V. A. 108. I.

5. *Érsekújvári-kódex*. Az Érs.-k. több ferences kódex-szel (Nád.-, Nszomb.-, Kaz.-k.) is kapcsolatos. A párhuzamos szövegegyeségek többnyire ezt mutatják, hogy az Érs.-k. függő viszonyban van a ferences kéziratokkal.

Az Érs.-k.-nek két egyező fejezete van a Nád.-k.-szel: 1. *Krisztus kínja gondolásának haszna*. Érs. 19—24 (Nytár IX, 19—23.) = Nád. 41—63 (Nytár XV. 178—182.) Az Érs.-k. szövegének a Nád.-k.-étől való függése kétségtelenül megállapítható.¹ — 2. *Sz. Adorján mártíromsága*. Érs. 355—61. (X. 56—61.) = Nád. 544—75 (XV. 262—67.) Az Érs.-k. megint csak a Nád.-k. másolatának látszik.

Az Érs.-k. és Nszomb.-k. közös fejezetei: 1. *Példa a szerzetesekről...* Érs. 161—63. (Nytár IX. 136—137.) = Nszomb. 393—97. (Nytár III. 127—28.) = 2. *Pater noster magyarázata*. Érs.-k. 163—65 (IX. 137—40.) = Nszomb. 337—45. (III. 107—110.) Az Érs.-k. írója nyilván a Nszomb.-k. lapjairól másolta a két azonos szövegű fejezetet.

Az Érs.- és a Kaz.-k. azonos szövegegyesége: *Szűz Máriának nevében való diáki bötükről*. Érs. 520—25. (Nytár X. 275—80.) = Kaz. 59—70. (VI. 205—209.) Az Érs.-k. másolója valószínűleg a Kaz.-k. lapjairól másolta le ezt a szentbeszédet.

Az Érs.-k. másolói, Sövényházi Márta és apáca-társai, bőven merítettek ferences kéziratokból. Ez a domonkos-ferences érintkezés az 1529—1531. évekre esik, amikor még margitszigeti és óbudai otthonukban éltek az apácák.²

Az Érs.-k. domonkosrendi kódexekkel (Wi.-k., Péld.-k.) is érintkezik. A Péld.-k.-vel három példája kapcsolatos. Az Érs.-k.-szel érintkező ferences kódexek ismét összefüggnek más ferences kódexekkel.

Az Érs.-k. másolásának s a ferences kódexekkel való érintkezésének helye szintén a margitszigeti kolostor, miként a többi kódexnél is megállapítottuk.

TIMÁR KÁLMÁN.

¹ IK 1927. 213. l.

² Az óbudai és margitszigeti apácák 1529-ben előkészületeket tettek a törökök elől való menekülésre, de mégis ott maradtak kolostorukban. V. ö. Karácsonyi i. m. II. 456. és 508. l.

A MAGYAR POLITIKAI VÍGJÁTÉK FEJLŐDÉSE.

(Második, bef. közlemény.)

II. A politikai vígjáték az abszolutizmus korában.

A Haynau rémuralmát felváltó Bach-uralom kissé felrázta a magyarságot béna megadásából. A 'Verwirkungstheorie' elve alapján Bach minden törekvése az egységes kormányzás alatt álló összbirodalom megteremtése volt, és e tervet békés bánásmóddal, de annál energikusabban akarta megvalósítani. A centralis monarchia kiépítéséhez fontos lépés volt a magyar centralizáció meggyengítése, amit Bach el is ért a provisoriumok helyébe lépő definitivum segélyével. (1853.)¹ «Minden kerület kapott a maga székhelyére egy helytartósági 'osztályt', mely azonban csak formailag volt a budai középpontnak alárendelve, utasításait tulajdonképen mégis Bécsből kapta».² A Bécshez való közvetlen kapcsolat megszilárdítása megkívánta, hogy a kormányzó szerv minden tisztviselője megbízható, elvhű ember legyen, ezért megkezdték a tisztviselők kicserélését. «Az új jövevények.... kenyéradó gazdájuknak, a bécsi kormányznak vak eszközei voltak, tájékozatlanok és idegenek, akik utasításaikból mindössze annyit értettek és szívéletek meg, hogy nekik minden nemzetiséget pártolniok kell a magyar ellen s a népet az urak ellen».³ Ezek az érzésükben, nyelvükben idegen tisztviselők 'nemzeti engedményképen' magyar öltözetet kaptak, s ezek voltak a hirhedt Bach-huszárok!

A közbiztonság érdekében a cenzúra megölte a sajtószabadságot, a hivatalos élet nyelve a német lett, a nemesség a tönk szélén állott, s ebben a kétségbeejtő helyzetben hasznos vonása is feltűnt az elnyomatásnak: «az összes pártokat, felekezeteket, sőt a nemzetiségeket egyesítette a gyűlöletben az abszolutizmus ellen».⁴ Ez a kormányzás akaratlanul is elsza-

¹ V. ö.: Eckhart Ferenc: *Bevezetés a magyar történelembe.* 126—136. l.

² Berzeviczy Albert: *Bach és Schmerling.* Bp. Sz. 189. k. 1922. 54. l.

³ U. o.

⁴ Eckhart id. m. 128. l.

kíttott minden érzelmi szálat a kormány és nemzet között. Emez hallgatag megvetéssel tűrt, amannak annál nagyobb költségbe került a rendörködés, amely túlzott fontoskodásával és baklövésével sokszor kigúnyolta önmagát.

E belső bajokat növelte Ausztria külpolitikai helyzete is, ugyanis az olaszországi hadműveletek balul ütöttek ki. (Solferino, 1859. jún. 24.) Bach előre érezve, hogy csak bukásával adhat más irányt a fejlődésnek, már 1857-ben hazug koholmányokkal vezeti félre a külföldet civilizáló munkálatairól. «Mayer Bernharddal megíratta az egészen általa sügalmazott *Rückblicket*, mely az izléstelenséggel határos dicsekvéssel festett Potemkin-falvakat nyolc éves kormányzatának gyönyörteljes eredményeiről Magyarországon.»¹ Ez az öndicséret már jele a közelgő bukásnak. Bachot a szelidebb Schmerling váltja fel, s 1859-től az abszolutizmus megenyhül. A magyarság szabadabban kezd mozogni, a kezdeményezés ismét a nagy Széchenyié. *Blickjével* lerántja Bach álarcát, (1859) s ettől kezdve megindul a kritizáló, tendenciózus irodalom, burkoltan ugyan egyelőre, de már feltartóztatlanul.

Ebben a kesernyés gúnnnyal telt életben már megvan a készség a csipdelődésre, a cenzúra azonban még erős annyira, hogy elfojtsa az efféle mozgalmakat. De titokban már el-elhangzik egy-egy kormányellenes cikk, ha burkoltan is.² Drámai alakba még nem mer öltözni, s ha igen, akkor az valóban csak forma, maga a dráma még elrejtőzik a nyilvánosság elől. Ez volt a sorsa Madách kis drámájának is.

Bach iratának az a nemzetbántó jellemtelensége, mely Széchenyit keserű visszavágásra bírta, adott ihletet Madáchnak, hogy éles szatirában gúnyolja ki a germanizáló civilizátor ferdeségeit. *Civilisatora* a legkíméletlenebb szatirikumú politikai allegória; sajnos, korában nem talált utat a közönséghez, s csak 1880-ban jelent meg nyomtatásban.

Legkomolyabb problémája Madáchnak a Bach-féle összbírodalom kérdése és a nemzetiségi politika. A napi politika forगतagából elhúzódva, kellő tárgyilagossággal szemléli a viszonyokat s tudatában a 'rendszer' közeli bukásának, humoros szatirájával megfosztja azt félelmes komolyságától. Nem külső, formai gúnnnyal teszi nevetségessé Bachot, hanem megbuktatja az egész 'rendszer' elméletét, kimutatva annak merő ostobaságát.

A cenzúra megtévesztése az allegorikus forma célja. Maga is megjegyzi, hogy komédiát ír «Aristophanes modorában.» Emberek és állatszereplők közösen bonyolítják a cselekvényt, s ez által sajátos bizarrságot nyer a dráma, de csak idegenek előtt, a magyarság azonnal észrevette volna az eredeti célzatot.

¹ Berzeviczy id. m. 57. l.

² Lásd Szilágyi Sándor: *Magyar emléklapok*.

Mivel eszmei kipelengézés mellett magát Bachot is meg akarta semmisíteni az író, a darab főhőséül őt teszi meg Stroom néven.¹ A többi szereplő, István gazda és cselédsége pedig a magyarság és a nemzetiségek. Az állatszereplők, svábbogarak, a rendszer szemtelen tolakodásának képviselői.

A szatira időszerű gúnyolódásai egyben leleplezik az alattomos osztrák politikát, mely a század eleje óta függetlenségünk ellen tör. Már Metternich «szükségesnek tartja, hogy bizonyos időben és körülmények között, kellő körületekintéssel, Magyarország civilisatioja — mert mindenekelőtt erről lehet szó — határozottan munkába vétessék.»² E gondolat állandóan munkál, míg csak megvalósítására alkalom nem adódik a katasztrófa után.

A nemzetiségi kérdés is évtizedek lassú építgetésének eredménye. Az osztrák udvar épen a magyarság meggyengítésére melengette a nemzetiségeket a határszéleken, de kiderülvén, hogy az összbirodalom megteremtésében érdekeik elváltak, az eddigi bécsi politika megbuktatására szívvel-lélekkel szövetkeztek a magyarsággal. E félszeg helyzet kigúnyolása az allegória másik alapgondolata.

E két gondolat kellő kifejtése a szatira meséje. A nyugati civilizációt keletre hozó Stroom ígéretekkel magához csábítja István gazda cselédségét, az így magában maradt István pedig bosszúját tölti: kiforgatja vagyonából. A cselédség hamarosan rájön Stroom alattomoságára, mellyel őket is lépre-csalja, s Istvánhoz visszapártolva kiűzik a civilisatort.

Az egyszerű cselekvény érdekes szatirává válik Madách kezében. A zárt egység annál könnyebben megmarad, minél kevesebb lehetőség kínálkozik a szereplőknek az elkalandozásra. Ettől eleve ment a *Civilisator*, ugyanis szereplői már nem is típusok, hanem szimbolumok, melyeknek szerepe egy-egy meghatározott eszmei tartalom hordozásában kimerül, tetteik, szavaik már csak az író utasításainak gépszerű teljesítései.

Stroom az osztrák bürokratizmus rövidlátó ostobaságának jelképe, István gazda a higgadt, tapasztalt, kiegyensúlyozott magyar-kedélyt képviseli, Mürzl, Uros, Jano, Miska a nemzeti-ségek szimbolumai. Ezek és a kar tökéletes mását nyújtják a filozófus író lelkében kialakult képnek. Madách menten a napi politika behatásaitól, az egész abszolutisztikus kormányforma koncepcióját bírálja meg, s e szubjektív bírálat megnyugtató eredménye e szatira. Látja, hogy a Bach-rendszer önmagát éli fel, mert kicsinyes formaságokon a végtelen-

¹ Nyilvánvaló, hogy a Madách költött nevű hőse tulajdonképpen Bach. A két név szinoním jelentése is erre utal. Kristóf: *Széchenyi és Madách*. IK. 1913: 150.

² Szilágyi—Ballagi: Id. m. 12.

ségig rágódva,¹ nélkülöz minden szellemi alapot, melyen megszilárdulhatna.

A *Civilisator* e kor politikai vígjátékirodalmának első és utolsó megnyilatkozása. A cenzúra miatt hatása nem lehetett korára, ma pedig nagyobb az irodalomtörténeti értéke, mint az esztétikai, mivel aktuális szatirikuma mégis csak az abszolutizmus korába zárja. Jellemző a korra, hogy a műfaj változataiból csak az allegorikus forma tud életrekelni, de még ez sem fejtheti ki hatását a közösségben.

Általános ugyan az abszolutizmus gyűlölete, a cenzúra azonban lehetetlenné tesz minden nemzeti megmozdulást, ezért a nagy drámai koncepciók helyett, a cenzúra kijátszására, jelentéktlenebb költői műfajok, elbeszélések, mesék, régi korból vett történelmi rajzok felé fordul az írók érdeklődése. E formákban ügyesen elrejthetik korszerű célásaikat, szatirijukat. Sőt Greguss még drámai formában is megpróbálkozik a szatirizálással, sikerül is neki, de csakis úgy, hogy a politikumot a cselekvény epizódikus motívumává teszi. Az abszolutizmus kigúnyolása mellett azonban reális, korrajzi elemei is figyelemreméltók. A darab irányzatossága kétségtelen, de az író főcselekvényével elburkolja. A vígjáték címe: *A levél*. Egy levél okozza az egész bonyodalmat, majdnem örökös akadályt gördít a szerelmeselek útjába, míg nem kézhez kerül és derűssé válik a megoldás. A Dadányi-birtok elárvereztetése, a fiatalok szerelmi viszonya nagyon labilis motivációval bonyolódik előttünk, amit már a korabeli kritika is megemlít.² Korrajza azonban realitásával érdeket kelt. Greguss dr. Schnaszon keresztül az abszolutizmust gúnyolja, a 'civilisatió' elméletét nevetgeti ki,³ Schnasz és a pesti polgárleány viszonyában pedig a magyar társadalmi helyzetet állítja elénk a maga valóságában. A német leány kikosarazza magyar-ellenes elvei miatt a gazdag doctor jurist.

A darab nem került színre — mivel már a korabeli kritikusok sem találták arra méltónak.

A szabadságharc leveretése óta eltelt tíz esztendő mintegy a magyarság lelki ellenállása Bécs politikájával szemben.

¹ *Uros*: Nézzétek ott a hídról most esett a sárba egy ökör — jerünk kihúzni.

Stroom: Avagy telettél-e policzia? ki engedi meg az avatkozást? Mikor fog egyszer a rend már bejöni? Maradj! Barátim, menjetek oda, a protocolt vigyétek magatokkal, rendesen járjatok el ügyetekben, hogy lássa e nép, hogy mi a kormányzat.

(A kar jó az ökörbőrrel.)

Janó: Lám itt is hoznak egy érett gyümölcsöt.

Stroom: Amint látom, már későn jöttetek. Na semmi sem. Csakhogy a protocolt rendben van és aztán elég csinos: Nyolc év. Hiába megnyugvást szerezhet, hogy rendes eljárás mellett dőglött el.

² Szépirodalmi Figyelő 1860—61. 645. l. (Arany János.)

³ V. ö.: Bayer: *A magyar dráma története*, II: 279—81. l.

A tettekben kitörő tiltakozást a rendőrállam csirájában elfojtja, csak allegorikus elburkoltságban támadhat fel az általános ellenszenv. Ily körülmények között érthető, hogy a politikai vigjáték fejlődésében sokat szenved. Épen nem volt meg a viszonyok szabad kritikájának lehetősége, ami voltaképpen a műfaj fejlődésének alapfeltétele. Ennek ellenére haladás mutatkozik e nehéz időkben is. Az írók a különféle műfajokba rejtett szatirájukkal az egész nemzet érzelmeinek szónokai, miáltal az egész társadalmat helyettesítik, sőt a társadalom rajzának is nagyobb fontosságot tulajdonítanak (pl. Greguss). A társadalom mind nagyobb szerepet nyer a politikum rovására, ezáltal a politikai vigjáték kezd átfejlődni a társadalmi vigjáték irányzatos változatába. Annál inkább, mivel Tóth Kálmán megtalálta a szabad nyilatkozás legmegfelelőbb módját és megindítván Bolond Miska c. élelclapját (1860. jún. 4.), az abszolutizmus élcelődő, de tudatos gúnyolója lesz.¹ Mintegy fölöslegessé válik ettől kezdve a drámai szatirizálás: átvette szerepét a csattanó adomákban rejlő gúny. De azért a politikai vigjáték nem fejezi be pályafutását, csak megpihen az abszolutisztikus korban, hogy a kiegyezés után életrekeljen a kor követeléseivel idomulva.

III. A politikai vigjáték a kiegyezés után.

A Habsburg-ház évszázados magyarellenos politikája a kiegyezésben elpihen. Deák élesen látó elméje a legjobbkor sugalmazza a legbölcsebb megoldást: ki kell békülni a magyar királlyal! A negyvenes évek lázas rohanásából visszahúzóódó Deák higgadt megfontolással kapcsolódik be újra a politikai életbe, mely Kossuth korában oly idegenné vált számára, és majd egy évtized gondos építgetése után, 1867-ben, a király és nemzet érdekei oly harmóniában találkoznak, hogy «a negyedszáz éves közjogi küzdelem a kiegyezés alkotóinak óhajta szerint végleges befejezést nyert.»² Az abszolutisztikus elnyomatás béklyóiból kimenekedett magyarság lázasan kezd szervezkedni, hogy a fejlődésbe bekapcsolódva nyomába törhessen a már messze haladó Nyugatnak. Állami életünk új alapokon kezd épülni, új társadalmi összetétel alakul ki, a kor gazdasági politikájához igazodva. Egészében új magyar-élet támad, amely azonban korántsem szakít a multtal, hanem annak természetes tovább fejlődése.

¹ Tóth K. maga beszéli el emlékjegyzeteiben, hogy egyenesen nemzeti érzelmek fölízgatása céljából alapította. Megérezte a szabadabb légáramlatot, amely az olaszországi vereségek után támadt; de azt is átlátta, hogy a szabadabb szó komolyabb lapokban még nem érvényesülhetett volna, de tréfa és élc alakjában aligha lesz elnyomható. V. ö. Gazdag: *Az önkényuralom és Tóth K. Bolond Miskája*. Kath. Sz. 1909:405. 1.

² Szekfü id. m. 288. 1.

A politikában csak pillanatokig tart az általános öröm a megbékülésen, s a Deák-Andrássy kormánnyal szemben éleskedő ellenzékbe tömörülnek a határozati párt hívei. Kialakul Tisza balközépi pártja és a túlzó ellenzék, a szélső bal, s örök csatározást kezdenek Deáékkel a köztük levő közjogi ellentét miatt. A kormánypárt célja minden körülmények között fenntartani a kiegyezést és támogatni a közösügyes politikát. E programot hűvösen fogadja a magyarság nagy része, s Tiszának sikerült a megyék nemességét magához csatolni. Ezt a veszteséget a Deák-párt csak hatalmi eszközökkel ellensúlyozhatta — meg is tette. Ilyen viszonyokból nő ki a parlamentaris korrupció és protekció-rendszer.¹

Gazdasági viszonyaink sem felelnek meg a kor kívánalmainak. A mult feudális berendezkedése nem tudja kielégíteni a szükségletet, ezért átadja helyét a kapitalisztikus formának. E gazdasági átszerveződés következménye a nemesség anyagi leromlása. Ez az osztály már az elnyomatás korában sok kárt szenvedett, így megfelelő tőkével sem rendelkezett, hogy bekapcsolódjék az új életformába, de egyébként is «görcsösen ragaszkodott az „úri” pályákhoz, s inkább végkép leszállott fokról-fokra csúszva, a társadalmi létrán, semhogy hirtelen kiragadjja magát megszokott köréből és az ipari produkció vagy kereskedelem szolgálatába álljon».² Egy mód volt a nyomorból való megmenekülésre: a hivatalnoki pálya, s ezt megkönnyítette Tisza Kálmán protekciós politikája s az államhivataloknak tőle eszközölt száporítása.³ Ebben követte el a magyarság a legveszedelmesebb botlását: mintegy kiszolgáltatta magát e kényelmes gondatlanságával a pár évtized alatt hatalommá növekedett zsidóságnak. A negyvenes évek kigúnyolt, megcsúfolt zsidója már leküzdhetetlen hatalom, a tőke már a reformkorban birtokába jut, és a jelen kapitalizmusa és politikai liberalizmusa a zsidóban látja az állami gazdálkodás legméltóbb szervezőjét.

E politikai, gazdasági átszerveződés a vidék rovására Budapestet emeli a szellemi élet központjává. Ide tömörülnek a vagyonukat vesztett gentry-hivatalnokok, ide áramlik a kapitalista zsidóság, itt remél boldogulást az ifjú írónemzedék. Valóban a leggazdaságosabb ez az elhelyezkedés az írók számára, ugyanis a hírlapirodalom igen fellendül a kiegyezés után. Irodalmi körök támadnak, melyek átérezve a fejlődés szükségességét, tervszerűen formálják át a közönséget a liberalizmus jegyében. A «Kávéforrás» író gárdája, az Ágai Adolf köré csoportosult ifjak — Almási Tihamér, Asbóth János, Berczik

¹ V. ö.: Szekfü id. m. 323. l.

² Szekfü id. m. 334. l.

³ U. o.: 348. l.

Árpád, Rákosi Jenő, Toldy István — érzik át először a kiegyezés nagy jelentőségét¹ és az új gazdasági, társadalmi, politikai viszonyokhoz való simulás szükségességét. A kor eszméit a Kávéforrás képviseli leghathatósabban, egymás után kelnek életre a csipős, gúnyos korrajzok, vigjátékok, melyek tökéletes képei a kor politikai mozgalmában lázasan munkáló társadalomnak.

Berczik Árpád *A fertálmánásokkal* vezeti be a politikai vigjátékot e kor irodalmába. (1867. október 6.) Társadalmi vigjátéknak tarthatnók darabját az előbbi korok műfajához viszonyítva, azonban a kor társadalmi élete annyira egybeforr a napi politikával, hogy a társadalmi rajz egyben az aktuális politikum ábrázolása is. A kapitalizmus korában mintegy hontalanná vált nemesség kenyérhajszáját rajzolja, melyben az «cél szentesíti az eszközt» elvvel fekszik rá az újraéledt vármegye kormányzására. Hazug álnoksággal küzdenek az áldemokraták még pártjukon belül is, ígérnek, paktálnak, fondorkodnak, csak uralomra juthassanak. Ezt az elvtelen, színlelt demokráciát pelengérez ki Berczik egy megyei restauráció keretében. Mivel a szatira éle inkább a társadalmat éri, nem magát a tisztújítást állítja elének — mint a negyvenes évek írói — hanem csak az előkészületeket mutatja be, amelyek lerántják a nagyhangú, álhazafiak jelmezét. Frivolszky Oszkár mindenképen alispán akar lenni, veszteget, korteskedik, saját érdekében: ez a főcselekvény. E mellett halad egy szerelmi történet (Romváry — Emma), melynek bonyodalmát is Oszkár politikai érdekeltsége irányítja. Így a vigjáték célzatos társadalmi-politikai korképpé válik, melyben bő alkalom nyílik az írónak a kritizálásra. Nem telíti a vigjátékot az aktualitások sokaságával, annyit mond csak, amennyivel kellően kigúnyolhatja az álhazafiság ferdeségét. Mulatságos formában festi meg a jeleneteket, amelyekből élesen kiemelkedik a tendencia. Tipusokon át vetíti elének a viszonyokat, de a hősei léhaságában tükrözi a kigúnyolt osztályt. Ilyen a leghatásosabb jelene is. Pártértekezleten vagyunk. Minden az önzetlenség jegyében történik, a „közügyért” — valóságban azonban mindenkit a maga anyagi érdeke sodor a küzdelembe.

Oszkár: ... Szavamat azzal rekesztem be, ne legyünk tekintettel magánérdekekre, ne vegyünk semmibe magáncélokat, hanem mindig a közügy lebegjen szemünk előtt, a közügy, a közjó, az imádott haza. (II. 10.)

A frázisok még közvetlenül sem keltenek érdeket a közügy iránt, de annál nagyobb a lelkesedés, midőn a jelölésekre kerül a sor.

¹ Kéky Lajos: *Ágai Adolf*. Bp. Sz. 1918. 173. k. 197. l.

Kastang: Nem bánom, értsünk egyet, én is egyetérték, noha protestálok, hanem csak akkor nyugszom bele, ha engem szolgabíróvá, a két fiamat mellém esküdtté, a vámet meg csendbiztossá teszték, különben váltig protestálok, opponálok és megbuktatlak mindnyájotokat. Dixi. (II: 10.)

Rikító színek, metsző gúny, helyenként szellemmel alkalmaszva: volt is a vígjátéknak hatása.¹ De vajon művészi eszközökkel érte-e el a szerző? Könnyű megadni a tagadó feleletet. Fegyverei a túlzás és torzítás, olyan mértékben, amilyenben tendenciája megkövetelte — s ezt a mértéket a művészet nem bírja el. Olyan alakokat visz színre, akikben nincs igazi élet, csak bábok, hogy az író reájuk akaszthassa a gúny Nessus ingét, s az nemcsak hősei ember voltát semmisíti meg, hanem belső igazságukat is. Ennek következtében a társadalmi rajz is elveszti megbízhatóságát: kilátszik alóla a tendencia. Nemcsak szertelenül kiélezi és fölfokozza az egyesek bűneit, hanem könnyelműen általánosítva az egész osztály nyakába varrja őket — ha csak félig-meddig is megállanának vádjai, akkor a 60-as évek végének nemessége még kárhozottabb helyzetbe sodorta volna a vármegyét, mint amilyennek Eötvös festi a 40-es évek vármegyét.

Szellemben megegyezik e vígjátékával, mint korrajz azonban elfogulatlanabb és megnyugtatóbb, Berczik következő drámája, a *Népszerűség*. (Első előadása: 1868 nov. 27.) Itt kedvezőbb talajra épít a szerző: nem egy osztály bűneit viszi színre, hanem egy örök emberi hibát, a népszerűség hajhászását ostromozza. Művészi szempontból azonban a *Népszerűség* még a *Fertálymágnások*at sem éri el. Cselekvénye komplikáltabb, s a mellékes motívumok eltérítik az egyenes fejlődésből. Mintegy ötleteken át bonyolódik, nem a maga erejéből halad egy eleve kitűzött cél felé. Damokles és Árkevny versengése a főcselekvény, a szerelmi viszony és politika epizódoként szerepel. Berczik mintegy túlterheli e vígjátékát bonyodalommal, úgyhogy a darab szinte kaotikussá lesz. A két hős egy titkári állásért küzd, Damoklest a hölgyek szimpatiaja s a népszerűség támogatja, Árkevnyt Klári szerelme és egyénisége segíti. Az állás Árkevnyé lesz. Mintegy végét is szakíthatnók a mesének, a költői igazságszolgáltatás megvan; a tehetség győzött, a demagógia megbukott. Ám újabb eszme életben tartja a cselekvényt. Klári atyja, Toklyódi képviselő, inkább lemond mandátumáról, semmint politikai pártállását megvallja. Az üres mandát m ismét harcba állítja a két hőst. Damoklest már a bosszú is készíti. Áldemokrata eszmékkel magához csalogatja a korteseket, anyagi 'érvek' nélkül azonban minden furfangja ellenére is megbukik, s újra a tehetséges, igazságos Árkevny győz. E hármas tago-

¹ L. a Pesti Napló bírálatát, 1867. X. 8. sz.

zódás árt a szerkezet egységének, a darabot azonban színesebbé teszi, nagyobb felületet nyújtva az írónak a szatirizálásra. Berczik a népszerűség-hajhászás mellett élesen kipelengérezzi az elvtelen, egyéniség nélkül, hallgatásból' élösködő képviselő-típust is, de választóit sem kíméli korteseikkel együtt. Nem külső képen gúnyolja ki őket, hanem Damokles és Reznek párbeszédében mondja el szatirikus véleményét.¹ A Toklyódi epizódot egy régiebb jelenetéből veszi át az író, mely önállóan került színre 1867 nov. 5-én, *A képviselő és a közösségek* címen.

A *Népszerűség* sikerben elmaradt a *Fertálmágnások* mögött, ebben azonban nagy szerepe van a viszonyoknak. Ugyanis «hire futott, hogy az elmés vígjátékiró ezúttal a Magyarországon lábrakapott földkereső demokratákat állítja pelengérré. E hirt egyik par excellence demokrata-újság azon módosítással terjesztette, hogy a demokratia tétetik gúny tárgyává!»² Ily előzmények után a darab első előadásán botrányt rendeztek az erre felbérelt karzati elemek, noha ezt a «percekig tartó éljenzés és taps» teljesen elsímította. A kritika is igazolta Bercziket e vád ellen.³ Sőt maga Gyulai Pál szólal fel a támadás ellen a drámabíráló bizottság nevében.⁴ Berczik *Utószavában* kifejti e két darabja irányzatosságát: «A reformok, az újjászületés korában, minő a mostani, elhagyja a Múza is békés lakását... .A nagy phalanx a kor szolgálatába lép s teljesíti feladatát,... Ezért írtam két tendenciózus darabot... Egyébiránt mindkettő egy célra törekszik, csak hogy egyik az embert, mint embert, a másik az embert mint bizonyos társadalom tagját rajzolja.Társadalmi rajzokat adok, nem politikai pártdarabokat, mint azt rám fogták».⁵ Valóban társadalmi képek e darabok, de ebben a korban — ismétlem a már előbb mondottakat — társadalmi élet és politika oly szoros kapcsolatban áll, hogy az egyik kigúnyolása egyben a másik ferdeségeinek a leleplezése is.

E két irányzatos dráma között kerül színre a negyedik Berczik-vígjáték: *A Bach-huszárok*. (1867. dec. 28.) A közel-múltban játszik, az épen multtá vált jelenben, így nyugodtan

Damokles: Ön nép embere s így hihetőleg nincs pénze, én azonban nem voltam az külsőleg s így van miből aprítanom a tejbe. Megigérem, hogy elveik zászlaja alá szegődöm.

Reznek: A nép érdeke, a vérről áztatott haza ügye a fődolog. A mellett minden egyéb elenyészik. Mennyit kockáztathat az úr?

Damokles: Nem alkuszom. Ön lokális ösmerettel bír. Mennyiért választanak Toklyódon?

Reznek: A nép tiszta lelket, az elvet nézi. A nép megvesztegethetlen, a nép romlatlan s nem szibarita faj, mint önök.... vagy tízezer forinton,

² Pesti Napló. 1868. XI. 28.

³ U. o.: XI. 30.

⁴ U. o.: XII. 2.

⁵ *Utószó a Fertálmágnásokhoz és A népszerűséghez*. ÖM. I. 443—444.

irányzatos korszerű darabnak minősíthetjük e vigjátékot. Igaz, hogy vannak magasztosabb elemek a humoros cselekvényben: Fellnerék megtérése rokon az *Új földesúr* eszméjével, Érfalvy Dánielben a negyvennyolcas idők konkretizálódnak — a darab igazi célzatossága mégis a Bach-huszárok ostobaságának kigúnyolásában van. Hrbának és Puff kerülnek itt pelengérré, hogy még egyszer a magyarság elé kerüljön az abszolutizmus képe. Cselekvény alig van, inkább a hivatalnokok párbeszédében rejti el az író éles vágásait. Elméletben kinevettette a „rendszer“-t, gyakorlatilag is bemutatja Berczik. A rendörködéssel teszi nevetségessé Bach huszárait, kik nevükhöz méltóan ismét bakot lönek. Eleven humorral festi a kor képét, de az mégsem elégitette ki azt a várakozást, amelyet a színpalak mögül jövő hírek keltettek.¹ A kritika hibáztatja a sok fárasztó beszédet s megrója Bercziket egyoldalúságáért. Egyébként is váza ugyanaz, amelybe a *Fertálmágnások* meséje illeszkedik, és így újat nem ad.

Berczik e három vigjátékával és humoros jelenetével megindítja a kiegyezés korának politikai vigjátékát, s a *Bach-huszárokkal* mintegy közvetlen kapcsolatba hozza a két kor műfaját. A *Fertálmágnások* és *A népszerűség* pedig nemcsak első megjelenései az új magyar életben a célzatos drámai műfajnak, hanem jelzői is a politikai vigjátékirás továbbfejlődésének. Még megvan a szoros kapocs a 40-es évek irányával. A megye élete itt is a háttér, de a politikum már csak eszköz, s annak tükrében a társadalom képének megmutatása a cél. Berczik egyénisége a derűs humor felé hajlik inkább, mint a szatira epességéhez — ez utóbbi csak az első vigjátékában kér szót — ezért vigjátékai mulattatnak bennünket. A sokszor lazán motivált cselekvényt olykor-olykor az ellenszenvességig léha típusok bonyolítják, de a kép egészében tökéletesen mutatja az ironikus kritikát, melyet Berczik a korrupciós-protekcziós társadalommal szemben gyakorolt.

A tendenciózus vigjátékirás jóidőre megpihen Berczik gyakorlatában. A Kávéforrás írógárdája a politika szolgálatába áll s átveszi a Bolond Miska erejétvesztett szerepét. A kiegyezés után ugyan Tóth Kálmán ismét megeleveníti élclapját, s erősen ellenzéki politika jellemzi. Ennek ellensúlyozására indítja meg Andrassy a Borsszem Jankót, melynek szerkesztését Agai Adolf vállalja el. Noha kormánypárti szellemben kell politizálnia, kellő szabadsággal élcelődik a lap a politikai ferdeségeken, ellenzék, kormánypárt egyaránt célpontja túsúzásainak. A szerkesztésben nagy szerep jut Bercziknek, ő volt a lap politikusa.² A Borsszem Jankó két írógárdán át teljesíti

¹ Pesti Napló, 1868. I. 1.

² Kéky id. m. 200. l.

ki programját. Az első kor a szélsőbaliak állandó gúnyolásában propagálja a Nyugathoz hasonulás eszméjét. A másik generáció az antiliberalisokkal veszi fel a harcot. A negyvenes évek vigjátékirodalmának típusai mintegy átvándorolnak a Borsszem Jankóba s itt élik tovább életüket. De már nem az írók szatirájának passzív hősei, hanem örökös 'munkatársai' a Borsszem Jankónak. Problémáikról maguk cikkeznek, s ezáltal humoros képet adnak saját jellemükről, észjárásukról. Kezdetben személyeskedő volt a lap politikuma, különösen a Deák-párt ellenzékekével szemben,¹ később azonban minden aktualitásnak kialakult egy-egy állandó 'rovatvezetője' — ezáltal személyt nem sértő gúnyral támadhatták Ágaiék a társadalmat.

Ágai Spitzig Iczigje az áldemokracia ostorozója.² De Spitzig a maga fájának félszegeit sem kiméli, 'kutyabőr-mániájuk' at kigúnyolja, emellett király-utcai leveleivel az emancipációt sürgeti. Spitzig mintegy megbarátkoztatja a magyarságot fájával, ugyanis míg nevetet mókáival, egyben megszokottá is válik. Itt a liberális tendencia Ágai tollában. Spitzig már a Bolond Miskában is szerepelt. Innen kerül át a feminista nő típusa is, Lengenádfalvi Kotlik Zirzabella honleányi leveleivel és bájjüdvözleteivel. Majd Nztes Kospallaghy Ambrus lép fel, de helyét hamarosan átadja Sutyomberky Dáriusnak, ki hasonmása az Eláll—Toklyódi képviselőtípusnak. Ez Berczik műve.³

Ez magyarázhatja meg a politikai darabok elmaradását Berczik munkásságában. A negyvenes évek típusai, más-más író tollát véve kölcsön, önállóan jelennek meg az élelapon, s az írók magános alakjuk egyéniségéhez híven vetítik ki, hol irányzatosan, hol csak szórakoztatásul, politikai szemléletüket

A Borsszem Jankó megjelenése és kedveltsége mintegy elősegíti a politikai vigjáték továbbfejlődését. Ugyanis az egyes típusok a Borsszem Jankóban országosan ismertekké válnak, elterjednek a legaktuálisabb társadalmi problémák e típusokon át, úgyhogy a Borsszem Jankó mintegy előkészíti a közönséget Toldy István tendenciózus, társadalmi-politikai vigjátékainak megértésére és befogadására. Az új emberek című vigjátékában oly irányzatosan propagálja a zsidó-kérdést, hogy a Spitzig-féle levelek előkészítése nélkül talán negative hatott volna drámája.

Berczik és Toldy egy cél szolgálatában munkálva szellemben is megegyeznek. Határozott különbség választja el azonban egyéniségüket, ezek képe az általuk készített korrajz uralkodó jegyeiben ismerhető fel.

¹ V. ö.: u. o. 201. l.

² U. o.

³ V. ö.: u. o. 202., 208. l.

Berczik a kiegyezés nyomán megújult társadalmi élet félszégeit gúnyolja ki nagy általánosságban. Alakjait maga vezetgeti újabb és újabb összeütközésre, amelyben csak azért kíséri néha szerencse az érdemtelent, hogy felsülése a végki-fejletben annál élesebb legyen. A jó szándék és becsület mindig győz nála, a társadalom félszégeinek hordozói (ál-demokraták, Damoklesek) ellenben bukásukban sem bűnhődnek, inkább azért buknak el, hogy fondorkodásaik végső eredményével megnevetessék a közönséget. Az író igazságszolgáltatása méltányos, büntetése enyhe.

Toldy határozottan politikus egyéniség. Franciás műveltsége és érdeklődése a nyugati eszmék iránt szinte túlzó liberálissá nevelik. A viszonyok is közrehatnak politikai szemlélete kialakulásában. Ugyanis a Deák-párt programja éppen ezt a szellemet képviselte, a Kávéforrás pedig tökéletes meggyőződéssel harcolt a Deák-párt eszméiért. Toldy már 1862-ben és 1863-ban foglalkozott a drámai műfajjal, de elhagyja e műzsát, mivel «a Helikon berkeiben is könnyed liaisonoknak, futólagos szerelmeknek áldozott.»¹ «A hetvenes évek elején — az új kor szak új eszméinek és törekvéseinek hatása alatt — vissza tér első — s mint később igazolódott — igazi, mély szerelméhez, a szépirodalomhoz.»² A kiegyezés után néhány év alatt megéri a kor a Toldy-féle korrajzok élvezésére, melyek egy aktuális politikai probléma kifejtésében mutatják be a társadalmat az író kesernyész, szatirikus bírálatával.

1872-ben kerül színre két tendenciózus vígjátéka. Bennük a kor politikai vígjátékirodalma fejlődésének ismét olyan magas pontjára emelkedik, mint hajdan Nagy Ignác *Tisztújításában*. A néhány évvel előbb írt politikai tanulmányának foglatatát dramatizálja két darabjában³, s ezáltal sokkal élesebb e drámákban a szatirikus jegy és politikai jelleg, mint Berczik darabjaiban.

Éppen szatirikus, politikai éle miatt első darabja, a *Jó hazafiak* (1872. III. 25.) névtelenül, N. N. jeggyel jelenik meg a színpadon. Hatása nagy,⁴ mert az író léleken átélt, drámaírói tehetséggel megszerkesztett cselekvényt állít a néző elé, aki — mint a negyvenes évek publikuma — saját korát, önmagát látja a színpadon a legaktuálisabb problémák között.

Botond megye két politikai pártja minden eszközt felhasznál, hogy az épülő vasút irányát kijelölő mérnököt (Kovács) magának

¹ Rákosi Jenő: *T. I. emléke*. Kisz. Társ. Evt. Új f. 16. 1881. 211. l.

² Legifj. Szász Károly: *T. I. mint drámaíró*. Beöthy Emlékkönyv, 395. l.

³ Politikai Füzetek, 1868—70. Toldy István: *Pártjaink feladata a választások után*. 1869. 142—143. l.: «Haladás a politikai és társadalmi életben, az államban és egyházban!... Mi élni akarunk. S azért jelszavunk: Le a táblabíró-politikával.»

⁴ Pesti Napló, 1872. III. 27. sz. «Toldy István *Jó hazafiak* vígjátéka elejétől végig derült hangulatban tartá a közönséget.»

megnyerje s ezzel a vasutat a maga völgyének szerezze meg. Hízolgés, politika, szerelem egyaránt fegyver a két párt kezében, annyira, hogy a forgatagban álló mérnököt jelleme alig védené meg, ha külső közrehatások, kivált Aranka iránt érzett szerelme, nem segítenék.

A vígjáték váza kiváló ötlet. Országszerte időszerű a vasútépítés, s az, igazi rendeltetése helyett,¹ gyakran válik egyéni érdekek hordozójává. Ezen sarkallik minden epizód, mellyel Toldy korát gúnyosan jellemzi. A vasútért küzdő pártok, a már Bercziknél megismert álhazafiak tömege, kik hasznukért ellenfeleikkel is frigyre lépnek, a hazafiúi érzés jegyében — a haza érdeke ellen! A pártok összetételében kiteljesül a hetvenes évek társadalmának hű képe, szerepet nyer minden osztály képviselője. Az író tendenciája megkívánja, hogy túlozva hordozzák a típusok körük ismertető jegyeit, de a párbeszédek természetessége, tetteik következetessége annyira megőrzi egyéniségüket, hogy a kezükbe adott cselekvény és a rajzolt kép a valódiság illúzióját kelti a nézőben.

A hős passzivitása nem gyengíti meg a szerkezetet, ugyanis az író a mérnököt választófalként állítja a cselekvényt bonyolító pártok közé: szerepe nem a tett, hanem a tapasztalás. Mellé állítja a társadalomtól megcsömörlött Súlyomot, aki mintegy kiegészíti teljes emberré, s a tapasztalatok nyomán támadt kételkedést tudatossá teszi lelkében. E két alak nagy lelki közösségben él az íróval, párbeszédekben az író veti fel problémáit s adja meg reájuk a feleletet is.²

A közönség és a kritika legmelegebben ünnepelte a *Jó hazafiak* íróját, kezdettől fogva.³ Valóban, részeire boncolva sem találunk a darabban szervi hibákat. Egyben ezek az elismerő kritikák jelzik a műfaj újabb fejlődését is, de már nem felfelé, hanem új irányba hajolva — a közérdeklődés megváltozása következtében. Ugyanis a közönségben rejlik e korban is a műfaj legfőbb éltető eleme. Amint ízlése tovább fejlődik, a műfajnak, mint függvénynek hozzá kell simulnia a megváltozott követelésekhez. A hetvenes évek társadalma nagy utat tett meg a negyvenes évektől, természetes tehát, hogy igényei meghaladják a reformkor műfájának kiméletlenül szatirizáló szín-

¹ Szekfü id. m. 329. l. «A korrupció mély csatornákon ömlött be a társadalmi és gazdasági életbe: politikai célból adtak vasútkoncessziók olyan vidékeken, hol a gazdasági élet még semmi szükségét nem érzé a világforgalomba kapcsoltatásnak; vasútvonalak épültek csodás görbeséggel, minek egyetlen indító okát valamely kormánypárti birtokos személyes érdekében találhatta meg a beavatott.»

² Kivált: *Jó hazafiak*, I:9.

³ Pesti Napló 1872. III. 27. sz.: «Egy szerencsés és kellemes darabról írni a bírálónak valóságos oázis és ez a darab csakugyan kellemes mű... a közönség figyelme és érdekeltsége percig sem lankadt, noha a mű tizenegyedfél óráig tartott.»

vonulat. A kiegyezés nyomán kelt társadalom már érzékenyebb a szatira iránt. A gúnyos támadásra nem tud mosolylyal válaszolni, nagyobb hullámokat ver lelkében a túlzó leleplezés. Annál inkább bántja a szatirikum, mivel nem egy-egy társadalmi visszaélés ostorozása kel életre az író tollán, hanem az egész társadalom tendenciózusan megmértelyezettnek rajzolt képe döbbsenti meg a nézőt.¹

Toldy következő drámája, *Az új emberek*, (1872. okt. 18.) már mintegy mellőzi az általános szatirizálást, inkább eszmét propagál, társadalmat reformál, de tendenciózus, politikai keretben. A zsidó-kérdés a darab alapeszméje, politikai elem pedig a megszokott képviselőválasztás. E szerint inkább társadalmi drámának tekinthetnők, ha éppen a zsidó-kérdés nem tartoznék szorosan a hetvenes évek politikai életéhez. A kapitalisztikus gazdasági forma kezökbe játszotta az anyagi hatalmat, a sajtó állandóan foglalkoztatja a magyarságot e problémával, melynek kedvező megoldása a zsidó újságírók tendenciózus tolla szerint üdvös.

A Borsszem Jankó Spitzig Iczigje végre annyira megszokottá válik, hogy hitsorsosainak befogadásától nem idegenkedik a liberális gondolkozású magyarság. A megmagyarosodott zsidó és a liberális magyar megértő munkássága építi ki a «zsidó-magyar egybeolvadást».² Ilyen liberális magyar Toldy is, ki a dolgozó zsidóban látja a magyarság jövőjét, s legveszedelmesebb ellenségét a dologtalan és ősei nagyságán élősködő gentry-osztályban. Ezt kell kiirtani a társadalomból — véli az író — s lépjen helyébe a jövő embere, a jelen munkása, a zsidó! E gondolat dramatizálása a vígjáték.

A Spitzerből magyarosodott Csipkey Kelemen, leánya, Metella, és Lajos fia állnak a cselekvény középpontjában. A viszonyokhoz hiven még nem aktív szereplői a politikai cselekvény-résznek, hanem a 'született magyar' Kövesdy Ervin emeli fel őket az öntudat oly magas fokára, honnan már az ifjú Csipkey jogokat követel magának.

Ervin Csipkeyt akarja felléptetni képviselőnek, a gentry-k (Darlay, Tarczal, gróf Csetneky) Csetnekyben találják meg az ellenjelöltet. Egyben ügyes fogással is élnek: megkérik az özvegy Metella kezét, de az visszautasítja közeledésüket. Ebből párba is

¹ Ezt már észrevette a Pesti Napló élesszemű kritikus: «Érdekes volt a figyelmes szemlélőnek a közönség magatartását tanulmányozni a mű politico-satyrico helyeivel szemben. Ahol a politikai bajok és ferdeségek az élcz vagy a humor fegyvereivel sújtattak, ott nevetett a közönség, ahol a satyra metszett, ott hallgatott. A tanulság tehát világos és jó lesz, ha szín- műíróink nem felejtik a hatást, amelyig közönségünk a közélet kritikájában velők megy. Ez a hatás a tréfa hatása — ahol ez megszűnik és... keserű szatirává csap át, ott a mi közönségünk nem tud nevetni, ottan elhagyja a szerzőt.» (1872. III. 27.)

² V. ö. Szekfü id. m.: 480—481. l.

támad, s Lajos, az 'új ember' győz a társadalom veszedelmes gentry-jével szemben. E győzelem mintegy szimboluma a zsidóság hatalmi sikereinek a magyarság felett. A cselekvény másodrangú szerepet játszik a darabban, felülemelkedik rajta az író 'programm-beszéde', melyet szereplőivel mondat el párbeszéd formájában. A célzatos eszmepropagálás kárára van a cselekvény gördülékenységének — a drámát már a kritika sem becsüli annyira, mint a *Jó hazafiakat*, pedig az *Új emberek* tökéletesebb politikai vígjáték, mint amaz.

Csipkey típusa a magyarságba furakodott, gazdag, de még bátortalan zsidónak, aki az 'összekötő kapocs' szerepét játsza fajtája és a magyarság között. Anyagi áldozatokkal nemessé válik s már-már aktív, politikai szerephez jut. Külsőleg tehát átolvadt a magyar testbe, belső tartalma azonban még a félve terjeszkedő, alattomban munkáló zsidóé. Az író tapintatosan csak felveti a képviselőség ügyét, de nem fosztja meg teljesen az öreg Csipkeyt fajtája ismertető bélyegeitől. Sőt neveltségessé is teszi egy alkalommal. (A párbaj-jelenetben az orvos és Csipkey beszéde.) Nem komoly ellenfele Csetnekynak, de a tendenciózusan rajzolt gentry-k és Csipkey Lajos küzdelmében elbuknak amazok, hogy igazolódjék az Ervin ajkára adott elv — az író meggyőződése — hogy romlott a gentry, el kell vesznie!¹ Csipkey és Csetnekék ferdesége annál inkább kiemeli az új zsidógeneráció képviselőjét, Lajost: jellemével, kardjával mintegy 'hősként' áll a társadalom szeme előtt. Legméltóbb ő a képviselőségre, el is nyeri; ellenfelei önként visszalépnek. A darabban rejtve növekedő szerelmi viszony is megoldáshoz ér Metella és Ervin frigyében. Lajos szavaiban mintegy az író buzdítása szól a zsidósághoz, szinte irányt mutat annak a teljes hatalom eléréséhez.²

A kritika és a közönség szívesen fogadta a darabot, mint-hogy nem személyeskedő szatirával sértett, hanem bemutatott egy oly társadalmi problémát, annak hőisével együtt, mely színpadról eddig nem volt ismeretes. «Az új mű a bírálatot kevésbé fogja kielégíteni, mint Toldy első darabja — mondja a kritikus³ — de a zsúfolt ház nagy érdekléssel fogadta a sok mulatságos fordulattal bíró darabot; sokat nevetett és sokat tapsolt.» Nevetett a közönség, pedig a Csipkeyek sikerében saját bukásán tapsolt. Eddig komikus figurának rajzolták a magyar írók a zsidót. De a Schnaps-Spitzer típus a kiegyezés

¹ *Ervin*: Ázsiába veletek! Ennek a fajnak ki kell vesznie, különben a magyarnak nem lesz jövője! (*Új emberek*, I: 8.)

² U. o. II. 11.: *Lajos*: Előbb érvényesítsük magunkat a társadalmi téren, hogy egészen közéjük tartozóknak tekintsenek, aztán fölléphetünk oly igényekkel, de addig nem, szóval atyám, nekünk léptenként kell tért foglalnunk, nem ajtóستól rohanni a házba.

³ Argus, Bereczik Árpád. Pesti Napló, 1872. X. 20.

után zsidó kézben megmagyarosodott (Ágai) és már követelte azt, ami után a reformkorban csak félve vágyott. A *Tisztújítás*-ban még csak céloz az alispánságra a zsidó, de maga sem hisz gondolatában. Az *Új emberek* Lajos a már kinő a magyar színvonalból s mint legkiválóbb foglalja el a vezető szerepet. Saját szívósságával s a magyar liberálisok nagylelkű támogatásával annyira megerősödik e faj közöttünk, hogy minden ellenük támadt szervezkedés elbukik velük szemben. Elbuknak az Istóczy Győzők, az antiszemita párt, a néppárt, a zsidóság pedig munkál tovább, s e munkálkodás iránya és eredménye ismeretes.

Toldy két darabja e kor politikai vígjátékai között a legértékesebb. A motivációban nem követ el nagy hibákat, alakjai, még ha típusok is, természeteseek. Leleménye gazdag, társadalmának tökéletes ismerője. Szenvedélyes politizáló hajlama ugyan elnyomja néha a mesés cselekvényt, de problémái szorosan összekapcsolódnak a mese vázával, úgyhogy vígjátékai értékes és tehetséges írónak hirdetik Toldyt.

A Berczik-Toldy-féle tendenciózus politikai vígjátékok után más irányba fordul át a műfaj fejlődése. Az új darabok nem eszmét propagálnak vagy szatirikusan javítgatnak, céljuk a mulattatás. A társadalomnak önmagát mutatják meg, de nem ostromozva, hanem derűs, jóindulatú humorral. Vagyis a tendenciózus politikai vígjáték a század vége felé már társadalmi rajzzá fejlődik, melyben szóhoz jut ugyan a politikai elem is, de csak azért, hogy tökéletesebb, hívebb képet adhasson az író. A politikai vígjáték átformálódásának magyarázata a viszonyokban van.

A Borsszem Jankóval megindul a kiegyezés korának nagszerű élclap-irodalma. A leggazdaságosabb értékesítése az aktualitásoknak az adoma, élce formájában adódik. Másrészt a közönség már elvesztette érdeklődését a tendenciózus szatirikum iránt. Inkább hatnak kedélyére a szellemes, mulattató vígjátékok, mint az ismert hibák feddő dramatizálásai.¹ Az átalakulás tulajdonképpen már a hatvanas évek végén megkezdődik, Toldy szatirikumai előtt jelennek meg társadalom-rajzoló vígjátékok. De ezekben a politikai elem másodrendűsége még nem annyira a viszonyokban találja okát, hanem az író egyéniségében.

Az átfejlődés kezdő darabjának fogadjuk el Szigligeti három felvonásos pályaművét, a *Kortesnők* című vígjátékot. A *Kortesnők*² asszonyi intrikán, korteskedésen épülő, felette bonyodalmas történet, váza egy képviselőválasztás — ez benne a politikum. A politikai keret azonban annyira háttérbe

¹ V. ö. a *Jó hazafiak* bírálatát. Pesti Napló, 1872. III. 27.

² Kiadatlan; kézirata a Nemzeti Múzeumban. (1441. Qu. Hung. LXXIII.)

szorul a női intrikákon támadt bonyodalomban, hogy szinte erejét veszti.

Clotild és Aspasia kezében bonyolódik a cselekvény. Aspasia intrikája adja az első bonyodalmat, s a féltékenységgel erősödésével a bonyodalom is növekszik. Clotild észreveszi, hogy Aspasia Óstelky miatt féltékenykedik rá, ezért titokban felveszi a harcot. Aspasia erejét növeli környezete (Szikárdy, Élesdi, Fürgei), Clotild támaszt csak józan gondolkodásában és Óstelky egyéniségében nyer. Egyenlőtlen harcot kell vívnia, de az író is pártjára siet, így sikerül győznie az igazságnak.

A bonyodalmat szinte a bohózatosságig növeli az író azáltal, hogy nem engedi nyílt csatába az ellenfeleket, hanem egymás tudta nélkül támadnak s védekeznek kölcsönösen. A darabnak csak két határozott egyéniségű szereplője van, Clotild és Aspasia. A többiek típusok, de az író szeszélyes bonyodalomhalmazában elvesz minden egyéni tartalmasságuk, bábokká válnak, élettelenül teljesítik szerepüket.

A szereplők arisztokraták s nemesek, de nem hiányzik közülök e kor ismert alakja sem, a zsidó. A Spitzerből nemesedett Élesdi itt még a magyarságba olvadás első fázisát mutatja: gazdagsága besegítette már az előkelő körbe, de még nem tekintik számottevő elemnek. Szikárdi, Aurél és Kézai grófok elvtelen léhasága komikus, de hihetetlen. A többi szereplő jelleme is elmosódik, áldozata lesz a nagyon lazán motivált cselekvény szertelen bonyodalmának. «Maga az alapeszme jó, valamint tárgya is, sőt a cselekvény szövéseben is gyakorlottság nyilatkozik... a szerző képtelen a felsőbb körök komikai oldalát rajzolni.»¹ Kár, hogy nem került színre e vigjáték, a közönség méltányolta volna ügyes szerkezetéért, mozgalmaságáért. Ha a szerkesztői tudáshoz erősebb szatirikus jegy kapcsolódott volna az író egyéniségében, darabjából kitűnő politikai szatira vált volna.² Megcsipdesi korát Szigligeti is, de enyhébben, helyenként szellemmel is.³

Ezek a vonások uralkodnak Tóth Kálmán egyéniségében is. *Nők az alkotmányban* című vigjátéka Toldy tollán éles szatirában öltene testet, nála mosolygós képen tükröződik vissza a világ és emberek szeretetén megtisztult komikum. Vigjátéka cselekvényével benne gyökerezik a korban, de központi problémája nem a politikum, nem is az általános, hanem egy család élete a viszonyok sodrában.

A már Nagy Ignác *Tisztújításából* ismeretes politizáló nő alakja lép fel Tóth Kálmánál, de vezérszerepben. Bán-

¹ Gyulai Pál jelentése a Karácsonyi-pályázatról. Akad. Ért. 1870: 108-109. l.

² Vértessy Jenő: *Szigligeti*. EPhK. 1907: 828.

³ *Élesdi*: Megfoghatatlan! — Aristokraták szerelmese a demokráciába! S én, aki most még csak nemes vagyok, báró szeretnék lenni. (II:4.)

falvynét hiúsága és az érdek arra bírja, hogy férjét képviselővé tegye. Minthogy azonban Bánfalvy természetével ellenkezik a politikai szereplés, nem tud beleilleszkedni új életmódjába, sőt első politikai szereplése végképen meg is bukatta. A bukás kijózanítja a nagyzolásból az asszonyt. E rövid vázlat úgy hangzik, mintha tanulságos mesét írt volna Tóth Kálmán.

E mesevázra építi apró epizódjait, ennek kifejlesztésére munkálnak, jellemükhöz végig híven, a szereplők. Ebben a tekintetben már nagy az eltérés Szigligeti egyéniségétől. Igaz, hogy a bonyodalmak furfangos rendezésében meg sem közelíti őt Tóth Kálmán, annál inkább felülmúlja azonban a jellemek helyes megépítésében s azok megőrzésében. A mese kiegészítő motívuma. Ilka és Bercsey szerelme. Az epizódokat pedig a vidéki társaság, a pesti szélhámosok, a korteskedés beszövése szolgáltatja. Épen az epizódokban találja meg az író az alkalmat aktualitások megszólaltatására. Szelei, a Szláncaményi báró nevével szélhámoskodó világfi, mintegy elreferálja az író tapasztalatait¹ a «beteges gründolási korszakban».² Borbóccsal, a tipikus kortessel, a lánchídi pénzszedők gorombaságát gúnyolja.³

A külső csipkelődések csupán színesebbé teszik a darabot, de az tulajdonképpen nem ezeknek sikerére támaszkodik. Az író Bánfalvyékát, kik elragadtatják magukat, beleveti békés életük után a vágyott nagyvárosi forgatagba. Még ebben is megmutatja őket a nézőnek. De aztán a gögösködő Bánfalvynét férjén keresztül megbukatta, sőt a végromlásból menteti ki őket a lenézett Bercseyvel. Nem fejleszti sem tragikussá a megoldást, sem szatirikus komikumná nem laposítja. Az író mintegy kiragadja a békésen élő családot vidéki nyugalmaiból, egy pillanatra magukra hagyja őket a zajos, pesti élet mozgalmasságában. Ez az idő elég arra, hogy a bukás széléig rohanjon Bánfalvyné. Ekkor azonban ismét kiragadja őket új környezetükből. A bukás nyomán támadt keserűség a büntetés a nagyzolásért — az anyja bűnében ártatlan Ilka azé lesz, akit szeret, a derék Bercseyé.

Ez a megoldás teljesen az író lelkéből fakad. Ez magyarázza a jólelkű megoldást is. Megelégszik a bűnösök enyhe kudarcával s megbocsájt nekik.

A közönség tetszéssel fogadta Tóth Kálmán darabját, az első előadáson (1871. II. 24.) «a ház minden zúgában megtelt.

¹ *Szelei*: Ebben az országban az embernek semmire sem lehet menni. Ha az ember csak tanácskozni akar valamely alakítandó egyletről, a tanácskozást semmiképp sem hozhatja össze, ha nem szerzett magának legalább egy bárót. (II:2.)

² V. ö. Szekfü id. m.: 329.

³ *Borbócs*: Talán lehetnék a lánchídnál pénzszedő és jegykiadó, mondják kérem alássan, hogy ezektől az emberektől nem kívánnak egyéb tudományt, minthogy a járó-kelő közönséggel gorombáskodjanak. (II:7.)

Az első felvonást élénk tapsok és a szerző zajos kihívása követik».¹

Az egykorú kritika dicsérte ugyan az első felvonást, de nem tartotta nagyra a darabot, kivált az invenció hiányát hibáztatta a bonyodalom fokozásában.² De ezért nem ítélték el Tóth Kálmánt. Darabja sokáig színen maradt, a közönség követeléseit kielégítette. Sőt még arra is érdemesnek tartották, hogy finn nyelvre lefordítsák.³ Az igazi értékelése tehát ez lehet a darabnak: «a motiváció igen fogypatós, a ríktó túlzás nem egyszer bántó, de örökké alkalmoszerű politikai és társadalmi szatirájával, magyar szellemével és típusaival vígjátékirodalmunknak határozott nyeresége.»⁴

Évtizedekre lezárult ezzel a műfaj fejlődése, helyét a modern társadalmi dráma foglalja el (Csiky, Dóczi, Rákosi). A kilencvenes évek első felében ugyan még feléled a politikai vígjáték két írók tollán, de csúfos bukással tűnik le a színről. Almásy Tihamér *Miniszeri tárcája*⁵ (1893. nov. 10.) az egyik darab, Muzslai János *Megyei élet*⁶ című vígjátéka a másik. (1896. jan. 17.) A kritika szerint teljesen értéktelen darabok.

Bercziknek a századfordulón írt darabjai és Herczeg *Kéz kezet mos* című vígjátéka már típusai a bohózat határán álló társadalmi rajznak. E darabok már részekre boncolva nem is hü képei a való életnek, csak az epizódok és főcselekvény szoros egybefonódásából előálló kép kelti a jelen életének illúzióját. Az író célja egy-egy társadalmi ferdeség kellő kiélezése, erre munkál minden és mindenki a darabban — a politikum egyébként is csak messziről veti fényét a cselekvényükre.

Berczik *Protekcioja* (1885. jan. 30.) és Herczeg *Kéz kezet mos* című darabja (1903. febr. 20.) a társadalom örök hibáját pelengézezi ki, a protekcio-rendszert. Bercziknél még van bizonyos célzatosság a darabban, erős bonyodalmak és összeütközések árán elbuktatja a bűnösöket, Herczeg azonban már mint kiirthatatlan adottságot nézi e társadalmi kórt. Darabjának egyetlen jellemes, férfias alakja, Berkenyey, egyedül küzd a többi 'stíglie' elvtelen protekciohajszája ellen, s mikor

¹ Pesti Napló, 1871. 46. sz.

² V. ö. u. o.

³ Irod. 1913: 495. Eliel Aspelin-Haapkylä *Finn színészettörténetében* (Suomalaisen Teatterin Historia. I—IV. 1906—10.) öt magyar darabot említ, köztük Tóth Kálmánét: *Nők az alkotmányban*, fordította Jalava Antal. Először finn színpadon 1881. XII. 16.

⁴ Császár Elemér: *Tóth Kálmán*. Akad. Ért. 1915. 58—59. l.

⁵ «Almásy darabja valóságos szörnyszülött. Mikor az előadás vége felé közeledett és véget ért, a távozó közönség kénytelen volt bevallani, hogy be van csapva». Pesti Hirlap, 1893. 312. sz.

⁶ «A *Megyei élet* irgalmatlanul rossz darab. Sőt egyszerűen nem is szín-darab, csak párbeszédekbe szedett tárca-sorozat». Magyar Hirlap. 1896. 17. sz.

önerejéből a miniszteri székbe jut, neki is fel kell áldoznia szigorú elvét Szergiusz protegálásában.

Herczeg éles szemével mélyen belelát kora társadalmának visszasságaiba és a legjellemzőbb vonásokból állítja össze az egyes osztályok képviselőit. Annyi ironia, mint nála, nem mutatkozik a műfaj egész fejlődésén át. Mégsem válik élessé a hangja; finom szellemességével, gazdag humorával, el nem avuló tendenciájával oly értékessé teszi szatiráját, hogy ma is tökéletes élvezetet nyújt.

A kiegyezés utáni társadalom szatirikus rajzolását Berczik kezdte meg, az ő gyakorlatában nyugszik is el a műfaj fejlődése. A *Miniszterválságban* adja utoljára kora társadalmi képét (1905. jan. 6.), de már nem a régi tendenciózus tollú Berczik megszólalása ez, hanem a kor izléséhez idomuló íróé. Van politikum is, szerelem is vígjátékában, a bonyodalom gazdagsága már a bohózatig növekszik, az alakok azonban már nem egyéniségek, teljesen az író céljának eszközei. Minden mozdulatuk arra irányul, hogy minél tökéletesebb illúziót váltson ki a társadalom képe. Az író egyetlen célja: bemutatni a társadalom minden eszközzel küzdő hajszáját egy megüresedő miniszteri székért. A mesét maga az író sem tartja fontosnak s a nagy bonyadalmat kellő pillanatban kettévágja, elejtve indító okát — a régi minisztert ugyanis meghagyja méltóságában.

E három vígjáték a politikai-vígjátékiródalom fejlődésének utolsó állomása. Még megtartják e darabok a kapcsolatot a műfajjal, sok szerepe van bennük a politikumnak, de tendenciájuk már a társadalom életét illeti. Tehát azt a határt képviselik, amelyen a politikai vígjáték fejlődése teljesen megáll s a kor kívánalmaihoz igazodva átfordul a társadalmi vígjáték műfajába.

ROMHÁNYI GYULA.

ADATTÁR.

SZEMERE MIKLÓS IRODALMI HAGYATÉKÁBÓL.

(Második, bef. közlemény.)

4.

Vatta, október 14. 1862.

Kedves Miklós bátyám! ismét... és ismét csak leveletem legyen szíves az én kitáradt személyem helyett fogadni!

Mily édes, mily nyugalmas órákat ígérgettem magamnak már jó előre azon kedves körben, melybe most csak gondolatommal és e sorokkal jelenhetek meg!! Hasztalan! sorsának még egy halandó sem volt ura; nekem pedig a szó teljes értelmében ő lett ura, zsarnokom s úgy látszik az is lesz még mielőbb föl nem emészt.

Családom helyzete annyira ide köt, hogy bár testi és lelki szükségemmé lőn néhány napra bár távozni tőlük egészségem érdekébe. — de nem bírok tőlük elmenni egy napra sem.

Tinim még súlyosabban szenved lábára; kedves kis leányomat mindennap leli a váltóláz; Géza pedig halálán van — s csupán Domokos kezd javulni.

Ha e hosszantartó jelenéshez még a katonai executio képét is hozzácsatolom, mely ép tennapelőtt lépett be hozzám: nem kell mondanom minő lelki állapotban vagyok!

Csaknem kimerültem. Csaknem átkozódom! Csak annyira javuljanak, hogy nyugtalanság nélkül itt hagyhassam őket, még az őszön megyek kedves Miklós bátyám óhajtott családi körébe. Addig pedig mihelyt az öreg Szemeréné hazakerül szüreti kóválygásából — két hete hogy ide oda van, sose vénül meg, azonnal elkérettem tőle a párisi lakhely számát¹ s megküldöm. Akkor pedig, magammal viszek egy még kezeimnél lévő (a többit a Museumnak küldtem) földmen lelt egész «gyűrű páncélt» a Miklós bátyám számára. Erre vonatkozó levelét sose kaptam kedves Miklós bátyámnak, különben hogy hagytam volna válasz nélkül.

Annyira benső szükségemmé vált már kedves jó Miklós bátyámat látnom — kiben a költői hiúság sohase álarcozza a valódi embert, — hogy gyakran a képzeletben is beszélgetek vele. Bár mielőbb kipanaszkozhatnám szívemet előtte.

Szerettem volna kedves vendégeivel is találkozni, különösen Tompával, ki, isten tu lja miért kerülni látszik engemet testileg, lelkileg. Pedig én mindig őszintén, sőt talán jobban szerettem őt.

¹ Szemere Bertalan párizsi lakáscíméről van szó.

Irodalmi életem egészen ki van halva! *nem tudok dolgozni semmit, és vágyom azt tenni...* Ott ért a csapás, ahol az elvirágzott fát gyümölcs-képző szakában az öbölly üté meg.

Igy, vagy úgy, csak túllennék már rajta, mielőtt magam is végkép összezsugorodtam.

Ismerős vendégeit üdvözölve, adja kedves Miklós bátyám tisztelt családjának kézcsókolását, illetőleg tiszteletnyilvánításomat. A Vilma sorsa mindkettőnket igen igen meghatott...! Sokat, sokat adnék lelkemből szenvedése elhárításáért.

Isten vele kedves jó Miklós bátyám! bocsássa meg, hogy szavamat a *lehetetlen* megszegeti velem, pedig valahányszor ezt kell tennem: akár sületlen kenyeret kellene *megszegnem*.

Fogadja forró ülésemet és tartsa meg továbbra is szeretetében tisztelő öccsét

Endrét.

U. i. Épen most jött meg az öreg Szemeréné, idezárom Sz. B.¹ lakásának helynevét, s épen e percben veszem K. Miklós bátyám második gondoskodó levelét. Tini itt kér: csak menjek el s én úgy szeretnék menni! Azonban ne várjon kedves Miklós bátyám — ha lehet *ott leszek én ezután a rájz után*, csak mehessek. Ha Géza jobbra fordulna, lehető volna. Igen sokat szenvedek.

Csókolom szerető öccse,

Endre.

5.

Vatta, okt. 2. 863.

Kedves Miklós bátyám! midőn kedves, igen kedves levelére válaszoltam, már betegeskedésem előjeleit éreztem. Azóta folyton nőtt az, de hála Istennek! pár nap óta javulni kezd új betegségem a májbaj — ha az orvos urak állítása igaz! Most kezdek szétnézni írka firkáim között s kedvesebb jegyzékeim sora is kezembe jutván látom, hogy én, az én áldott szórakozottságomnál fogva Kedves Miklós bátyámhoz irt leveletem egész nyugalommal — *Varánó* felé címeztem!

Ha a filipii csatából fut vala személyembe a tribun Horác, s abban a szép lelkiállapotban írok: nem csodálom! de azon a napon még csak Kazinczy Gábor hősiessége se kergetett a nyakamra darabontokat — s így egész nyugodtsággal bambáskodtam el a czimirást, minélfogva most azt hiszem, hogy levelem tán el se jutott kedves jó Miklós bátyámhoz? Mit én fölötte sajnálnék, mert azon sok gyöngéd, szeretetteljes megemlékezést, melyet irántam anyiszor tanusít Kedves bátyám, oly méltó megbecsülni a mai rideg, szívtelen világban!

Ama gyanus mult levelemben sokat panaszkodtam ez évi csapások insége fölött, ebben nem akarom azt megújítani... sebeket tépnék fel. Sőt jó kedvet akarok lelteni s hol találnám azt inkább, mint az én kedves szeretett Miklós bátyám kebelén?

Az öszön megyek, ha gyalog is, de megyek Lasztóczra! — Szüretre-e vágy aztán? az mindegy, de megyek s ha az idő folytán ismét beteg leszek:

¹ Szemere Bertalan.

ott maradok. Tudom, hogy otthon leszek, mint egykor *édes anyámnál* voltam!

Már miért lopódzott ez a köny most a szemembe...? mintha nem ismerné már eléggé e régi tükröt... melybe oly ritkán látott örömet!

Sietve írok kedves, Szeretett jó Miklós bátyám, mert a szó értelmében éget ama gondolat, hogy előbbi levelem tán nem kapta s ezért én rám oly méltán dörögphet édes bátyám, mint a Tini, kinek 3 hónap óta csak minden 3-ik szavára felelek... persze, mert minden szava az: ez sincs, az sincs meg amaz sincs! néha aztán azt felelem, hogy én se vagyok itthon!

Önagyságának adja át kedves bátyám az én forró tiszteletemet s késcsókomat és azon kérésemet, hogy rám ne unjon, ha majd ott leszek!

Vilmát, és abban «tót versben» oly szépen megénekelte két «hajdani» kicsikét tiszteletem mellett üdvözölöm, Miklós bátyámat pedig szívemhez ölelve, csókolom egész szeretettel tisztelő öccse

Endre.

6.

Vatta, decemb. 4. 865.

Kedves édes Miklós bátyám!

Mint a rossz adós, ki mert elmulasztotta a terminusokat, bújkál, kullog, elsompolyog és nem mer a hitelező előtt megjelenni: körülbelül úgy érzem most magam, midőn a nevenapjára bekopogtatok! Na hiszen, gyönyörű mákvirág vagyok én. Ténnap azt mondtam, de már holnap írok az én kedves öregemnek, s holnap valami bosszantó mezei munka merítette ki kedélyemet, holnapután elvitte erővel vadászni, mert Katót igen könnyű a tánczra vienni, azután meg belebőszülünk — mibe? ezt már nem tudom minek nevezem? talán jó lesz, ha megfináncolt életnek mondom? s a mióta Vay Miklós ő exelentiája nyakon öntötte a megyét a fusio pompás levélvel — azóta keserűségemben, bosszúságomban nem tudtam én egyebet írni, mint a conventioba ha valamit be kellett jegyeznem a béresnek! De most, midőn már a mezei munkának istenhozzádót mondhattam, mint ereszemnek a fecske, midőn a vadászat élményeitől, csendesen szobámba szólított a rheuma! midőn eljutottunk a hazafias remények legmagasabb csúcsára, honnan én épen a nagy kilátás miatt néha egy cseppet se látok Eldorádó partjaiból: most már lehetetlen kopasz mentséget keresnem s ha már magamat nem, legalább leveletem expedíálom oda, hol lelkemben, gondolatban annyit és annyiszor mulatok, hová nekem legalább képzeletben eljutni mindig legkedvesebb érzéseim egyike!

Valóban kedves Miklós bátyám rútul, mostohául bánik a sors velem: bármi szerény, igénytelen legyen vágyam — soha se teljesül az! Lemon-dásaimban kell a vigasztalást feltalálnom; bármi tervem, szándékom van: csak romjain található enyhét a jóakarát tiszta tudatában. Tőlem még azt is megtagadja a sors, hogy azokat, akiket annyira óhajtanék látni, csak olykor is felkereshessem. A föld, mintha nem nekem volna teremtvé, rajta semmivéválík minden, amit vágyok; az ég, mintha csak azért ihletett volna meg némi szellemmel, hogy valahányszor emelkedem, mindig a földre zuhanjak...! Nem tudom: Antheus sorsa ilyen volt-é? de az enyém ez!! Megtörve, megzilálva, a gond kemény, száraz kezén vezetve, olykor alig van

erőm, vagy akaratom tovább menni az életbe — s ilyenkor, ilyenkor érzem Horác ama szép szententiájának egész értelmét, miszerint: «mily boldog lehet az, ki ifjan hal el: nem kell látnia vénségében, mint omlott hamúba a ragyogó fátkya szépsége!»

Szász Károlytól a napokban kaptam levelet. Én két boldog embert ismerek az irodalomban s az egyik ő. Most különösen nemcsak azért boldog, hogy az irodalmi pályáján az utóbbi időkben annyi mellőztetés érte a versenyeken, jelenben legalább a poztika pályáján van kárpótolva: hanem boldog, mert derült családi élete ismét egy új sugárral lőn fényesebb.

Az elmúlt hónapban ugyanis fia született. Az örömtől egész duzzadásig van szíve, midőn ezt soraiban megemlíti! —

Én ezt az örömet se élvezhetem tisztán. A mi sorsunk nehéz, lélek zetünk sóhajjá válik alatta s a jövő láthatárán oly sűrű a lég!!

Különben mevolnánk egy hián — mert Margitomat bevitték az őszszel az egri zárdába, ezek az asszonyok! sehogyse volt kedvemre a dolog, nem szeretem a zárda nevelést s bármily gyöngéd vezető kéznél legyen is a leány, azt az anyai melegséget nem pótolja semmi, ami tulajdonképen a kedélyt alkoja a gyermekszívben. De a körülményeknek és az asszonyoknak engednem kellett.

A falubeliek is egy hián vagyunk: az öreg Szemeréné az őszön meghalt! Egy pillanatig ha volt beteg.

Evet s járt kelt egy reggel a szobájában s mint egy fuvallat, jött az enyészet lehellete — összerogyott s meghalt.

Szegény Ferdi ismét fekszik a kőszvényben. Már arra a gondolatra jöttem, hogy vagy ez a Vatta ilyen kőszvényfészek, vagy hogy a kőszvény ragados. Ferdiéknél most ő maga, az asszony, a fia — Dezső mind ebben szenvednek s szegények! eszik Argentit.

De most látom, hogy kifogytam a helyből. Pedig még szeretném, tudni, hogy van ő nagysága? hogy vannak a kedves szép gyermekek? hogy van Vilma az ő makacs betegségével? hogy van végre kedves Miklós bátyám, kit azzal az óhajtással köszöntök fel, hogy legyen oly ifjú örökké, mint dalai! Isten vele kedves jó Miklós bátyám az illetők kézsókolása mellett ölelem tiszta szeretettel

Endre.

7.

Vatta, Aug. 10. 866.

Kedves Miklós bátyám! hogy is felel csak Julia Romeonak, midőn ez azt kérdezi tőle: «miként nevezzek én tehát tégedet? gondolom azt válaszolja: «nevezz bármi néven, csak nevezz kedvesednek!»

Körülbelül ezt mondhatnám én is azon bizalmas, lekötelező felhívásra, miszerint bizalmasan szólítsam ezentúl kedves bátyámat, hogy szólítson bármiként, csak szeretettel, csak tisztelettel tudnám bármi módon is szólítani. Fogadja e nyájas ideadásáért ismételve szívemet, melyben daczára minden távolságnak, kevés ember birt még annyira egészen, mint kedves bátyám. De csak maradjunk mi e tekintetben is a régi jó szokás mellett s míg az új nemzedék szemtelen emelkedettséggel cseréli fel a tolakodást a bizalommal, hadd maradjak én a régi jó öccse kedves bátyámnak! —

Sok leverőt olvasok óhajtvá várt leveléből! Feledékenység, szórakozottság, lehangolt kedély! Oh! hogy az embernek *részenként* kell meghalnia! Mennyivel szebb annak sorsa, ki ifjúságában mond búcsút a világnak; legalább, Horáckint, megvan a vigasztalása, hogy nem látja hamvába hulladozni vénségében a ragyogó fáklya *szépségét*!

Kedves Miklós bátyám! tehát nála is apad a gazdag forrás, melynek üdítő cseppjei annyiszor feldrítették lelkeinket?!!

Ha mindent visszavetek soraiban, nagyon szomorú sejtés fogja el lelkemet! A szegény Tompa levele pedig tragikai fájdalommal ver le. Akivel csak beszélek fölöle mind azt mondja, hogy ez csak hypochondria nála; de én rég azt mondom, hogy a fájdalom legyen bár képzelt és ok nélküli, végre is kora pusztulást hoz az. — Nem jó itt ezen a világon!

Saját lelki állapotomról nem is szólok; miért bússítsam vele kedves bátyámnak nemes szívét. De megrongált egészségem sem a legjobb. Nem tudom visszanyerni az elveszett rugékonyságot, hanem azért ha csak a «Császár fürdőbe» nem internálnak az öszön, ha *egyedül* is, de én Lasztóczon leszek. Szász Károlynak azonnal elküldtem az egész levelet. Ez az irigylendő boldog ember bizonyosan támadást fog kedves bátyám ellen kezdeni az Akadémiai dologért. Aki 40 éves korában, még mindig 20 éves becsvágytól lelkesítettik, mint az én kedves Károlyom, annak bajosan fér az egyhamar fejébe: hogy lehet valaki annyira közönyös, hogy az Akadémia tagjai közül kilép...?

Én azonban szerencsétlenségemre, még a kedves bátyám által felhozott okok nélkül is nagyon belátom e motivumot.

Azt hiszem nem sokáig fog válaszára várakozni, mert azóta már megkapta leveletem Szabad-Szálláson.

Az aratás alatt valami egy hónapig Tóth Kálmán időzött nálam. Ez még csak az összetörött keserű kedély. Szinte betegbb lettem szegénytől. — Most B. Füreden van, de ő is épen úgy járt, mint Bártfán a leánykák: mindig esik, a kétféle fürdő pedig: alólról is felülről is nem jó.... megronthatja az ember egészségét. Különösen az idei esők, még Benedeket is *retirádra* hajtották.

Hanem azért én nem vagyok a poroszokkal, ezekkel a becsületes lapos sapkás konduktorokkal egészen megelégedve. Én legalább is Pesten szerettem volna őket megtraktálni egy kis gulyás hússal. De komolyan véve sincs meg e békében a tartósság magva. Majd elmondjuk *szóval*, hogy miért? Nekem sincs semmi reményem egy országgyűlési összehívás eredményében; t. i. jó eredményében. Bizonyos csak egy; az: hogy a ránk áramló terhek végkép megfojtanak mindnyájunkat.

Azonban addig is, míg e boldog óra ütne — adja át kedves Miklós bátyám ő nsgának legforróbb üdvözetem mellett tiszteletteljes kézesóklásomat, az új *költő-társnak* baráti ölelésemet, az én kedves Vilmámnak s a kisebbiknek szinte legjobb óhajtasaimat.

Maradván a várva várt találkozásig kedves bátyámnak

szeretve tisztelő öccse

Endre.

8.

Miskolcz, jun. 17. 867.

Kedves Miklós bátyám! egész lelkesültség fogott el *Mocsáry Lajos* hoz¹ írt költői levelének olvasása után. S daczára hitemnek: hogy már lelkesülni sem tudok — annyira érzem az ellenkezőt, hogy ennek folytán *kénytelen* vagyok felkérni kedves egy Miklós bátyámat arra a szivességre, hogy említett levél *eredeti* kéziratának egy példányát nekem — ha nem lesz unalmas a másolás — megküldeni.

Szükségem lesz egykor arra, ha élek. —

Hogy van édes M. bátyám? hogy vannak kedvesei, kiket én — hallgatva is — véle együtt nem szünöm meg soha szeretni és tisztelni?!

Én ezer baj közt, lant és kedélytörötten contemplálok. Csak még egyszer láthatnám és ülelhetném...! Forrón nagyon forrón szerető öccse

Tóth Endre.

VII.

Szemere Miklós Kazinczy Gáborhoz.

Kelet nélkül.²

Edes Gáborom!

Vénség és folyosók, jó adag életunság s még nagyobb adag rötség az oka, hogy neked e költeményt még februárius elején szándékoztam küldeni, csak most küldöm — post festum cántálva. Ismered ugyan már, mert halottam, hogy András testvéred megküldé, de nem lehetetlen, hogy hibás leirással, kivált ha a Vas. Ujság után, hol sajtóhibákkal adatott, van leírva.

Én hozzád igen is hosszan akarván most írni, — s ime újra addig akarván, míg nem e soraimat átadó pater locink (Bálint József igen jó, becsületes s eléggé értelmes ember!) szobámba toppan s kérdezi kész-e a levél? Vala peniglen levelem, azaz van: nem kész! De ime esküszöm neked feleségem legrégibb fejkötőjére, hogy amint hazatérsz gyűlésekről, kevés idő múlva (mennyi idő múlva? Ki bírná azt megjósolni. Fáy Andrásnak fél év múlva válaszoltam, kinzatra addig lelkiismeretem oly hegyes fogaitól, melyekkel egykor néhai Tatár kutyád sem bírt) meglátogatandnak soraim Bánfalván.

Gyűlésekre készültem; — nem mehetek! Egy az, hogy két folyosóm(?) következtében (Ferenc bátyád ünnepélyén kaptam, látod milyen áldozatokat hozok én a Kazinczyakért!) minden, minden hajam — hol enyém volt, azt érzem, mert felül él nem veheti töllem a sors hatalma — kimegy — ment már is, sőt még barkóm is gyászos pusztulásnak indult s ez okból leborotváltam. Szépségem e csonkulásán kívül második főbb okom, hogy mult évben fölvelt superintendens pénzböli kölcsönöm kamatát még le nem tévén. Ezt «röstelltem». Szegény most az eklesia! s ha a házasságba belebotlott

¹ Mocsáry Lajos (1826—1902) 1867—69 Borsodvármegyének volt első alispánja, majd Miskolc városának képviselője. Eleinte a felirati párthoz tartozott, de később visszatért az 1848-as alapra.

² A levél hivatkozik az 1859-iki Kazinczy ünnepre, de mivel egy elmulasztott februári határpontot is említ, 1860-ból való. *Szerk.*

poetának gyermekei felnőnek (már második lyányom is ugyyszólván) — költségét szaporítva — jövedelme ellenben felére apad ez elkoldusító időszakban késik a kamattal! De majdesak meglesz a kamat is, barkóm is kinő, hajam is kisarjadzik tán s akkor bizonyos lehetsz benne, hogy fölszedve sátorfámat: Miskolczot, Bánfalvát, Hanvát megkeresendem. Bár Miska¹ s ezt mond meg neki, nem érdemi, mert neki csakugyan irtam (póstkönyvecském tanulsága szerint februárban) s nem válaszolt. Az ő levelében azt is mondtam, hogy: pár nap múlva neked küldendem meg verseimet. Lám — hogy akartam.

Bizony fáj, hogy nem lehetek most köztetek. Képzelem, ott találtam volna Miskát és Tóth Endrét is. Üdvözölve ölelem Lévayt s T. Endrét — Miskát ne! — haragszom rá. Szerinte tett velem Lugossy is. Te semmirekellő professor s még semmirekellőbb pap! S még ő csodálkozik azon, ha sokára válaszolok neki!

Miskolczon járván mult tavaszon, hozzád is készültem, híva Lévayt is magammal, de ő mondá, hogy Rimaszombatba mentél. Tehát csak Szent-péterig mentem.

De páterem sürget! most tehát isten veled! Átkozott vas-toll! minduntalan kiszakítom vele papiromat — tud vele a manó írni — de magam faragta lúdtollból röst vagyok. NB. Örülsz-e a német ígéretnek (ládd a ti Albertetek! mert tán fogsz rá emlékezni, mint bosszantott benneteket, Andrist és téged Berettőn, midőn Zemplénben járt e tobákos, hogy kinevessen benne éltető reményeteket!) s nem jut-e eszedbe ilyenkor, azaz mindannyiszor, valahányszor a ravasz valamit ígér, Rákóczy Zsigmond verse, Rákóczy Györgyhöz:

Ne higjy bátya! a németnek,
Akármennyit hitegetnek;
Mert adna bár oly levelet,
Mint a kerek köpönyeged,

És pöcsétet ütne rája:
Mint a holdnak karimája,
Nincsen abban semmi virtus,
Verje meg a Jézus Krisztus!

Szerető barátod
Szemere Miklós.

VIII.

Kazinczy Gábor levele Szemere Miklóshoz.

1.

Kelet nélkül.²

Tisztelt barátom,

A superint. gyűlés alkalmával kezemhez adta tisz. Bálint lelkész nyájas soraidat, s az utóbbi póstával vettem a 18 d. kelteket is. Egyszerre válaszolom meg; levél — hitelezőim első osztályába «rukkoltat elé» a rég elmúlt idők megújult emlékezete s azon teljes méltánylat, mivel személyed iránt, minden időben s minden körülmények között, viseltettem. Bár menyire is elszakadoztak azon kötelékek, mik a zempléni glédához adstrináltak engem; s a rengeteg idő s azon «vita nuova» melybe lépettettünk, naponként sűrűdő fátyolt szó fel közöttünk: lelkünkben meg — megvillan-

¹ Tompa Mihály.

² Válasz az előbbire, tehát szintén 1860-ból. Szerk.

nak a képek, miket az érdekegység vagy — csata, a rokonszenz vagy idegenség ott meghonosított. Azóta — «Zum Teufel ist der Spiritus» s a helyett, hogy magunkon kívül is egy világot akarnánk gyarmatosítani eszméinkkel, örülhetünk, ha van miből minmagunknak «megélnünk» s a hivesedő alkony mindinkább érezteti, hogy elégedjünk meg, ha kandallónk pislogását fenn tarthatjuk.

S leveledet nem válaszoltam meg. Nov. közepén néhány napot töltöttem itt gr. Mikó Imre¹ és Weér Farkas, Miskolczig elkísértem, s egy éji zivatarban tértem haza, átfagyva, hűlve, fázva. Öt hónapig gyötört a mellszagató hurut. A szuperint. gyűlésre be kellettennem féljavult egészséggel, nehogy úgy találják «némelyek,» hogy e nehéz időkben elvonulok — s Miskolczon megáztam s a régi baj visszasétált. Fejem néhány nap óta derülni kezd, de tudómet a két kónapi gyötres tönkre tette, nem bírok három lépcsőn felmenni vagy lehajlani elfuladás nélkül. Én meglehetősen elkényeztetem magam (a mi igényeimet az egészségtől nézi) s mind e teméntelen idő rám nézve messze van. Ezért nem volt elég akaraterőm még csak egy levél megírását is végrehajtanom.

Bármi győren is mutatkozzék alkalom reá, hogy Zemplén szoba jöjjön itt: nem lón elmu'asztva, hogy némi tudomással bírassak, azon kevés számú ismerősök hogy — s — mint létezők, kiknek emlékeztet e gyors — s hosszúkezü sírásó: a lejárt tized, el nem temette. Leveled mindennél inkább mutatja, hogy ő «edax rerum» fogai rajtad kiporlanak, s szintoly emlékezeted van az én *boldog emlékezetű Tatáromra*² mint oly dolgokra, mik — mint Herculanium és Pompéji — felett egy más világ nehezül.

Üzeneteid közül csak a Tompának szólót adhatnám át. Tóth Endrével is összesen kétszer találkozám.

Ami a *német ígéretet* nézi: én úgy hiszem, hogy a *csalódás és felsülés* nem azon political iskola földjében terem, mihez én tartozám s tartozni fogok; etiamsi omnes, ego non, ez volt, mint tudod, a Montmorencyek devise. Én ép úgy nem *várok* semmit Bécsből, mint Kiutahiából. hanem építem *tudásomat* a történelmi fejlődés logicájára, melynek egymásutánját dőnként meg-megbomlaszthatják forradalmi idétlenségek, reactioni balgaságok — de *megszakasztani?* nem, azt nem bírják soha, míg *az isten él*, ő pedig él mindörökké, mert ő = az élet.

Tehát téged is a jégre birtak vinni e Rákóczy Zsigmond féle verssel, a mit leveledben közölsz? Csudálkozom. Én első hallá-kor, írójának szemébe mondtam: «elkésett vele, hogy nyelvet és élczet két századdal hátra datálhasson előttem».

Annál inkább kitettél magadért a Széphalmi költeménnyel.³ Ha némely Hárte-ját (nem tudom ez aesi. műszót magyarul) elsimítanád, valóban példányszerű leendene. De ritkán figyelmezed meg a *foltokat*, miket gyakran egy ecsetrántás elsimíthatna. Bár tennéd, hogy verscidet úgy vehetnének már egyszer együtt, mint azt talentumod lehetőtené, neved megkívánná,

¹ Mikó Imre (1805—1876.) ekkor az erdélyi főkormánysszék elnöke volt.

² Nagy szelindek kuttyájára. Szemere Miklós jegyzete.

³ *Kazinczy Ferenc százados ünnepélyekor.* Szemere Miklós jegyzete.

az ügy megkövetelné. Megbódit már a «profanum vulgus» e szűnyogdongása; nekik «a természet vad virágai»-nak zene ez; de mi, táblalírák, a művészetben nem ismerünk *naturalistaságot*.

Végre: daczára, hogy «galant kifejezésed szerint», emlékezetemhez képest a leleszi káptalan csak feledékeny gyermek: sajnálom, hogy kedvező föltevésednek eleget nem tehetek. Tudtomra ugyanis Dobrossy Bánkbánról nem szóltott a közönség előtt, s már a versed alá vetett csillag olvasásakor elámultam állításodon. Egyébiránt engedd meg ha kimondom, hogy e csillagra ott (költemény és e költemény alatt) semmi legkisebb szükség és hely sem vala. A költő beszélhet a kritikusok stb. mellett, ellen quand même; de ha (bár kivételül) *megnevez valakit*, akkor kilép azon költői büvkörből, mik *belül*, mint az ördögidéző magus, biztosítva minden támadás ellen. Aztán, ha mégis kedved volt ily *liler. historiai* confessióval állni elő, hogyan feledhetéd el, hogy *azon* a téren ez a jelszó: *ex fictibus cognosce*is eum. S véleményt a *látható alapokra* építve, hogyan állíthatád Szemerét¹ par excellence *kritikusnak*? Ő nagy olvasottságú, aesthetikai érzékkel bíró capacitas: de mentsen isten, hogy a *kritika* úgy kezeltessek, miként azt ő akár Czinke, akár Bohógyi, akár Bajza (Muzáron új folym), akár Vörösmarty («Kis leány baja»), akár Eötvös (Karthausi, Búcsú) etc. etc. irányában gyakorolta.

Valóban. Te a sajtóhibák Acteonja vagy. Az ember kísértetbe jönne valódi «Verhángniss»-nek venni e téren kiváló, páratlan szerencsétlenségedet. Egy időben úgy hallám, hogy verseidet Miskolczon akard nyomtatni. Ha csakugyan: úgy legalább a correcturára legyen gondod.

Szép volna, ha e tájt meglepnéd. Már csak azért is, hogy láss nemcsak ősznek, hanem — amit «*lehetetlenségnek*» gondoltam valaha — kopasznak. Vigasztalás. Patakról az csak egy ugrás. Én nem fogok odamenni, szükség nincs reám; számat szaporítani rest vagyok; dietiózni? olesó koszorú, még csak risicóval sem jár.

Látod, hogy «leróvtam tartozásomat.» — Kandót szívesen üdvözlöm veled együtt.

K. Gábor.

Olvastad-e Te azon memoire-okat, miket szegény Pálffy János² megkezdett? Erdélyinél voltak letéve. Nem tartotta-e meg másolatban?

Igen szeretném, ha a pataki ünnepről értesítenél; azt a részt értve, mit a lapok xylographálni *nem* fognak.

2.

Kedves barátom!

Régen vettem küldeményeidet, de válaszom mindeddig elhaladt. Eleve figyelmeztettél, hogy irányodban gyöngye s Brassai irányában elfogult ne legyek s meg akartam mutatni, egyik sem vagyok. De, hogy ezt megbizonyítsam: egy másik rőpiratot kellene összeírnom, sokban eltérő nézeteim megállapítása végett. Tudod, mily gyötrelem nekem az ülés: mindamellert se

¹ Szemere Pál.

² Pálffy János (1804—1857). Naplóját 1852—53-ról, melyet bujdosásában Tarcalon és Sátoraljaújhelyen írt, Jakab Elek ismertette a Nemzetben (1895, 123. sz.).

tettem le szándékomról, végrehajtása azonban mindinkább haladt s eddig dolgaim, mostaz összel együttjáró bajlódásom aligha megengedi, hogy annak úgy mint akarnám, megfelelhessenek. S aztán te oly igérettel hagyád el vidékünket, ami remélnem hagyta a személyes találkozást. Ha a szíveslátást a lélek arra kéri: tudhatnád, hogy jövedeled «grata res» nekünk.

Munkádat¹ — mert munka az — sok élvezettel, sőt tanulsággal is olvastam s álmélkodtam türelmeden oly kicsiséggel szemben, mint a milyenné azt a kérdést tevéték. Az egyes fa, ház, kő, fűszál nem teszi különvé az egész vidéket, de a vidék nem egyéb, mint azoknak öszvege. Minden, ami (jó vagy rossz kedvemben) mondok, nem nyújt zsinórmértéket az okos bírálónak, de életem öszvegén kívül mi az az egyéb miután ítéljen, nem tudom. Munkálkodásunk, ha nem napszám, nem egyéb, mint positiv meggyőződésünknek (a tudományban), vagy hangulatnak (a költészetben) nyilatkozása s a hangulatot egyes hurok megzendülése képviseli, de valamennyi teszi a harmóniát (ha van), visszatükrözését egész valónkak. Sok ember nem tud hozzá, nem ér rá, nem képes etc. e harmóniának teljesen művészi alakot adni, e csonkaság is jellemző reá nézve. Mi van nagyobb ritkaság, mint (életben és literatúrában) az egész ember? (A tehetség hiányán kívül, az élet bajai és tartamának stb. leszámítható ez, de azért úgy van.) Megvallom, hogy én kis írónak tartom azt, kinek munkálataiból ki nem domborul lelki szemeimnek az ő egyénisége; belátásom kisebb nagyobb foka föltételezi e kép szabadságát, de magára a tételre nézve, egy nem döntsemmit.

Tételeidben sok van, amiben nem osztakozom, sok, amit másként tudok van, amit elhagytam vagy másként mondtam volna. Ha találkoznánk, egy valódi középkori «disputatio» rendeznénk együtt, «Cum impedimentis» azaz források, acták felmutatásával; leírni az efféléket szintoly unalmas volna nekem, mint neked olvasnod. Hiszen csak arra, amit péld. Goethéről p. 31. 39. 64. 67. 73. mondasz, évek kellenének válaszul, mert hiszen ha «festett fájdalom» az, ami Goethe költészetében van: úgy én valóban nem tudom, ki az a világ összirodalmában, akit e kemény ítélet kevésbé sujtana. Vagy más például: Hugot idézve «nevezetes példaként» hozod fel Mirabeaut annak bizonyítására, mely nagy a különbség az író és stylja. közt. Elnézve attól, hogy Hugo Victor épen nézeteinek ingadozásáról (minden téren) nevezetes, azt kérdelem én: van-e a világirodalomban mű, mely a kebel vulkáni lázongását, öngyilkos viharozását etc. oly mértékben képviselné, mint M. levelei Sophiéhez, vagy maróbb gúny, élesebben elemző ész, lázítóbb genie stb. melyik pamphletistájánál mutatkozik az összes XVIII. századnak? Hiszen ha valaki M. az, kinek óriás, féktelen és fékezhetetlen egyénisége lenyomva van életének, munkáinak, szónoklatainak minden, de minden mozzanatában. «Mily nagy szószékében, mily törpe íróasztalánál!» Nem is értem a tételt. Lehet-e nagy szónok az, aki silányságokat mond? Az előadás magában véve szónoklat-e? Színész-e a szónok, ki nyomorék műveket írhat, de jelesen reprodukálja a mester alkotásait? A köz-

¹ Szemere M. *Válasz Brassai ismeretgyűjére* c. munkája, melyet Arany csak lényeges módosításokkal lett volna hajlandó közölni. Megjelent a Sárospataki Füzetek VII. évf. 1863.

élet történelében senkit sem tudok, kinek, ha nagy szónokul koszorúztatik meg, egyszersmind műveit is azoknak ne mondja a kritika. Megütné a menykő, ha Demosthenes és Ciceró, Pitt és Burke, Mirabeau és Berryer etc. etc. csak előadásaik miatt volnának azok, a mik. Nem tagadom, az előadás nyomadékat s hogy az — mint Kossuthnál — százsorozza a hatást, de a föllebbi tételt sem nem értem, sem nem hiszem.

Etc. etc.

A vénülés mindinkább hűti véretem s a polemia maholnap lehetetlen lesz reám nézve. Lásd, hogyan leczkértetett bennünket (Toldyt és engem) Gyulay; Toldy épen nálam volt, midőn a Figyelő azon számai jártak:¹ tégy kérdést nála, elolvasta-e az egész idő alatt? Sem ő, sem — mindig nálam volt T. — én. Három sorban el lehetett volna morzsolni Gy. hetykéldését, tudniillik megtanítva őt, hogy Gaál meséket dolgozott és gyűjtött, közkatonákkal iratva le. Amazokat ő adta ki rég, ezeket betűhíven most mi. S az előszóban azokról és ezekről beszéltünk. Gyulai, tudatlanságból nagy bátran, nekünk áll: sem Toldy, sem én nem tartottuk szükségesnek a válaszolást. Mi gondunk reá, hogy Gy. nem tud valamit? S szabad-e hinnünk, hogy más sem tud? s ha nem tud, elmentaris profeszor legyen-e, tetszik, nem tetszik mindaz, aki tollhoz nyul?

Hagyd ez alkalommal inkább régi figyelmeztetésemet megújítani: «Fut az élet, nem sokára... elrepül» s te oly talentomu ember vagy, kinek a piaczi zajban, mit most a sajtó csinál, elmosódni nem szabad. Bámulatos áldása a gondviselésnek, mely öszödet annyi napfénnel, virágzó erővel s azzal, mit a francia verve-nek mond, megáldá kivételesen. Azonban, előbb, utóbb, minden «dinomdánomnak» vége kell, hogy legyen. Az ügy és rend érdekében, mint hazafi és barátod, kérlek, nyulj a ráspolyhoz s tarts szemlét életed (lelki) élményei, azaz költeményeid felett. A termő föld minden nap meghozza a magáét; alkotni belőle a művész feladata. A munkája nagyobb, semhogy várnia szabadjon dum defluit annus. Gazdag ember vagy, kétségtelenül, de a löport is concentrálni kell, hogy ne csak lobbanjon. És mondtam: vedd elő a ráspolyt. Az az, ha tehetséged van és pedig van s szobrot alkotni bírsz, ne szenvedd rajta a legkisebb szemölcsöt, mely az egésznek harmonicus hatását zavarná. «Talpra Magyar, hív a haza!» hogy még e levélből se maradjon ki az, kit maholnap a cultus fog megölni.

«Vannak sok szőszegő barátaim is e földön,» mondod; mert a Főti dalt nem küldöttem el. Felejtéd, hogy ugy egyesültünk meg, hogy a mely alkalom a régi Szemere Pálra vonatkozó irományokat elhozza, viszi az én csomómat. Legjobb lesz, ha magad teszed azt s elhozod egyszersmind levéltárad elenchusát, hogy Nagy Ivánnak adatokat küldessünk, de progenie ducis Huba.

Számitd be javamra e hosszú litániát és viszonozd.

Oct. 27. d. 1862.

régi barátod
K. Gábor.

Nődnek mutasd be szíves üdvözetemet.

¹ Arany Szépirodalmi Figyelő. 862. l. Nyílt levél Szemere Miklóshoz.
— Brassai S.

IX.

Egressy Gábor Szemere Miklóshoz.

1.

Tisztelt barátom!

Legelőbb is arról kívánlak értesíteni, ha még nem tudnád, hogy én Ujságíróvá¹ lettem. Bár ne lettem volna! mert úgy látom, hogy ez oly neme a járomnak, mely teljességgel nem az én nyakamra való.

Másodszor: poetaságodhoz folvamodom. Úgy tapasztaltam, hogy a versek aranyere még lelkednek folyvást birtokában van. Már hogy ez aranyér folyó-e vagy szilárd? Te szenvedsz-e benne, vagy ő szenved általad, az az esáékányod alatt?... azt te jobban tudod. Én csak annyit tudok, hogy az *ily* aranyér mindenestre gazdagít... szellemileg.

Arra kérlek tehát alás-an, juttass lapomnak is akár azokból, a miket nekem szíves voltál a mult nyáron -feloivasni, akár azokból, melyek azóta termeltek.

Lapom tiszteletpéldányai számodra úban vannak. Hogy eddig is meg nem érkeztek: va'óban nem az én hibám.

Tisztelt uri családodnak mély tiszteletemet!

Téged pedig ölelve vagyok

Pest, március 20. 1860.

hived

Egressy Gábor

2.

Pest, jun. 20. 1860.

Kedves Miklósom!

De felakadtam én azon, a mit te Dobrossyról irtál: de miért ereszkedtem volna a miatt valami szóváltásba veled? Saját szavainak mindenki legjobb magyarázója. Dobrossynak² én tisztelője voltam és vagyok emlékének most is; ő igen jeles értelmi tehetség volt, és talpig becsületes magyar ember, de hogy a mű értelmiségnek valami magas fokán állott volna: arról mit sem tudok. Ő Helmezynek sokáig volt segédje a «Jelenkor» mellett. Helmezy a Trattner-Károlyi házban lakott. Trattner padlásán Bánkbánnak tömérdek példánya hevert az első kiadásból. Ezek közül egy példány könnyen kerülhetett Dobrossy kezébe, a ki aztán arról sokat beszélhetett Erdélyinek is, másoknak is, sőt írhatott valamit a Helmezy-féle Társalkodóba is. Egyébiránt a Dobrossy figyelemztetésére alig volt szükség e részben, miután mi Bánkbánt Kassán 1830 táján előadtuk, Vahot «Tháliá»-ja szerint 1828-ban, de szerintem később; adtuk Kolozsvárt is 1830 és 34 között, aztán adtuk Budán is, 1834 és 1837 között.

Gyulai P. a mult hetekben fent járván Pesten, engem is meglátogatott, és Bánkbán ügyében tőlem is kérdezősködött. Azonnal irtam is Kassára,

¹ Szerkesztette a Magyar Színházi Lapot 1860. jan. 1-től dec. 29-ig Pesten.

² Dobrossy István ügyvéd. Irt költeményeket és színműveket fordított. Meghalt 1854-ben.

hogy neki bizonyost mond hassak, hanem még eddig nem kaptam választ levelemre.

Nagyon jó kedvetek lehetett, ha azon is kaczagtatok Palinál, hogy én Pataktól egy órányira akarok *quártélyozni* azon esetben, ha Patakon quártélyt nem kapok.

Isten tartson meg jó kedvedben téged is sokáig! engem pedig barát-ságodban, a ki vagyok

baráti híved
Egressy Gábor.

X.

Gyulai Pál Szemere Miklóshoz.

Pest, mart. 24. 863.

Kedves barátom!

Csodálkozva értesültem Wass Gyula urtól, hogy te azt hiszed, mintha én nem vettem volna be kölleményeidet a Részvét Könyvébe, mert a Sürögöny hirei közt megnevezett írók sorában nem találád nevedet. A Sürögöny honnan vette értesülését, nem tudom, de azt mint tényt irhatom, hogy két kölleményed már hat hét óta ki van nyomva, a harmadikat most nyomják. Én ne adnék ki ebben a szűk világban oly szép kölleményeket, minőket te saját kérésünkre oly szívesen küldöttél be. Ilyet csak föltenni is.

A negyedik «Vadásztüzemnél» című kölleményedet is nem azért nem adom ki, mintha nem tartanám szépnek, hanem mert van benne egy pár sor:

Ti regéltek a jövő életről!...
Én csak egyet ismerek,

Melyet a hon koszorús fiának
Nyujtnak hálás ezredek.

melyet a papok rosztára magyarázhatnak, nekem pedig azt adta utasításba az egylet, hogy szerkeszsem az albumot izlésem szerint, de kettőre nagyon ügyeljek, először nehogy a rendőrség lefoglalja, másodsor a papok és kegyes lelkek nehogy megbotránkozzanak valamin s így ellenségévé válva a zsebkönyvnek, keletének ártanak. Egyébiránt e kölleményed is ki volt szedve, a javításkor tűnt fel előttem az idézett négy sor, közöltem Eötvössel, ki, bár nagy sajnálattal, a köllemény kihagyására kért, kivált az első elnök Károlyi István iránti figyelemből.

Mindezt meg akartam írni neked, de annyi dolgom volt, hogy mind haladt s izeneted nélkül alkalmasint a Részvét könyve megje enéséig elmaradt volna. Bocsáss meg, s engedd, hogy e szép kölleményt, mely Aranynak különösen tetszik, adjam az ő lapjába. Amiért haragusztok egymásra, azért nincs sem isteni, sem emberi törvény ellen, hogy lapjába írj. Ha három hétig ez ügyben nem veszem leveledet, beleegyezésnek veszem, s a Koszorúba adom versedet.

Mikor látogatsz meg bennünket? Feljössz-e Pestre akademiái székedet elfoglalni? Ha nem jöhetsz föl, küldd be értekezésedet hozzám, majd felolvasom és oly stentori hangon, hogy mindenki megérti.

Csókolom nőd kezeit, köszöntöm kedves leányaidat.

Meg ne próbálj haragudni reám, mint kritikusra nem bánom, de mint szerkesztőre és emberre, az ellen protestálok in aeternum.

barátod
Gyulai Pál.

XI.

Komócsy József Szemere Miklóshoz.

Szemere Miklósnak, a mesternek,

Komócsy József, a tanítvány, szíves üdvözlét!

Szeretek ellent mondani mindenütt, ahol csak lehet, néha még ott is ahol nem lehet; de kedves Miklós bátyámnak még sem mondok ellent, azon állítására, hogy «rest», mert az én kedves Miklós bátyám restsége azon restségek közé tartozik, mellyel vétkezik a közönség és istennője — a Musa iránt.

Nem a vers hossza, melynek «elvágtá talán végét valaki, mint a boroshordó kötélnek», hanem igen is hosszú az én drága Miklós bátyám hallgatása!

Vagy talán szégyenli magát édes bátyám köztünk énekelni, kik csiripelünk, mint a verebek? ... Nem kifogás, annál nagyobb hiba!

Megbámulom Hugó Victort, csodálom Byront, elragad Petőfi, gondolkozásba süllyeszt Arany, ingerel Heine; de szeretni csak két poétát szeretex szívemből, az egyik Beranger, a másik Szemere Miklós.

Szeretem, végtelenül szeretem Berangert, mert nem engedi a szeméten elveszni a gyöngyöt, hanem koronát csinál belőle magának; és szeretem Szemerét, mert még a «halottak csontjából is fészket tud rakni», melyben kedélye, e meg nem vénülhető fecske édesen, háziasan cseveg, majd röptében nyíllá változik és oda talál, ahol fáj, csak hogy nem azért talál oda, hogy még jobban fájjon, hanem, hogy *gyógyítson!*

Aranynak minden verse között csak azért van rám legnagyobb hatása a — fájdalom — töredékes «Bolond Istóknak», mert ebben Arany sirva kaczag; Szemere Miklós minden költeményében *kaczagva sir!*

Mily végtelen előny az: az emberi természet mind a két alaphangján, a sirásán és a nevetésén egyszerre dalolni! Igazán azt kell hinnem, hogy az én «REST» Miklós bátyám egyúttal fősvény is, hogy kincseit elrejtí, vagy talán önző, hogy csak azért nem közli azt a világgal, mert neki fáj! Hát a kagyló nem fájdalommal termi gyöngyét?

Kagyló, tenger! Igen, tenger az én áradozásom, s miután nem akarom, hogy az én nagyon szeretett és tisztelt Miklós bátyám a tengert unalomnak keresztelje, a dologra térek.

1° A verseket elküldtem Elemér barátomnak,¹ s valószínű, hogy Miklós bátyám már eddig megkapta.

2° Hogy haragszik rám Miklós bátyám, ez engem büszkévé tesz, mert meg vagyok győződve, hogy még haragját sem pazarolja egy Szemere Miklós méltatlanra. Egyébiránt nemes haragjának okát sejtem, s aligha nincs igazam, ha dátumát a legutóbbi két hét történetében keresem.

Mindegy! inkább haragudjék rám Szemere Miklós, mint szeressen száz léhűtő. Bocsánat a culinarismusért, de már én csak így mondom.

Isten áldja meg szeretett bátyám, tartson meg becses hajlamában, akár a harag, akár a szeretetben, hogy első esetben ez utolsót megnyerni, vagy azt kiérdeemelni alkalmam lehessen.

¹ Boruth Elemér költő (1833—1886.) ebben az időben Mádón szülő-műveléssel foglalkozott. V. ö. Perényi J. B. E. életrajza. Sátoraljaújhely, 1905.

Hej! de messze van ide Lasztócz, olyan messze, hogy nem hiszem hogy a mértföldek számát pírosképű bankjegyeimből kirakhatnám odáig, habár verseim második kiadása következik.

Pest, 867 3/12 Uri utca 6. sz.

Szerető öccse
K. József.

XII.

Zalár József Szemere Miklóshoz.

Tisztelt és szeretett kedves Miklós bátyám!

Régen lepett meg oly kellemesen valami, mint becses levele. Először a szíves figyelem és megemlékezés, másodsor megbízás, harmadszor az előfizetés! Különösen ez utolsó megható volt rám nézve s becsesebb a többi összes előfizetéseknel — ámbár hozzá kell tennem, hogy kedves Miklós bátyám gondolható vala, hogy művemmel előfizetés nélkül is kedveskedni fogok.

A példányt, remélem, azóta már megkapta, mert a legelső kész példányok közül egyet rögtön beköttem s postára tettem számára. Ah! mennyire lekötelezne kedves Miklós bátyám, ha véleményét költői beszélyemről,¹ velem közölni méltóztatná.

A Rhédey Lászlóhoz írott elmésségtől szikrázó humorteljes levelet Szederkényi, Tótvölgyi Titusz s még néhány jó barátom előtt azonnal felolvastam. Hatalmasan mulattunk fölötte. De három hétig beteg lévén s a szobából ki nem mehetyén — Puki, Isaák és Okolicsányi előtt még föl nem olvashattam, mert a gyűlés alatt nem voltam képes őket összehozni. —

De leírtam magamnak a levelet s amint Puky Roffról hazajön, azonnal felolvasom nekik, vagy pedig leírom mindenikök számára. — A kéziratot hálás köszönettel itt küldöm vissza.

A Brassai ellen irt röpiratot, melyet Szvorényi szíves volt ide kölcsönözni, kimondhatatlan élvezettel olvastam. Valóban, becses kis munka! Mennyi ismeret, mily éles bonczoló erő, mily finom izlés, mily hatalmas dialectica, mily meggyőző érvek! Szeretném a kis munkát bírni. Ha tudnám hol kapható, meghozatnám magamnak.

Kedves Miklós bátyám! mikor szerencsétlet már bennünket azzal, hogy költeményeit összegyűjtve olvashassuk? Azon genre, melyet Miklós bátyám képvisel a magyar Parnassuson s hozzá teszem: egyedül és annyi szerencsével képvisel, méltán megvárhatja költőjétől, hogy végre egész pompájában és teljében legyen a nemzetnek bemutatva. Szóval kedves Miklós bátyám, mielőbb ki kell adnia összegyűjtött összes verseit.

Fogadja kedves Miklós bátyám forró szeretetem s hódoló tiszteletem, mellyel maradtam

Egerben, dec. 31. 1867.

lekötelezett őszinte híve

Zalár.

PERÉNYI JÓZSEF.

¹ Szilágyi haragja. Költői beszély. Eger, 1867.

VERSEGHY EGY ISMERETLEN BÖLCSELMI KÖLTEMÉNYE.

Verseghy a múlt század elején nagy méretűnek szánt bölcselkedő költeménybe kezdett; címe: *Az irtalmasságról*. Az a töredék, mely a zirci kéziratár 228. sz. 1—14 jelzése alatt az I. dalt és a másodiknak a töredékét tartalmazza, még nem sejteti, hogy a költő 12 énekes költeményt tervezett — egy másik, hirtelen papírra vetett tervezetése azonban (242. sz.) elárulja szándékát. A II. énekben az irtalom magasztalása volt tervbe véve a rokonok és barátok iránt; itt Magyarfi után Brutust és Manliust akarta az olvasók szeme elé állítani, «végtére a Római menyecskét, aki az Attyát a forrásban szoptatta» (239. l.) A III. a szerény, névtelen polgártársakról szólt volna, még ha más vallásuak vagy más nemzetiségűek is. A IV. kiterjeszti ezt az *irtalmat* a szolgákra és az egyszerű parasztokra. Az V. ben nem leledkezett volna meg az elfogottakról, akár adósságok miatt, akár vétkek miatt vannak elzárva; ide tervezte «Magyarfinak Contrastyát». Sorra kerültek volna a VI.-ban a kórházak, a VII.-ben a törvénytelen gyermekek, a VIII.-ban a háborus ellenségek. A IX.-ben megemlékezett volna a más elveket vallókról, a francia forradalomból és pro-cruptiókból vett példák alapján, bösi erényekről a forradalmi bűnök közepett. A X.-ben a szerencse és dicsőség kegyeltjei, királyok, királynék kaptak volna helyet, míg a XI. az idegenekről az emigránsokról elmélkedett volna; sorra került volna Dido, a trójaiak példája az achemenidákkal szemben, Anglia, Szejc; figyelmeztetés a kibujdosókhoz, akik más földön vannak, mint amely az idegenből átléptetett növényt is ápolja... A kivándorolt férj és feleség váratlanul találkoznak... A francia emigránsokban a reményt akarja élesíteni. A XII.-ben az állatok kímélését sürgette volna.

Szeme előtt francia példa lebegett; erre céloz, sokszor ezt akarja követni, példáit is innen akarja meríteni, bár a klasszikusok sem maradtak volna el. A legutolsó énekben még az *Ofner Zeitung* 1806. jún. 6. számát is fel akarta használni, ahol fel van említve, hogy egy úgri a schönbrunni állatseregletben megkímélte a táplálásra bedobott kutyát. Ebből következtethetjük, hogy e tervből megvalósított töredékek is e korból eredhetnek.

Szerzőjének nemes fölfogása, általános emberiért, örök békeért rajongó lelkének álmódosásai, emelkedett, finom stílusa, könnyed verselése egyaránt érdemessé teszik e töredéket, hogy végre, 125 év után, közzétegyük.

Foglalattya az I Dalnak.

A' véres hadakozásokat és a' luxusnak erkölcs rontó gyönyörűségeit messze kívánván földünkről tűnni a' Poéta, az Irtalmat kéri, hogy szálljon le mennyből hozzánk, és hogy dicséretére mondandó dallyait igazgassa és áldgya mez. Megmutattya azután, hogy az Irtalmasság az embernek ama' tulajdonsági közé tartozik, mellyek őket a' baromtól megkülömböztetik, melly sem sírni, sem könnyörülni nem tud. Megmutattya tovább a' Görögök' példájából, hogy az Irtalmasság támasztott sokféle népcsoportokból rendbeszedett országlásokat; a' históriából pedig azt, hogy az első kis országlásoknak egymás ellen folytatott véres és hosszas harczaik után ismét az

Irgalmasság volt, mely belőlük nagy és virágzó birodalmakat formált; a régi Római históriából végtére azt, hogy mennél irgalmatlanabb és ember-telenebb a' nemzet saját tagjaihoz, és szomszédgyaihoz, annál bizonyosabban tarthat attúl, hogy ama' kötelékek, melyek egy Egésznek teszik, fel ne bomollyanak, és így még léte is végső veszedelembé ne jusson. Kéri ezek után a' Magyar Olvasót, hogy keresse fel vele a' nyomorúttakat, kikenn irgalmát gyakorolhassa, 's kiknek apolásával olly szorosan összefügg még saját polgári boldogsága is.

Az Irgalmasság.

I. Dal.

- Szünnyetek óh iszonyú villongásoknak emésztő
mennykkövi! már eleget dörgöttetek. Érzemi fogják
a' letiportt népek, még magvaik el nem enyésznek,
a' szörnyű sebeket, melyekkel majdnem elölték.
5. léteket a' dühödő harcok. Tik is édesen ártó
bájjai a' kéjnek, gyönyörű rontói nemünknek,
tünnyetek el, 's fene mérgeteket, mely titkon emészt
a' kegyes erkölcsöt, földünkről me-sze vigyék!
Már eleget hallgatta család dalotoknak értelem
10. reptet a' puhaság; eleget rongálta honunkat
nyájotok a' dagadó luxusnak gyilkos évével.
E' szomorú két ostor után most száll Te közünkbe
Irgalom, érzékeny győzője az emberi szívnek,
s' hozd le megint hozzánk mennyből a' hajdani Édent!
15. Ime! kezembe veszem megnémult kobzomot ismét,
's öszveszedem nyugovásom előtt még egyszer erőmöt,
hogy Neked a' Magyarok' szívéhez rögtelen út
nyissak nem ragyogó, hanem édes dailyaím által.
Légy vezetőm szent tébolyiban repdékeny eszemnek,
20. majd ha szabásid alá hódítom az emberi szívet.
Lágyítsd duzmadozó lantomnak drága könyveddel
hűrjait, adgy győző felséget gyenge szavának.
Diszedet énekelem, légy istensége dalomnak.
Vajha megáldatván szent versem az égnek Urátúl.
25. vajha beférkezvén szívébe az emberi nemnek,
földünk' Naggyainál az Egész 'hasznára figyelmet
lelne; kiunszolván a' mord vadságnak üdőtlen
ösztönözési alól, kegyes emberségre vezetné
a' szilajabb népet; 's szívgyőző ostromi által
30. a' víz boldogokat könyörűen sírni tanítván,
visszasegíthetné öröméhez az árva ügyetlent.

Hát nem az Irgalom az, mely megválasztja nemünköt
a' barom állattúl? Nem ez által lett-e az ember
fő ura mindennek? Nem ez önti-e bőven az áldást

35. váraai frigyünknek roppant testére naponkint?
Nem hatalom, sem az ész, hanem Ő édesgeti hozzánk
a' vadakat, 's amaz embereket, kik váraai rendben
élni tanúlgatván, készek hódolni szavunknak.
A barom a' földnek termő színére legörnyed
40. szolgálai ösztönből; csak pára, nem isteni szikra,
a' mit az Ég testébe lehelt; nincs benne barátság,
a' szükség egyedül, mely köz legelésre seregli;
nem könyörűl, noha életölő fájdalokat érez.
Ámde az ember sír, és a' hozzája hasonlót

45. a könnyörülésnek könyező érzésire birja,
 mellyek, hogyha lehet, nemes óvására sietnek.
 Sírunk a halavány lyánkának mostoha sorsánn,
 kit szeretőjének, zokogó annyának öléből
 szinte kinyílt küszöbén a kívánt páros örömmek,
50. gyenge virágjában most kezdett élte korának,
 a gyilkos nyavalyák rothasztó sirba ragadnak.
 Sírunk bús eseténn a vég romlásra repülő
 ügytelen Árvának, kit gazdagságra sovárgó
 tótora képmutató kegygel szárnyára eresztvén,
55. 's róka ravaszsággal megfosztván ősi javátúl,
 végre ama' szükségnek örök jármába taszított,
 melly a' leggonoszabb zabolátlanságra vezette;
 's majd ha ügyét bírói előtt védgetni eredvén,
 a' remegő szígyent kegyesen hajnallani láttuk
60. rósapiros képénn; igazat szállamlani hallunk
 sűrű könybe borúlt ajakából; akkor az édes
 Irgalom elfogván szívünköt, mérni magunkban
 bár melly ál okait, 's botlását menteni kezdgyük.
 Sírunk, hogy röviden mindent megmondzyak, akármelly
65. embertársunkonn, kit tán a' csalfa szerencse
 porba tapod; méltatlan ügyét keseregve beszéllyük;
 borzadozunk; sok vészek után haldoklani látván.

- Mennyei Bölcsesség! melly gyenge inakba leheltél
 oly sok lelki erőt, hogy tagjait egy nagy Egésznek,
 számtalan ágazatú csemetéit az emberi nemnek,
 70. öszvecsatothassák! Minek a' boldogtalan embert
 látnunk, hogy vajudik? Minek a' sajnokra hevítő
 szókból szívreható esetét hallgatva tanulnunk?
 A merevény szírtnél merevényebb szíve van annak,
 75. a' ki könyek nélkül szemlétheti mester öcsettel
 festett rajzolatit *Poupinnak*, mellyek ügyetlen
 Móses' napjainak szörnyű veszedelmeit írják;
 vagy siralom nélkül *Danloux'* képére tekinthet,
 melly a' még eleven Vesztálist gyenge korában
 80. a' vizenyes földnek gyilkos gyomrába beássa.
 Ah! iszonyú vétkét feledékenységbé temetvén
 e' megesett Szűznek, már csak boldogtalan estét
 láttuk, 's rettenetes sírjába zokogva követtyük.

Híres Aténában mint istenséget imádták

85. hajdan az Irgalmat. Szép asszonyi képe fejrlett,
 mint a most született szín hó. Koszorúja fejének
 friss olajágból volt. Jobbjában czédrus, előtte
 egy ifjú varnyú mint emblémája, szeméből
 a' kezelem látszott az imádó népre ragyogni.
90. A' Görögök, kiket a' fene harc több pártra felosztott,
 szent oltára előtt sokszor szeretetre ocsódtak,
 's végre kibékélvén, egymásnak ölebe siettek.
 Így lett egy nagy Egész a' majd százféle görögből!
 Jaj neked, óh stoicus Nemzet, melly asszonyi szívnek
 95. tartod az irgalmast, alacsony szolgának az olyan
 embert, a' ki baját, bűjját, fájdalmait érzi,
 's melly idegen jusokot méltatlan igába tiporván,
 a' könnyörülésnek kegyes intésére nem indulsz!
 A' könnyörülésnek, melly hű apolásai által
100. a' vad nemzeteket kiesebe erkölcsre tanítván,

a' fene vadságból, mint képe az égi Atyának,
emberi voltunkhoz mértékelt sorsra vezette.

- Még mikor a' sűrű erdőkben szerte bolyongván,
mint izollált remetek lakták a' medve udúkot
105. Nimródnek nyilazó maradékai, semmi szövetség
nem lehetett köztök. Kiki ellenségnek ítélte
szomszédgyát. Csak az egy eledel s a' páros örömnél
ingere volt, mely gondyaikat gyakorolta. Ezeknek
vad nyomozásánál történt, hogy számtalan izben
110. öszvetalákoztak, nem azért, hogy városi frígyre
lépjének, ah! hogy ölő fegyverrel messze riasszák
egymást. Majd azután megszokván marha szabású
sorsaikat, soha sem hatalom, sem hasznos ígérlet,
sem hitetés, sem az ész, nem bírták volna ki őket
115. pusztai lakásokból a' városi rendnek ölébe.
Ámde beférkezvén hozzájuk az Irgalom édes
lánczaival, 's a rettenetes nyavalyáknak emésztő
mérgeit orvosló plántákkal víni, az árván
tengő gyermekeket szoptatni, nevelni, az elhalt
120. kedves után zokogót vigasztalgatni, örömmel
költetni a' szomorút, 's a' rossz szomszédnak erősebb
öldökléseitől a' gyengét védeni kezdte;
's íme! örök hűséget ígért a' gyenge jegyesnek
férje, szülőjének hódolt a' gyermek, örömmel
125. vitte anyóssának terhét a' fűge menyecske,
's öszveszövetkezvén köz házasságaik által
több vagyonos házak, szorosabb frígyekre ocsódtak.
Udvait elhagyván szomorú honnyoknak, az erdők'
szomszédságaiban kegyesebb síkokra vonódtak
130. házakot ácsoltak, védelmes sáncokat ástak,
kerteket ültettek, telekekből földet ekéztek,
's majd azután új jussaikat törvényeik által
a' rabolásoktól menteknek tenni akarván,
öszvebeszéllettek, hogy az első láрмаűtésre
135. ésszel, fegyverrel holtig védelmezik egymást.
Jó darabig tartott, hogy köz szükségük által
egybe csatoltván mindenkép gyenge csirái
ősi világunknak, falukban csendesen éltek.
Ámde nem a' nyugodalmas öröm volt czéllya nemünknek
140. e' nyomorúságok' honnyában. Messze szakadván
ágai egymástól egy néptörzsöknek üdűvel,
's több külön erkölcsű nemzetségekre akadván
kénytelenek voltak védő harczokra kikelni,
's új legelőt, új hont felfegyverkezve szerezni.
145. Számtalan ostromból állottak az akkori harczok,
's még a győzelem maradandó lábra verődött,
számtalan esztendő elmúltanak. Addig az ádáz
ösztönök, a' dühödő bosszú, a' sárga irigység,
a' harag, a' fene gőg, a' gyűlölségnek ölében
150. mély gyökeret vevén, iszonyú rabságba tapodták
olty nehezen szerzett véres diadalmaik által
mindazokat, kik jussaikért villongani mertek.
Illy zavarok nélkül el kellett volna nemünknek
sinleni bájjai közt a' hajdani boldog üdűknek.
155. Mert valamint a' méh vagy más efféle bogárka
nem lévén egyedül képes megtenni nemének
tisztjeit, e' végből többféle felekre foszlik,
vagy mély álom után más formába enyészik;

- úgy a' pásztori rend, vagy melly a' földet ékézi,
 160. nem lévén egyedül alkalmas az emberi nemnek végzeni munkáit, mellyekre az Isteni Elme számtalan eszközzel felkészítette, üdövel több, nemesebb, hasznosb, 's tehetősb rendekre felosztott. Sok nyomorúsággal kezdett ugyan ősi világunk fordúlása után küzködni, de mellyek ezernyi új sükeres jóknak gazdag forrásai lettek. Szinte miként a' Mennyei Ész a' régi zavarban rendbe szedett mindent, 's bölcs intézései által főremek épület támadt sokféle szerekbül;
 170. úgy iszonyú zavarékaiból a' régi világnak a' kegyes Irgalom is másodszor rendbe akarván szedni az embereket, könyörű adományra nyitotta markait a' dúzsnaak. kegyes emberségre az úrnak szívét, 's boldog Egész épült szorgalmi által
 175. a' különös rendekre szakadt sokféle tagokból. A' hatalom kegyesen kímélgeti, védi azóta a' remegő gyengét, könyörűl a' várasi bőség a' vajudó falukonn, orvosságokkal apollyák a' nyavalyás polgárt jobb sorsú társai, kétes
 180. úttyaiból a' tompa eszűt igazakra vezérli a' bölcs, bánatiból vidám nevetésre deríti a' szomorút a' nyájus öröm, 's könyezőre akadván a' könyező, könnyíti baját, enyhíti siralmát. A' kegyes emberség így fér meg az úri negéddel,
 185. 's a' gyönyörűségnek kezét ad a' mennyei erkölcs.

- Oh Magyarok! kiket a' kegyes Eg Édenbe vezérlött pusztá vidékekbül, 's kiket emberségre segítő válogatott adományaival versengve megáldott, mondyam-e azt Nektek, hogy az Irgalom eszköze lévén
 190. a' kies élethez hódító várasi rendnek, mennél kegyetlenebb embertársához akármelly nemzet, ama' kötelek, mellyek sokféle tagokból a' polgári Egészt, a' Nemzetet, egybe csatoltyák, annál későbbek tágułni, bomolni, szakadni?
 195. Hajdani Rómának bús példájára tekintsünk egy keveset, hogy gancsaitúl rettegni tanuljunk. Mint szabad országlás, azt végre keríteni képes nem lehetett, hogy azok, kik törvényt szabtanak egygyütt, a' törvényt magok is megtartsák, messze szakadván
 200. a' gyűlések után Rómátúl 's durva hadaknak fellűt, vágyakodó 's gazdag kapitányai lévén. Illy Nagyok a' nyugovó szántóföldeknek akarván földművelő népet; 's a' városbéli műveknek kőfaragó vagy téglavető munkásokat adni,
 205. pénzzel, fegyverrel sok szolgát öszveszerestek, annyira hogy rabbal teli volt végtére az ország. Ámde az illy sereget nem győzvén vagy nem akarván tartani, o' talanúl megvonták tőle az eddig szűken adott kenyeret, 's ha talán rablásra vezette
 210. a' sanyarú szükség, a' törvényszéknek erőtlén karjaitúl, mint porjaikat, pattogva megótták. Marha dühösségig dagadt ezen oltalom által régi szilajságok, 's az erőt, melly öszvesereglett nyájakot szörnyű hatalomnak tette, ma okban
 215. végre megösmervén, uraiknak latrai lettek. Mint mikor a' zápor sok hegyrűl öszverohanván,

- a' nevető térségre kitör, 's a' gazda seregnek sáska sietséggel mind elpusztítja reményét; úgy ezek is dühödő nyájonként egybe tolódván,
220. 's Eunusnak zászlói alatt, ki fejére királyi érczkoronát tetetett, az egész környéket előntvén, öltek, rablottak, vad délczegségeket űztek. Már kétszáz ezerig szaporodtak hetven ezerből e' gonoszok. Négy Prétor utánn maga Fulvius állott
225. ellenek. Öt harczos majdnem csak játszva kitartván, Pízó' népeitől kezdtek végtére szaladni, és csak Népos alatt végződött marha csatájok.

- Ily sanyarú feddés kegyesebb erkölcsre vezetni képes nem lévén a' romlott római népet,
230. fél kis század utánn, hogy ezen polgári veszélyből sok remegések között a' kívánt partra verődött, alkonyodó honnyát új rémülésbe keverte. Kezdeté rút rablás, fő mestersége latorság, 's a' véres viadal lévén egy dísze, dűcsője,
235. végre mulatságul vérontó harczot ohajtott. Embereket nézvén a' circusbéli vadakkal küzdeni egy üdeig, majd a' szolgákat akarta látni, mikép tudgyák karddal mészárlani egymást? E' dühödés már annyira ment, hogy vékony ebédnek
240. vélte, ha rabszolgák nem gyilkoskodtak alatta. Spartacus, egy küzdő, méltatlanságnak ítélvén, hogy csupa játékból embernek az élete vesszen, 's egy barom erkölcsű vad nép mulatásnak okáért, rabjainak vagy tagjainak kívánnya halálát;
245. öszveszedett zászlói alá száz húsz ezer embert, 's alkonyodó Rómát nagy rémülésbe hozatta. Négy kapitányt és népeiket mind szerte riasztván, Crassus alatt elesett, 's öt ezer bajtársa beszökvén holta utánn tölgyfái közé a' szikla hegyeknek,
250. egy kis harcz által Pompéjus' rabjai lettek.

- E' sanyarú feddés sem adott a' Római népnek emberiebb szívet. Hat száz és negyven ügyetlen szolgáló nyögött a' fegyver alatt játéknak okáért, hogy nagy Czézárnak diadalmát fényre segítsék,
255. 's majd azután e' Rómaiak mind rendre igazván a' kül nemzeteket, nem lettek-e arra viszonlag érdemesek, hogy durva nyakok járomba szorúlyon? Ah! csak az Irgalom az, melly könnyebbíteni tudván a' nyomorúsággal küzdőnek mostoha sorsát,
260. embertársaihoz szorosan lebilincseli az embert; a' kegyes Irgalom az, melly édesen egybe csatolli a' sokféle tagot, mellyekből támad az ország; lelke ama' testnek, mellyben nemesebbre kitörvén állati sorsunkból, mint várási emberek élünk.
265. Eggyütt járnak ugyan némelly barom állatok, együtt élnek az ártatlan méhecskék; ámde csoportyok, bármelly rendbe szedett, csak nem polgári szövetség, 's a' mi kevés szánás szívekben zsengeni látszik, az csak az egy nemnek fenntartására sovárog,
270. 's a' legelő nyájából nem formál várási testet. A' gulya öszveszalad, mikor eggyik tagja segédért elbődíti magát; de harag vagy kába ijedség, a' mi az ordító marhánál öszveseregli,

- mert veszedelmétül irtózik mindenik állat.
275. Düllyön ez el, 's bögese nyögő lehegéssel enyésszen,
a' gulya is többé nem bánván mostoha sorsát,
szivepedés nélkül sarjús legelőire terjed.
Illy buta ösztönből védelmezi a' vad oroszlyán
kölykét, melly azután megnövé, étele végett
280. kénytelen annyával véres harcokra kikelni.
Illy alacsony vágyból ótták a' régi világnak
népei honnyaikat félvad szomszédgyaik ellen.
Jöjjsze tebát Földim! ki azért élsz várási rendben
a' Magyarok' törvénye alatt, hogy az emberi voltnak
285. a' baromállatokét múltó bérczére kitörhess,
s' nem hiszed azt botorúl, hogy főbb dücs lenni magyarnak,
mint igaz embernek, ki az emberségnek ezerszer
fényesb diszeivel vagy bír, vagy bírni ügyekszik;
jöjjsze velem, kinyomozni ama' sokféle ügyetlent,
290. kiknek senyveiket könyörülésünkkel apolni
olly kötelességünk, mint dajkálgatni magunkat,
's mint mástól függő boldogságunkot ügyelni.
Hogy tudomány által fel akartak hajdan Atyáink
érni az Istenhez, kiverettek az Édeni kertből.
295. A' könyörülésben szabad ám vetekedni magával
a' kegyes Istennel, 's irgalmunk csak maga képes
földi lakásunkból Édent dajkálni nemünknek.
Músa segíts! Soha illy felséges tárgya dalodnak
299. nem volt, móta kies lantod kegyesíti az embert,

II. Dal.

- A szerelem, melly állhatatos hűséggel az asszonyt
férjfihez, a' férjfit kegyes asszonysághoz igázza,
's a' szeretet, melly magzatokat csatol öszve szülőkkel,
testvérrel testvért, atyafit többféle rokonnyal,
5. első talpfalait rakták a' várási frigynek,
mellyre udújából kegyesen kivezette az embert
a' könyörülésnek jótévő mennyei lelke.
A' rokonyokra tehát méltán főbb gonddal ügyelget
a' kegyes Irgalom is, mellyel mennybéli Teremtők,
10. mint különös dísszel, megajándékozta nemünköt.
A' meleg állatban tehetős már gyenge fiához
a' szeretet. Hó rejtékiből szép zöldre viradni
látván a' keletet, fészket rak, költi tojássát,
éteti gyermekeit párjával az égi madárka.
15. Tízszor erősb jöjjön fészkéhez, harcra merészel
kelni, haragjából iszonyú sárkánynak itélnéd.
Példabeszéd lett a' szeretet, melly furcsa dedéhez
készteni a' majmot. Hideg állat haggya tojássát
minden gondviselés nélkül a' parti homokban,
20. hogy bele zárt fáját a' napnak fényre kiköltse.
Minket is egy tehetős ösztön készttetget azokhoz,
kik rokonyink; de mivel szabad alkotmányunk akarta
tenni az Istenség önn képét, 's marha szabású
ösztöneink mind kénytelenek kényünköt uralni,
25. fájdalom! a legerősb vonzást melly jóra vezetne,
pajkosan elfojtyuk, ha talán örömünköt igázza.
Hány anya van köztünk, ki hideg dajkára ne bízná
gyermekeit? Hány pár, melly mellék útra ne csapna
házas igájából? Csuda már a' mostani földönn
30. a' testvér szeretet, hidegebb a' plánta nyiroknál

- vére az egy ágból szakadt sokféle rokonynak.
Nézd amaz édes atyát, mint hánnya ki gyenge fiának
- ősi örökségét pompára, üdültlen öröme ;
itt meg' eme' szívetlen anyát, ki ragyogni akarván,
35. nem szeretett dúzsnak karjához igázza leányát.
Hajdani annyának nem győzven várni halálát
e' gonosz erkölcsű gyermek, kítaszittya kegyetlen
szemrevetések közt házából, vagy ha magánál
még megtűri szegényt, szolgáló ügyre alázza.
40. Ott meg' ama' pórú nem rég lett gazdag uracska,
nézd, mint duzmadozik tükrök közt finom arannyal
himzett szófáján, még pór testvérei füstös
fészer alatt hűs tagjaikat szalmára terelik ;
játsszik, eszik, dobzódik, iszik, pip-réskedik, alszik,
45. 's plánta gyanánt élén, úszkál a' mocskos örömben,
még amazok nyakokon a' mostoha sorsnak igáját
hordani kénytelenek lévén, szomorúan elosznak.
A' ki saját vérét nem tudja böcsülni, szeretni,
's a' szükség' üdejénn jótévő kegygel apolni,
50. hogy legyen az könyörű másokhoz? hogy ne tekintsen
polgártársainak szomorú kárára könnyetlen
szemmel? hogy ne legyen szívetlen tagja Honunknak?

- Lárma esik nem rég, hogy több diadalmai által
durva negédre dagadt nagy számú sáska sereggel
55. érkezik a' dühödő ellenség, 's íme! Magyarfi,
egy nemesen született 's nemes erkölcsűkre vezérlett
szép Ifiú, paripára szókik, hogy védgye Hazánkot.
Annya' tejét szopván, már mint csücsömöske beszította
ezzel az érzékeny hajlandóságot is ahhoz,
60. a' kinek emlőinn gyönyörű örömeikkel enyelgett.
Majd azután ennek feljutván dajka üléből
gyermek napjaihoz, 's a' természetnek üdönként
újuló jelenéseiről, a' mennyei Észnek
bölcs, kegyes 's tehetős voltáról, 's végre nemünknek
65. szent hivatallairól melyeknek czélya, jutalma
itt köz boldogság, mennyekben végtelen élet,
Attya tanításit hallván, szeretetre ocsódott
ehhez is, új kéjjel tisztelvén benne vezérjét.
Sokszor az aggasztó nyavalyák ágyára ledöntvén,
70. kis veszedelme miatt nagy bűba merülni szülőit,
's helyrehozása iránt gondoknak látta eredni.
Attya sietséggel hozván házához az orvost,
friss segedelméért remegő szózáttal esengett,
's még ez gyenge fián jeleit vizsgálta bajának,
75. addig az ágylábnál halavány orczával ohajtott
a' nyomozó bölcsnek bizodalmat vonni szeméből.
Végre ítéleteit hallván, melyekre örömmel
nézte setét szorgalmi megül kiderülni reményét,
orvosló szerekért oly gyorsan elűzte cselédgyét,
80. mintha lakásából tűz kezdett volna kigyúlni.
Annya viszont azalatt csak sírván, 's néma keservét
semmi reménységgel nem tudván hűteni, gondos
kézzel apolta fiát, vigasztalgatta nyögését,
enyhítette baját, 's éjjel mellette virasztván,
85. a' szereket, melyek gyógyítására szabattak,
vizsga vigyázással maga szolgáltatta kezéhez.
A' rokonok hallván nyavalyáját, öszvesiettek
hozzá, 's magzatikot, kikkel kisdédke korátul

- fogva legédesben mulatott, elejébe vezették,
90. hogy yelek édelgvén, megkönnyebbitse unalmát.
Így született nevedék szívének gyenge rügyében
a' kegyes indulat! Mert úgy alkotta Teremtőnk
emberi voltunkot, hogy akarmelly emberi érzs
másokat is szintolly érzékenységre hevitsen.
95. A' szeretet, ha igaz, 'eg' igaz szeretetnek az anyja;
a szomorú ijedés ijedést szül, 's a' nagy örömből,
mellyre talán háznaggya fakad, vígsáok erednek
számos tagjai közt az egész lakodalmi seregnek.
Majd ha tehát más is nyavalyás ágyára lerokadt
100. jólévői közül, könyörű érzéssel apolta,
könnyítette baját, vigasztalgatta unalmát,
ammint csak lehetett, sőt már idegenhez is érzett
istenes irgalmat, valahányszor sirni az árvát,
romlani jobbágyát, 's a' kórost sinleni látta.
105. Illy könyörű szívvel falujából végre kilépvén,
's több ezer emberrel pözsögő várasba sietvén,
hogy tudományokkal felkészíttesse Hazáknak
köz hasznára magát, kegyes érzésekre ocsódott
gyermektársaihoz, mellyekbül végre barátság,
110. vagy legalább különös hajlandóságok eredtek,
magvai a' tehetős szeretetnek, mellyel az ember
legkiesebb Édenye gyanánt kedvelli Hazáját.
Mert azután, hogy ezek többféle megyékre szakadtak
a' tudományoknak kéjekkel teljes ölébül,
115. szíve rokonságát elvitték szerte magokkal,
's ő az egész Honban szétterjedt régi barátit
majdnem vére gyanánt tisztelte, böcsülte, szerette.
Nőtt ezen indulat számos gyűlései által
a' Haza' Nagyainak, kiknek példaira nézvén,
120. régi szabásinkok köz jármát, ősi jusunknak
fenn ragyogó díszét, 's tehetős Védőt ezeknek,
kikbül a' Haza áll. tisztelni, szeretni tanulta.
Allig hallya tehát a' hadnak trombita hangját,
melly anyaföldünknek harsogva jelenti veszélyét,
125. lóra szökik 's harezol. Buzgóbban hajdan Akilles
nem sietett a' harcra, midőn a' Trójai népenn
régi baráttyának bosszúlni akarta halálát.
Mint mikor a' réteenn a' vidám gazda kaszáját
megveti a' fünek, 's kereken leborította tövérül,
130. a' mi előtte lebeg; húll a' sok gyenge virággal
a' korosabb fünek hos-zú sora, 's élni szünendő
szálakkal beborúl térsége az árva mezőnek.
Úgy nyesi ő paripája körül kardgyával azoknak
bajvívó sorait, kik bajnokainkra rohantak.
135. Végre az ellenség szebb népét omlani látván
büszke csapási alatt, rá csüdül dupla erővel
s mély sebeket vervén több tagján, kézbe keríti.
Allig vánszorolt fel az ágybúl, 's íme! követség
érkezik a' legfőbb hadi tisztül, melly neki kardgyát
140. érdeminek szép fénnye miatt meghozza, jelentvén,
hogy szabadon járhat, szabadon megnézheti gazdag
várasit a' népnek, mellyet megvíni merészlett.
A' nemes ellenség maga is tisztelte Magyarfit!
Erre tehát útnak ered, 's megnézi figyelmes
145. szemmel az országban mind, a' mit az elme kigondolt
benne, hogy a' köz jót gyaporabb rügyezésre segítse.
A' manufactúrák, a' mesterségek, az erkölcs,

- a tudomány, a' földművelés fő tárgyai voltak
 bölcs nyomozásainak, de nem úgy, hogy előre be haggya
 150. venni esztétől csak azért, mivel újjak előtte.
 A mi szabásaival meg nem fért régi Honnunknak,
 bármely jó legyen is kül földön, rossznak ítélte
 arra, hogy ősi bölcsét vele megkésértse Hazánkunk.
 Rakva sok érdemmel, tudománnyal, józan eszének
 155. bölcs leleményeivel, mint a méhecske az édes
 méznek balzsamival, haza jön végtére Vitézünk.

Közli: HORVÁTH KONSTANTIN.

KISFALUDY SÁNDOR LEVELEI HECKENASTHOZ.

Mult közleményünk (IK. 1930. 218—221. l.) megjelenése óta a sümegi Darnay-Múzeumban még néhány levélhez jutottam, amelyekkel teljesebbé tehetem az eddig ismerteket. Sorrend szerint az egyik (Heckenast levelével és ennek mellékleteivel együtt) a M. VIII. 562. lapján már Angyal Dávid közölte 146. sz. levél és a mult közleményünkben kiadott levelek közé való. A másik világosságot vet az Akadémiai Értesítő 1912. 100. l.-ján megjelent, Tomor Miklós álnévvel Kisfaludy fogalmazta apokrif ajánlatra.

Az Angyal kiadta, fent említett levélben, Kisfaludy 1887 június 20-án értesíti Heckenastot, hogy *Balassa Bálint* c. regéjének kéziratát Sággy Ferenc útján fogja megkapni. «Die Censur — írja — würde nur dann Einwendungen machen können, wenn *Sie nicht den Charakter des Helden, nicht den Geist der Geschichte*; sondern nur einzelne Worte auffassen würde». Heckenast két hónappal utóbb értesíti költőnket, hogy a kéziratot maga Sággy terjesztette Nagy Antal *budai* cenzor elé, aki azonban a rege kinyomatását nem engedélyezte. Heckenast erre fogta a visszakapott kéziratot és elvitte a *pesti* cenzorhoz, Resetához. Ez, bár tartott tőle, hogy a költemény megjelenését Budán és Bécsben nem veszik jónéven, vállalta a felelősséget, csupán pár szónyi változtatást kívánt. Kisfaludy boldogan veszi tudomásul a hírt s szívesen változtatja meg a kívánt helyeket: örül, hogy a szolgálalkú és tudatlan budai cenzorral szemben a «szellemes és képzet» Reseta megértette a hős jellemét s a rege hazafias szellemét. Heckenast az *Emlény* számára is kéziratot kér; Kisfaludy nem ígéri meg. De hogy Heckenast törekvéseit mennyire méltányolja, azt előző közleményünkben kiadott két levele igazolja: utóbb mégis megírja számára *Viola és Pipacs* c. regéjét. Az alább közölt levél azért is érdekes, mert megjelöli a *Balassa Bálint* forrásait; de különösen jellemző is Kisfaludyra, aki az *ultraliberális* fiatalságnak akar példát adni a helyesen értelmezett hazafiságra.

A másik levél élete végéről való. Heinlein közölte az Akad. Ért.-ben azt az apokrif levelet, amellyel egy ember, «azon Jurátusoknak egygyike, kik 1832-ben, midőn [Kisfaludy] a' Tudós Társaság' alaprajzának ki dolgozása végett a' Nádor által meghivatva lévén. Pesten több heteket töltött, szál-lásán a' Nagyhid utszai szegletházban és szobában, hatan megtiszteltük» — Tomor Miklós költött névvel — megbízói nevében ajánlatot tesz Kisfaludy még kéziratban levő munkáinak kiadására és 4000 p. ft-ot kínál értük. Ez

a levél Heinlein szerint is «alkalmasint csak fictio volt — — hogy aztán kiadójára, Heckenastra pressiot gyakoroljon». Mult közleményemben utaltam is rá, hogy a fictiót megmagyarázza költőnknek Heckenasttal 1835-ben kötött szerződése. Most módomban van a levelet is közölni, melyben Kisfaludy, csakugyan a Tomor-féle levélre hivatkozva, 4000 ft-ot kér Heckenasttól még kiadatlan munkáiért.

A két Kisfaludy-levelet fogalmazványból közlöm. Kisfaludy — mint Kazinczy is — élete második felében fontosabb leveleit mindig gondosan megfogalmazta. A szögletes zárójelbe tett szám a Darnay-Múzeumban őrzött kézirat leltári száma.

1.

[996]

(Heckenast Kisfaludy Sándorhoz.)

Pesth 20. Aug. 1837.

Hochverehrtester Herr!

Ich gebe mir das Vergnügen Ihnen hiemit anzuzeigen, dass die Handschrift Ihres Rege «Balassa Bálint» richtig eingegangen ist und Herr v. Sághy die Güte hatte, dasselbe der Censur zu unterbreiten, welche Schwierigkeiten und Anstände sich uns entgegenstellten, belieben Sie uns dem Briefe des Censors H. v. Nagy, welchen ich hier beischliesse, zu ersehen.¹ Ich nahm das Manuscript sonach zurück und übergab es unserm hiesigen Censor, Herrn Prof. v. Reseta.

Zu meiner grössten Freude weigerte sich dieser Herr keineswegs das Manuscript zu unterschreiben und obschon zu fürchten ist, dass viele Stellen des Gedichtes von den Behörden in Wien und Ofen übel aufgenommen werden dürften, so will Herr Prof. Reseta dennoch die Verantwortlichkeit

¹ Nagy Antal levele a következő.

[999]

Spectabilis Domine Curator:

Domine peculiariter Colendissime!

Manuscriptum nuper mihi scopo Revisionis (submitsum in advoluta) ea cum declaratione remitto illud in modernis rerum Circumstantiis haud quoquam pro typo qualificatum esse: aut hoc enim in hocce Manuscripto abripitur Magyarismi ultra justum capita revectione et una Aulae quod idem audit Ministerii contumacias inspergit etc. etc. Corrigi enim hoc nequit, quia versus sunt, et valde multum deleri deberet, et fere nihil de Sentia maneret: adeoque ut illud vel recipiat ita sicut est, vel si malit consilio crevie (?) substernendum, substernam, et hocce ni latu (?) Manuscriptum remitti deberet. Vel vero Eidem pro Censura substernat, qui piores partes censuravit, et pro typo subscripsit: ego certe illud hac forma porat (?) iacet atque praevia Consilio facienda Remonstratione subscribere nec volo, nep audeo.

Quam meam sinceram Declarationem dum aequi bonique Consulate velit desiderarem, peculium honorem cum Cutta (?) sum

Spbl. Domine

Budaë 25/7. 837.

humillimus Servus

Antonius Nagy

censor et Libr. Revisor.

auf sich nehmen und das Manuscript zum Drucke zulassen; jedoch wünscht er, um sich nicht allzugrossen Gefahr auszusetzen, dass in dem letzten Verse eine Milderung einiger harter Ausdrücke vorgenommen werden möge.

Auf beiliegender Copie¹ habe ich die beanständigten Wörter mit Rothschrift unterstrichen und bitte nun Ew. Hochwohlgeb. höflichst eine kleine Änderung hierin vorzunehmen. Statt' *hóhértárd* meynt Prof. Reseta dürfte das Wort *halál* weniger Censurwidrig klingen. Uebrigens würde der Herr Censor den ganzen Vers so stehen lassen, wie er jetzt geschrieben ist, wenn «Hazafiság» mit dem Wörtchen *igaz* näher bezeichnet werden könnte. Es liegt für den Censor ein gutes Mittel in diesem Worte, da er sich durch die nähere Bestimmung des *wahren* Patriotismus im nöthigen Falle leicht rechtfertigen könnte. — Sollte es dennoch die metrische Form zulassen, dieses Beiwort einzuschieben, so kann alles stehen bleiben, wie es ist, widrigenfalls aber eine Milderung der bezeichneten Stellen nöthig seyn wird.

Ich erlaube mir sonach, Ew. Hochwohlgeb. höfl. zu bitten, an diesem Vers die mögliche Abänderung vorzunehmen, da es nicht nur mir, sondern auch dem Censor selbst sehr leid thun müsste, wenn dieser schöne und kräftige Vers ausbleiben sollte.

Indem ich der baldigen Einsendung derselben entgegen sehe, versichere ich Sie meiner aufrichtigsten Hochachtung und verharre Ew. Hochwohlgeborn

ergebenster Diener
Gusta Heckenast.

P. S. Nachdem mein Taschenbuch Emlény für 1838 unter der Presse ist, und mir durch den Umstand, dass ich die Herausgabe Ihrer neuesten Regék beschleunigte und folglich keines derselben in dem Taschenbuche gleichzeitig abgedruckt werden darf, nicht vergönnt ist einen Beitrag von Ihnen, Hochverehrtester Herr, zu liefern; so erlaube ich mir die ergebenste Anfrage, ob Sie nicht gütigst geneigt wären mich mit einem kleinen Beitrage aus Ihrer Feder zu erfreuen. Es dürfte auch wohl nur ein kurzes Gedicht oder Lied seyn, da die Zeit zu einem grösseren Rege ohnehin schon zu kurz ist. Es würde mich schmerzen, auch meinem Unternehmen wenig zur Ehre gereichen, wenn für diesmal ein Name ausbleiben sollte, der in dem 1 ten Jahrgange dessen schönste Zierde war, und desshalb wage ich

¹ A kifogásolt részletek a következők:

Balassa Bálint.

44.

(<i>Igaz</i>) Hazafiság! bár <i>hóhértárd</i>	Bár téged disz', fény', arany', 's czim
Lön gyakorta jutalmad;	Ingerei oltanak,
'S néha még a' nemzetben sem	'S ha nem' húnysz el, <i>vashatalmak</i>
Lelhetéd fel oltalmad'; —	<i>Rablánczai fojtanak, —</i>

Míg nap váltva nyugszik és kél,
'S földön ember, és nemzet él,
Te lész mindig a' szent tűz,
Mely lángjával csudát űz.

Alatta Kisfaludy Sándor végső fogalmazása, I. M. M. III. 388. I.

mit meiner Bitte zu belästigen. Inhalt und Ausstattung wird den 1 ten Jahrgang übertreffen. Das Portrait des Herrn Baron Jósika wovon ich hier einen Probedruck beischliesse, erscheint darin, nebst Beiträgen von Kőlcsey, Fáy András, Jósika u. mehren Anderen. Ich stelle die beliebige Erfüllung meiner Bitte Ihrer mir bekannten Güte anheim nur empfehle ich mich in Ihre geneigtes Wohlwollen.

Obiger.

2.

[1997. — *Fogalmazvány.*]

Heckenastnak, Aug. 24 kén 1837.

Ich habe Ihr werthes Schreiben vom 20 ten August, sammt Einschluss richtig erhalten. So sehr mich der beigelegte Brief des so sehr servilen als unwissenden Ofner Censors ärgerte, welcher den Patriotismus eines sich für Vaterland und König aufopfernden Helden, ohne Zweifel satyrisch, weil er Sklave zu seyn scheint, Magyarismus nennt, eben so mehr erfreute mich das scharfsinnige Urtheil des würdigen und geistreichen Professors und Censors v. Reseta, der sowohl den Charakter des Helden, wie die Tendenz des Dichters ganz erkennend und nach innerm Werthe würdigend, den Sinn des Gedichtes ganz auffasste. Die im Gedichte erzählte Begebenheit (die Episode der Liebe des Helden abgerechnet) ist ganz geschichtlich. Reseta weiss wohl, was hievon in Fesslers Geschichte der Ungarn* und in Esaias Budai's historischem Lexikon geschrieben steht; was der Ofner Censor vermuthlich nie gelesen haben mag. Was in der Geschichte geschrieben, die Censur stehen zu lassen für gut befand, das kann in einem Gedichte noch füglich nachgesagt seyn, zumahlen von einem Dichter, der zu seiner Zeit sein Leben für Vaterland, Constitution, und constitutionellen König zu opfern eben so, nicht nur bereit war, sondern auch mitgefochten. Des Dichters politisches Glaubensbekenntniss steht offen in des 2 ten Gesanges 3 ter, 4. und 5 ter Strophe. Des Helden politischer Glaube äussert sich in des 2 ten Gesanges 6 ter und 39 ter, und 3 ten Gesanges 5 ter Strophe. Was kann wohl ein ungrischer König, der die Landes Constitution beschworen, von einem Ungarn herrlicheres, besseres und für ihn selbst heilvolleres verlangen, als dieses, hier mit starken Zügen bezeichnete, patriotische, selbst Beleidigungen vergebende und vergessende, und zuletzt Blut und Leben aufopfernde Heldengefühl. In dieser Zeit der verschiedenen politischen Missgriffe und Verletzungen muss ein Gedicht dieser Art, ein patriotischer Held solchen Geistes vielmehr versöhnend auf das Herz einer mit Ultra liberalen Grundsätzen angesteckten Jugend wirken. Terrorismus reizt und empört. Monarchischer Freysinn, constitutionelle Freyheit, Regierungsmilde zieht an, macht Freunde und Anhänger, weckt Liebe und Vertrauen in den regierten gegen die Regierung. — Dergleiche Ansichten und Gefühle mögen den verehrten Censor von Pesth bewogen haben, das in Ofen zu Tod verurtheilte Gedicht und einen der schönsten Helden Charakter leben zu lassen. Daher ich die letzte Strophe auch ganz gerne milderte und Ihnen in der Beilage übersende. Das Epithet *Igaz* musste nicht angewendet werden: weil ein loyaler Ungar als ein Glied des grossen Körpers den Sinn des Wortes *Patriotismus* oder *Hazafiság*, nie anders denkt und

fühlt, als Vaterland, Nation, und König, als deren Haupt, und Constitution, als deren Geist zusammenfassend. Ich hoffe, dass H. v. Reseta damit ganz zufrieden seyn wird.

Ihr Wunsch, etwas für Ihr Taschenbund *Emlény*, wenn auch noch so kleines zu liefern, setzt mich um so mehr in Verlegenheit, als ich jeden Ihrer Wünsche zu befriedigen sehr geneigt wäre, auch schon darum, weil Sie diess sowohl hinsichtlich Ihres schätzenswerthen Betragens und Handelns gegen jedermann, wie auch hinsichtlich Ihrer von der ganzen ungrischen Welt anerkannten schönen, nützlichen, grossartigen Unternehmungen mit vollem Rechte verdienen. Ich bin aber jetzt ein so geplagter, durch Viehseuche, und andre Unglücksfälle niedergeworfene Landwirt, dass kein Wunder, wenn meine poetische Ader ganz ausgetrocknet wäre; auch bin ich mit allerlei Geschäften, welche ich unmöglich unterlassen kann, so überhäuft, und die Zeit ist doch auch schon so kurz, da ich jetzt in Geschäften auf viele Tage verreisen muss, dass ich Ihnen wirklich nichts gewiss versprechen kann. Ich werde doch thun, was möglich, und wenn es möglich. Denn lieber Nicht's, als etwas schlechtes, um meinen Nahmen und Ihr Taschenbuch zu schänden.

3.

[12/1000. — *Fogalmazvány.*]

Heckenast.

Schon seit beynahe zwey Jahren hegte ich den Wunsch meine literarische Bahn zu schliessen und meine noch ungedruckten Werke zu bestellen. Aber der Kopf eines armen Landwirthes ist mit Wirtschaftssorgen so angefüllt (!) dass er etwas anderes, als seine Obliegenheiten (...?) kann. Nun aber hat mich der hier beigelegte Brief und Antrag eines Unbekannten geweckt. Ich habe ihn selbst ganz abgeschrieben und theile mit. Das Original muss ich auf alle Fälle behalten. Ich begreife nicht, wie er zur Kenntniss meiner Werke gelangt. Ausser *Kossuth*, *Fáy*, *Sztrakay* und *Petrúchevich*, die auch kleine Excerpten davon haben, hat bisher noch niemand etwas davon gewusst.

Diese meine Werke sind, wie folgt:

1. *Documentirte Geschichte der letzten Ungrisch-adelichen Insurrection.* — *Az utolsó nemesi fegyverre kelés 1809-ben.*

2. *Regéköltőnek hattyú-dala, vagy a' Magyar Nemzetnek utolsó száz éve.* Ein historisch-episches mitunter satyrisches Gedicht in 15 Gesängen, erhaltend gewissermassen meine Autobiographie, mit einem starken Commentar; Für Mit- und Nachwelt in Ungarn sehr interessant, weil darin manches aufgedeckt wird, wovon die Geschichte schweigen wird, wie sie bisher geschwiegen. Fertig bis auf den letzten Schlussgesang. Enthält schon jetzt etwas über 500 Strofen. Geschrieben in volksthümlichen Rhythmen, wie meine ersten *Regék*.

3. *Bánk.* Eine dramatisierte tragische Geschichte aus der ungrischen Vorzeit in Prosa; und *Az elmés Özvegy.* Ein Lustspiel in einem Act.

4. *Vermischte Gedichte. Elegyes költemények.*

Das Werk Nro 1. ist die *Freymüthige Geschichte der Insurrection von 1809.* Nach dem genedigten Kriege ist mir vom E. H. Palatin [mir] damaligen

Insurrections Major vom Generalstaabe u. Flügeladjutanten des Palatins, Führer des Tagebuchs und Correspondenzen, Verfasser der Proclamationen aufgetragen worden diese für den Kaiser Franz deutsch zu schreiben. Da ich aber reine Wahrheit schrieb, und dem erhaltenen Auftrag gemäss nur zu sehr-freymüthig sprach, habe ich dafür nicht nur keinen Dank erhalten, sondern man hätte mich vielmehr vermuthlich einsperren lassen, wäre der Auftrag an mich nicht von Allerhöchster Hand gekommen. Für mich war diess ein Riesenwerk, der immer nur gewohnt war leicht, gelegentlich, zerstreut, nach Lust, Humor und Aufwallung zu arbeiten. Auch jetzt wird diess und noch mehr ein Werk für mich seyn müssen, wenn ich diese Geschichte ungrisch verfassen will. Sie enthält drey Perioden, welche so viel Theile, einen Anhang einzelner Verdienste der ganzen Insurrections-Armee, und einen Almanach derselben, welche zwey Theile, in allen folglich fünf Theile ausmachen würden und sich auf wenigstens 200 wo nicht mehr geschriebene Bögen belaufen dürfen. Welches Interesse dieses Werk, durch die evidente Widerlegung der üblen Meynung, so aber diese Insurrection in der Monarchie ex defendere non posse erreichte in der Gesammtheit der Ungarischen Nation erregen würde, da noch zwey dritt theile der Mitglieder derselben leben, — wie nothwendig die Exis¹ derselben selbst für die Legislation seyn dürfte, da man alles, was man künftig hinsichtlich auf diese adeliche Pflicht der Insurrection verordnen, bestätigen oder verändern will, nur hierauf bauen könnte, weil seit 800 Jahre darüber nichts gründliches aufzufinden.

Eben als ich diesen Brief samt der Beilage schon versiegeln wollte, trat H. v. Csányi, . . . als einer der Oppositions Führer in Zalader Comitát in mein Zimmer und meldet mir (ein sonderbares Zusammentreffen), dass da dieses Comitát die ersten Schritte wegen der illyrischen Umtriebe machte, zur Vorba . . . der Um . . . Ungarns russischer Seiten nun auch die Nation machen solle die ungrische adeliche Insurrection bey Zeiten genug als National Garde organisieren zu veranstalten. Und da liegt meine Geschichte, eigentlich Tagebuch der letzten Insurrection . . . möglich nothwendig wäre, mit meiner Einwilligung, auch (nach ?) . . . Landtage vorstellen werde, dass diese meine Insurrections Geschichte vom Lande angekauft werde um . . . zu haben, worauf dieses Landwehrs System gebaut werden könne. — Ich zeigte den hier beigelegten Brief des Unbekannten. Er glaubt, dass dieser ein Agent einiger Magnaten sey, die bey jeder Insurrection anerkannt . . . Dienste geleistet haben, als Fürst Battyányi, die Grafen Franz u. Karl Zichy, B. Wenckheim etc. — Es ist möglich. Ich glaube aber, dass er vielmehr Agent eines Buchhändlers sey. Ich declarire eben: Dass ich die Insurrections geschichte nur in Verbindung mit meinen andern Manuscripten wem immer übergeben wolle. Dass ich Ihnen den ersten Antrag machen wolle. Können wir uns nicht vergleichen (?), so wolle ich mit dem Unbekannten unterhandeln. Nur, wenn es mir auch dort nicht gelingen sollte, würde ich mit dem Landtage den Versuch machen. Übrigens könne das Land mein Manuscript auch von Ihnen an sich kaufen, wenn es wolle. — Ich bitte Sie also, dass Sie sich

¹ A pontozott részek már olvashatatlanok.

binnen 12 Tagen äussern mögen. Erhalte ich bis dahin keine Antwort von Ihnen, so unterhandle ich mit dem Unbekannten. Denn bis zum 9. ten August, wo wir unsre General Congregation haben und die.... Nation gesammelt wird, muss ich einer oder andererseits versichert seyn. Beym Landtage wird es gar keinen Anstand finden: weil Fürst Batthyányi und Graf Franz Zichy, welche bey der Insurrection die Commendeur-Kreuze des Leopolds Ordens erhielten, die Summe selbst gerne hergeben würden.

Közli: GÁLOS REZSŐ.

SZIGLIGETI KIADATLAN NÉPSZÍNRMŰVE.

Szigligeti örökősei 1897. január 20-án a Nemzeti Múzeumban helyezték el az író hagyatékát. 76 kéziratot vett át Erdélyi Pál, közöttük *A pákász* című darabot is. Teljes címe: *A pákász. Eredeti népszínmű 3 felvonásban, dalokkal.* A kéziratot jellege is olvasható: «Probandum est». A népszínmű írásának idejét homály fedi. Semmi határozott utalás nem ad alapot, melyen a kutató elindulhatna, csak belső érvekkel lokalizálhatjuk az ötvenes évekbe. Erre a korra utalnak a színműbe szőtt célzások is. A vasútról, három éves katonáskodásról és dohánymonopóliumról szólva, oly modorban teszi ezt az író, hogy legszívesebben az 50-es évek parasztjának tulajdonítjuk e gondolkodásmódot. De inkább az évtized elejére gondolok. Ekkor delel a romantikus iskola. Hugo Viktor a vezér. «És Hugo véres és iszonyatos játékokkal töltötte be a színpadot. Darabjai részben éjtszaka játszódnak le; sőt van, amely egészben is. Rejtekajtókon orgyilkosok járnak ki és be. *Egymástól elszakadt családtagok irtózatoss körülmények között ismernek egymásra*».¹ Ez a motívum megvan *A pákászban* is! Szigligeti Hugót választja mesterének. E túlzó romantika pályája elejét jellemzi.

A darab történetéről keveset tudnak. Pályázt-e vele Szigligeti, bizonytalan. A «Probandum est» jellege még nem dönti el e kérdést.

Meséje a következő:

Képviselőválasztásra készülnek. Bató bíró udvarán korteskednek Viktai mellett s gúnyolják az ellenpárt jelöltjét, Kajánt. Habon a szószóló. Rosszkor jött Jóska, a pákász, özv. Batónénak elárulja, hogy fia, a bíró, tilosban szokott legelletni s az ő furulyája hangját hallva rémülten menekült el. Habon leánya és Bató fia, Klári és Feri szeretik egymást, s a két apa is meggyezik a házasságban. Bató azért is kedveli e tervet, mert így megszabadul Feri fiától, ki hasonlatosságával állandóan emlékezteti őt húsz évvel ezelőtt eltűnt öccsére. Gönczöli, a szolgabíró, Kaján főkortese, ezer pengőn megveszi Batót, hogy Viktaiktól Kajánhoz térítse a választókat. Másik ezer forintot Habon megvesztegetésére hagy nála. Segíti a szolgabíró az a körülmény is, hogy Habont gyanúsították annak idején Bató öccsének meggyilkolásával. Ha nem pártol át Habon, ismét elfogatja. Habon megtudva Gönczöli célját, haragjában összezsúrdítja a falut s feltárja Bató jellemtelenségét. Bató kiutasítja udvaráról Habont, sőt saját fiát, Ferit is kitagadja, mivel az igazat ad

¹ Vértessy: *Szigligeti*. EPhK. 1907: 824. 1.

Habonnak. Vagyoni jussát meg kisebb fiára, Gabira testálja. A pákász magához hívja a kitagadott Ferit. (I. felv.)

Feri és a pákász a nádasban húzzák meg magukat. A pákász elmondja élete történetét, elhallgatva kiletét. Elüldözték otthonából, Övéi holtak hiszik. Saját csalódásával igyekszik békítgetni Ferit. Özv. Batóné fia után jő és a pákásztól megtudja, hogy ismerle elveszett fiát, Boldizsárt, aki szerelmi bánatában lett öngyilkos. A bűnös ebben Habonnén kívül — kihe Boldizsár szerelmes volt, de csalódott — Bató is. Klári is hozzájuk menekül, mert Somához akarják feleségül adni. Batóné haza akarja a leányt vezetni, de a pákász kunyhójába kell rejtőzniük, mert az uraság és társasága. közte Kaján, Gönczöli, Batóval vadászatra érkezik. Gönczöli a pákásztanyán elmondja hogy Habont Boldizsár meggyilkolásának gyanuja miatt elfogatta. A pákász kijelenti, hogy tud az ügyről, de csak vallatáskor szól majd. Batót ez ismét megrémíti. Habon és felesége Magdolna is a pákászhoz jó Kláriért. De Batóné szemükre veti Boldizsár ellen elkövetett vétküket, s hogy Habon Magdolnában Boldizsár jegyesét szerette el. Ezért menekült a halálba. Habonék belenyugosznak Klári és Feri frigyébe. Jóska átad egy jegygyűrűt Magdolnának a holt Boldizsár bocsánata jeléül. Feri menekülésre inti Habont, de az ártatlansága tudatában kortesdallal megy üldözői elé. — Bató Jóskához sompolyog, hogy megtudja titkát. A pákász elmondja, hogy látta a gyilkos-ságot, s a tettes Habonék vagy Batóék telkére futott. A magára maradt Bató ismét hallja a rejtélyes furulyaszót, lelkiismerete mardossa és elrohan. (II. felv.)

Batóék udvarán dorbézol a Kaján-párt Gabival az élén. Gabi fiatalos féktelenségében az ellenpárt tanyájára megy. Bató félőrülten tér haza a nádasból s elhatározza, hogy másnap megöli a pákászt vagy magát. Batóné Habon békül szándékáról arra gondol, hogy Habon a béküléssel a gyanút akarja magáról elhárítani. Ekkor lép elő Jóska és tagadja, hogy Habon a gyilkos. Bató most abban bízik, hogy Jóskán kívül senki sem tud biztosat, így tagadni is lehet. Gönczöli hírül hozza, hogy Gabit az ellentáborban agyon-ütötték. Ez végre összetöri Batót. Megvallja, hogy ő itatta le Gabit s okozta vesztét, de még nagyobb a bűne öccse iránt, mert ő taszította a Tiszába húsz évvel ezelőtt. Jóska ekkor elárulja kiletét: ő az elvesztett fiú, Boldizsár. Felismerik anyajegyéről és Magdolnának adott jegygyűrűjéről. Gabi is magához tér eszméletlenségéből. A haragosok kibékülnek, a fiatalokat eljegyzik, s győz a Viktai-párt. (III. felv.)

Közli: ROMHÁNYI GYULA.

ADALÉKOK VÖRÖSMARTY KÖLTŐI MUNKÁSSÁGAHOZ.

A M. T. Akadémia Vörösmarty-kézirataiból három érdekes kéziratot közlök. Mindegyik egy-egy költői mű töredéke.

Az első, egy hexameterben írt vers-töredék, egy kis nyolcad-ív alakú füzetkében maradt fenn, amely huszonnyolc lapból áll. Az egyes levelek néha hiányoznak vagy félig tépettek. Tipikus Vörösmarty-füzet. Egymás után következnek benne: *Víg játék*-tervezet, amelyből csak a cím és a »személyek» vannak meg, majd versek, fejrjakok, számadások, betű-írások

magyar nyelvészeti részletek «a birtokos ragasztásról», «névragozásról» és — gyorsírási gyakorlatok.

A közölt költemény időpontja meghatározható. A füzetkében van ugyanis Vörösmartynak két ifjúkori verse: *Aludjatok szép álmaim...* és *Elhagysz* — ez az utóbbi V. M. *Minden munkái* kiadásában *Egyed Antalhoz* c. jelent meg. Az utóbbiból a jelzett füzetben mindössze négy kész sor s három törölt sor van meg, mert a folytatást magában foglaló levél ki van tépve. A költeménynek a kéziratban nincs címe. De háromszor is ki van írva a cím helyén, feltűnően szép betűkkel: *Első ének*. Hogy V. a jelzést e költeménynek szánta, vagy más terve volt, nem lehet eldönteni. Ez az utóbbi költemény pedig 1822-ben készült. Ebből minden valószínűség szerint az *Árpád Zalán ellen* c. költemény írásának időpontja is 1822 lehet. Vörösmarty M. e költeményét tehát Bonyhádon írta. S talán e versében kell a *Zalán futása* első kísérletét látnunk.

A második kézirat tizennégy nyolcad-ív lapból álló füzetnek első hét lapját foglalja el. Az első két lap hiányzik; ezt nemcsak a csonka szövegkezdés, hanem a lapszámozás is mutatja: a füzet a 2. lappal kezdődik. Hogy ez a vígjáték-részlet az előbbi füzetben, az *Árpád Zalán ellen* c. költemény előtt található *Víg játékhöz* tartozik-e, amelynek személyei: Egy városi özvegy asszony, ennek öccse, falun nevelt leány (mindössze csak ennyi készült el belőle!), azt nem lehet megállapítani.

A töredék stílusa, itt-ott át-átcsilámló tendenciája, epikus menete a darabot Vörösmarty ifjúkori kísérletei közé utalja.

A harmadik töredéket magában foglaló kézirat négy negyed-ív lap s egy dráma részlete. A kéziratban látni, hogy részlet, melynek a dráma IV. felvonásából való előző és következő lapjai elvesztek. A dráma a *Marót bán* egy korábbi szövegezése, valószínűleg első kidolgozása. Vörösmarty majdnem minden drámáját többször is kidolgozta, míg végleges szöveghez jutott. A kiadott s a jelen kézirati szöveg-anyag közt nincs nagy különbség. De nagy eltérést mutatnak a szereplők nevei. A kézirati *Korog bán* a kiadásban *Marót* — eredetileg *Erdődi*¹ — bán lett; *Szinán* pedig *Haszánra* változott. Úgy szintén változást tüntetnek fel a jelenetjelző utasítások is.

1.

Árpád Zalán ellen.²

/Hallj Alpárnak fejedelme, Zalán

Gye/

«Napjaid olly szomorúk, mint a' felhőbe borult ég,

/Fegyvereid közt is húban fogy el

csüggedez élted;

¹ L. Athenaeum. 1838. I. félév 26. k. — Gyulai Pál megjegyzését: V. M. *Összes munkái*. 1885. IV. 454. l. — Bártfay László 1838. jan. 18. ezt írja naplójában: «Nálam ebédelt Vörösmarty. Ebéd után eljött Szemere. Olvasott szomorújátékából. (Korogbánhól)»

² A dőlt betűs sorok jelzik a véglegesen kialakult szöveget. A zárójelbe tett részek mind törölt kísérletek.

Birtokod így szükül kevesül,
 Fegyvereid közt is bánatnak eredve fogyaszto
 Életedet, szép birtokodat /fogy néped is ezzel/
 /M.../ hogy/ s így híred enyészik.
 Meddig fogsz o Fejedelem, /még/ vesztegleni /köztünk/ meddig
 /Meddig szenveded a' raboló Magyaroknak e/
 Szenveded a' raboló Magyaroknak terjedését.
 Karjaid a' harczban nem gyengék kardot emelni,
 /És rezgő ideged villámként szór nyilat. C/
 És suhogó nyilaid villámként messze röpülnek.
 /S/ Mink sem forgatjuk gyáván vasainkat utánad.
 Szólj bár, s eltisztul tájunkról dölfe hadával
 A' jövevény Árpád: /dárdán/ gerelyen fog vére pirulni»
 /A' Egy bátor Bolgár fellengős lelke hevervén
 /Igy szólott fejedelméhez Alpárnak urához,
 A' ki midőn égne emelgetvén/
 A' lobogó tűznél széles pajzsára terülve
 /Igy szólott fejedelméhez.../
 Fejedelméhez emígy szólott Tételi sikon. (!)
 A) Búlepte Zalán, Alpár Ura, gondba merülten
 /Állott egy dombon/
 /és/
 Hallá dombjáról; /s ezt hallva csapásra szegülvén/
 haragos mozgásra hevültek
 /Karjai a'/
 Tagjai, s dárdáját emelintve az égre sohajtott.
 /Majd azután, hogy erőre kapott mér/
 /Lángra kapó mérgét nevelé /a' csalfa görögség/
 /Aztán lángra kapó mérgét /a' csalfa görögség/
 /Mellyet kit/
 Lángra kapó mérgét nevelé a csalfa görögség.
 /Kit kelet Csan/
 /Öseinek bajos ütközetét említve/
 /Diadalmaitól melly Császársjától küldetve segítsen/
 Melly a' Bolgárokkal együtt jött /néki/ vni segédül.
 Haj! S nem tudta, hogy /itt/ őt a fényes támadat ormán
 Kelt zivatar zuhogandja körül, /hogy majd mikor/ (olvashatatlan szó)
 és sírba taszítja
 /Öldöklő viadal közben/
 Hogy, mikor itten majd /távol/ honjától messze szakadván
 Vérében fetrengve terül a Pannoni síkra
 Várt diadal zengése helyett küld vissza sohajtást!
 /Hah! de ki táboroz ott/
 Hah, de ki táboroz ott? /népének gyors erejével/
 villogva, csörögve vasában?
 /A tiszta mentében ki/
 /A Tisza mentében ki emel paizs dárda/
 kard, buzogány, dárda haraggal

IDA

Hisz/en épen most/ azt is imént tettem le.

BOKROSNÉ.

Soha sem kell le tenni.

IDA nyájasan.

Ugy tett e Nénike?

BOKROS (!)

Ugy bizony. — Ha tudnád! — De még is mondd kitől kapod az efféle könyveket?

IDA

Ez az első. Hajtától kaptam ezt.

BOKROS (!)

Hajtától. Szelid egy ifju, mondhatom. S tréfán kívül legyen mondva ide hozzátok sok derék ifju jár. Lator fi az a' te bátyád; ki tudja válogatni.

IDA

Aztán mellyik tetszik ugy Nénikének?

BOKROSNÉ

A' többi között Bajnok is jeles ifju. Micsoda fölséges termetű, bátor, hatalmas tekintetű ő.

IDA

Talán /a'/ Néném /azt/ is érzi tekintete hatalmát?

BOKROSNÉ

/Te/ Csintalan. — S te mi/n/t mondasz felőle.

IDA

Mit mondanék? Termetre derék.

BOKROSNÉ

Másként nem?

IDA pirulva

De különben is —

BOKROSNÉ

No tudjuk már. Jerünk /most/ Anyádhoz.

IDA

Ha ugy tetszik.

[el]

IDA

No most jö
mehetsz.

PALI

/Nem én: jön velem /Valamit mutatok; /de/ hanem meg nem mondom /meg/ mit.

IDA

/S/ Hátha nem megyek el?

PALI

De hogy nem jő/n Én mutatni akarok valamit/ Csak jöjön Nénike
[huzza] Azért nem mondom meg hogy kis nyulaimat akarom mutatni; mert
ha meg mondanám

IDA

/Meg/ Elakadtál ugy-e? Jer hát

/Utsza/ Utcza

Szerfalvi, Fondor, Bajnok jönnek

BAJNOK

Eszem a' lelkét, be gyönyörű kis baba az. Nézd, nézd, ott fenn az
ablakon.

FONDOR.

/Be/ Elbujt már.

BAJNOK

Kár. Szerfalvi mit busulsz?

SZERFALVI.

Busúl, /akinek nincs esze, nem én/ a' bolond, nem én.

BAJNOK

Hát mért nem nézesz oda?

FONDOR

Oda a' csillagok hazájába, föl, a' gyönyörű ablakához

SZERFALVI

Eh! Ősmerem. — Jerünk.

Fondor Szerfalvit érdekelve Bajnokhoz.

Haha!

Te! hallod? Ősmeri. Lelkemre mondom — —

SZERFALVI

No csak ne is mondd, tudjuk már mit akarsz. — Soká marad Hajta,
menjünk.

BAJNOK

Várj; maradjunk még egy kevéssé, holmit csak látni itt az utcakön (így!).
— Nézd, ott egy harisnyás teremtese az Istennek. Hogy Atilla mennyköve
csapja meg!

FONDOR.

Hogy a' lapos guta járja meg zsebét kívül belől!

SZERFALVI

Hajta!

[Hajta jő]

/Jöhettél/ No még is eltoltad magadat

HAJTA

Talán sokáig vártatok?

BAJNOK

Vártunk ám; de több az annál: harisnyát láttunk /s Magyar viselte azt

/HAJTA

Az nem csoda. S Magyar viselte?/

FONDOR

Magyar mondd? /Hitvány/ Korcs az, nem Magyar.

HAJTA

Ne buzogj Fondor. A' ki megveti nemzeti köntösét, s olly kitetszőn tarkázza föl magát, nem egész Magyar ugyan; de én még is többre becsülök egy Magyar szívű harisnyás /Magyart/ Hazafit, mint az arany rojtos nadrágban s mentében egy rossz hazafit, a' ki /alkotójától/ keblébe rejtett kincseit /tág/ bő poharak között dűskálja el, a' ki /megfelelkezik a'... olvashatatlan átírás/ arról, a' mi néki mindent adott, a' mi szülte, s nevelte őt, — a' hazáról megfelelkezik.

SZERFALVI

Hagyd el, Hajta, nem utcára való az illy bölcsekedés.

BAJNOK

Nem ám; és /bizonyossá tehetlek/ tudd, hogy ma te sem lésszes jobb nálunknál, és /azt is hogy/ ha még egyszer a' harisnya mellett perorálsz, jaj lelkednek!

HAJTA

Hogy ne! derék egy argumentum, mondhatom; de menjünk, nem czivódom.

FONDOR

Jobb is, ha üdvözülni akarsz.

/Jő három/ Két parasz jő.

Az első

Ejnye /olvashatatlan áthúzás/ Istók Bá/tyám/ csi, be temérdek egy épület ez, nézze kee csak. Nagyobb mint nálunk a' szentegyház.

A második

Bizony nagyobb ám, tornyostól is bele férne.

Az Első

Aztán tetejét nem is igen látni, olyan magas, mint az ég.

/Nagyon felnéztében megtántorodik/

Huj! /olvashatatlan áthúzás/ majd meg is tántorodtam.

/Fe/ Második

/Vigyázz e/ Vigyázz; el esel. — De nézd, nézd, micsoda Isten csufja az ott, hogy meg pislog.

Az első

/Ördög az/ Hogy a' nyávalya törje ki, mi lehet az? Ördög az, Istók Bácsi.

A második

Biz én is azt tartom. /Jerünk odább. Kérdezzünk meg valakit/

[Egy barbély legény jő]

Ugyan földi, micsoda állat ott az a' pislogó?

A/z/ barbély

Hát azt sem tudják? /kentek/ Ejnye be járatlan esze van kenteknek.

Az első

Jram, mi faluról jöttünk, még soha sem jártunk itt.

A' barbély.

Vagy úgy — No lelkeim, bát én megmagyarázom. Az ott nem egyéb,
mint a' bámészok és pimaszok /pásztor/ királya. [el]

A' második

No Jancsi, teremtetét! itt ne sokat botorkáljunk.

Az első

Ne ám. Veszedelmes nép lakja ezt a' várast. Minden ördög van itt az
ember utjában.

A' második megrántja az első köntösét.

Sugva. Hallgass az ebugattát. Nézd ott az üvegben egy Ur ül, ha meg-
hallja szavainkat — —

Az első csodálva

Mi ördög. Ejnye Istók Bácsi, még ezt sem hittem volna. Ni, hogy
meresztí szemeit.

A' második

Köszöntjük, s térjünk el innen.

[az üveg felé indulva mind ketten leveszik kalapjukat.]

Szerencsés jó napot kívánok édes jó Uramnak.

[Bámulva tekintgetnek egymásra látván, hogy a' vélt ember nem mozdúl]

Az első /még rám/ boszorkodva

Még rámk sem néz. /közelebb nézvéen megösméri/ Hiszen nem ember
ez. Viaszból van, hogy olvadjon vízzé! Majd bolonddá teszi az embert.

A' második

Siecsünk el innen Jancsi Öcsém, rozsaszől járunk még ma.

[Indulnak]

Soha életem teremtésében sem hittem volna, hogy ennyiféle csodája
van a' világnak.

Utóbb /még/ a' /bükfát/ bálványt sem különböztetjük meg az embertől.

Az első

Hi hi hi! bizony furcsán jártunk. [el]

3.

A Marót bán töredéke.

A' várfalak.

(IV. Felv.

/A' vár falak./

hangos zavaros

/Törökök távolból kiáltások távolból/

Korog és Barra a várfalon.

/Macsoi bán, add meg váltságodat./

/Korog a' várfalon megjelenik Barrával/

/Minő pokolzaj hög váram felém

ez váram körül?/

/Mi zaj kö/

/Mi vész közelget? Milly pokol zaj ez?/

/Szent Isten! Ez Szinán bég/

Barra sietve jő.

Uram, veszély fenýíti váradat.

/Népünk Hadunk a' szomszéd falvakon tanyázik
*Hadunk még szerte /falvakon tanyázik/
 kiinn van a' tanyákon.*
 /Itt egy ordítóva jö török had/
S itt elkerülve öreink figyelmét¹
 /Kijátszva megcsalva /olvashatatlan rész/ várad felé
Jön egy török sereg lovon gyalog
 jön s /vár/ a' csendes levegőt
 egy szörnyű kürt
 Vad ordítása mint örvénnyé zavarja
 Várad veszélyét, ostromot jelent./
 [A törökök kiáltása távolról]
 /Macsói bán, add meg váltságodat./

Korog.

Hah ök! Szinán bég népe. /S én botor/ Kárhozat!
 Átkozott! Átkozom.
 Kárhozat/

/S én/ *Hogy a' napot s váltságot elfelejtém. —*
[Katonák gyülekeznek a várfalra.]

/Menj Barra/
Küldj a' hadért hogy tüstént gyűljön össze
És szálljon a' vár éjszak oldalához.
 /Barra

Azt megtevém bán, ámde addig is
 Felrendelém az őrseget.

Korog/

Barra

/Az téve van. Két óra mulva /már/ tán
 Lesz annyi nép, hogy szembe szállhatunk.
 De együtt leendünk. Addig/
Már küldtem érte. De míg /meg érkezik/ megérkezik,
 /Elrendelém a' várnépet/
A vári népet mind felrendelém.

Korog.

Fölösleges gond. /Adj/ Hozz egy békezászlót
És tüzd ki a' vár szegletén [Barra int s egy katona eltávozik]
Bizonnyal

Alkudni fog még a' pogány előbb.

[A' katonákhoz]

Ti szálljatok le a falak megé.

[Katonák el] /egy katona kitüzi a fehér/

¹ A kéziratban itt kereszt-jel van. Vörösmarty így szokta jelezni a későbbi írt betoldásokat. Ez a rész azonban itt hiányzik. — A dőlt sor a kész szöveg. A jelek a kéziratban áthúzott szövegrészt mutatják. A [] jelek Vörösmarty utasításai, amelyeket legtöbbször maga is zárójelbe tett.

Kiáltás /ordítás/ közelebbről

Macsóí bán, add meg váltságodat.

Korog.

Üvölts, üvölts hogy meg szakadj belé.

[egy katona jó s kitüzi a zászlót]

Oh ez gonosz nap éltedben Korogbán.

De helyre szív most férfi kell a' gátra.

[Egy török jó.]

Zászlód jelenti hogy békét akarsz.

Korog.

/Bizony leend. Ki alkudozni jó/

Ki /alkudozni/ értekezni s alkudozni vágy,

/Korog/

Bátran jöhet, bántatlanul mehet.

[török el]

Váltságomat nem bírják táraim

S én áldozat vagyok ; /de szavamnak áldozatja/

de még előbb

/De váramat megmentem/

Megmentem e' várat s /kiszaggatom/ kivagdalom

/kiégetem/

/A vár becsületemből a' gaz

nek kertéből a' gazt,/

Becsületemből a' rágó fenét.

Nőmnek s latrának /halni kell előbb/

még lakolni kell.

[Szinán jó]

/Barra/

/Uram/ /Zászlóm köszönti zászlódat, Korogbán/

[gondolkodva jár a' várfalon]

/D/ De mért lakoljon a' ki büntelen?

Mért én, ki ellen minden vétkezett?

[gondolkodik]

/Hah ez dicső, felséges gondolat/

királyi

Teljes boszúm csak úgy /leszen/ lehet, ha ők

Elvesznek és én menten marad /két olvashatatlan betű átírása/ ok

Menten s azoknak inségén kaczagva

Kik engem /olly/ e' nagy kínra szántanak,

Igen! nekem még élve kell maradnom

/Barátaimnak s ellenségeimnek/

Ezen /kicsinséggel még tartozom/

csekély adóval /barátaimnak/ tartozom

/Barátaimnak/ Barátaimnak /és/ s ellenségeimnek /tartozom/

Szinán

Zászlóm köszönti zászlódat, Korog bán

*Békét kívánsz, s azért magam jövők.
[szünet] /ördögbe/ is. Te itthon jól mulatsz.*

Mennyköbe

*Szép asszonyod van s jó pinceszéd lehet.
Várhattam volna a' nyolczad napot
S a' gazdag erszényt melly|et| illy drága főt
Mint a' tiéd, megváltson a' haláltól.
De lám! törökben emberség vagyon.
Hogy fáradástól megkiméljelek
Magam jövők be tudni pénzemet |?/
Vagy tán nem is várt vendéged vagyok?
Nem szívesen látsz |vár| hozzád illy közel?
S a' törhetetlen hűségű Korog bán
Adott szavát /megszegte volna most/
feledni kezdené?
Se baj! Mi hozzád nem /jövénk magunk/
magunk jövőnk*

Közli: BRISITS FRIGYES.

LANG ÁDÁM GENOVÉVA-DRAMAJA.

György Lajos Genovéva tárgytörténetéről írt cikkében (IK. 1929. évi 1—2. szám.) a magyar Genovéva-drámáról ezt írja: «A legkorábbi ismert adat szerint 1831 március 15-én adtak elő Debrecenben egy *Genovéva* című 5 felvonásos vitézi játékot, aztán 1841 július 24-én a kolozsvári Nemzeti színházban játszottak egy ugyanilyen című darabot. E két véletlenül feljegyzett dátum bizonyára nem meríti ki *Genovéva* összes magyar előadásainak számát. Mivel tudomásunk szerint Genovéva történetét magyarul színre csak Láng Ádám János, az első magyar színész-generáció legtehetségesebb tagja, alkalmazta, mindkét alkalommal bizonyára az ő vitézi játékának előadásáról van szó. Ez sem nyomtatásban meg nem jelent, sem kéziratban fenn nem maradt. Így természetesen ma már meg sem állapítható, hogy a Láng Ádám neve alatt szereplő egyetlen magyar Genovéva-dráma a maga fordította népkönyv saját színre alkalmazása volt-e, vagy pedig az akkor már fölös számmal található valamelyik német Genovéva-dráma átültetése. A gyanu mindenesetre az utóbbira esik, mert a hiányos magyar műsor gyors pótlására ez a módszer volt leginkább alkalmas.»

Láng Ádám elveszettnek hitt drámája megvan a Nemzeti Színház könyvtárának a pestmegyei játékszíni könyvtárból maradt kéziratai közt. Címe: *Genoveva | Az Asszonyi virtus tükre | Historiái érzékeny rajzolat 5 Felvonásban, | alkalmaztatta Láng Ádám.*

Személyek: *Zigfrid* vesztfáliai Márk gróf
Genoveva a' Hitvese, Brabantziai Márk grófné
Góló Fő udvar mester
Fait
Villibáld } a' Gróf Frigyessei
Dragó ifjú pohárnok

Róbert várnagy
 Beata jövendő mondó asszony
 Emma komorna
 Berta, tömlőztartó leánya
 Kuntz } bérlett gyilkosok
 Hintz }
 Egy 7 esztendőös fiútska
 Fegyveresek. Udvariak

A dráma első felvonása Zsigfrid és Genovéa boldogságát, Góló reménykedését és Zsigfrid harcavonulását, a második Góló csábitását, visszautasítását, Drágónak Genoveva szobájában a Zsigfridhez szóló levél átvétele előtt történő leszúrását s Genovéa megrágalmazását, a harmadik Genovéának a tömlőben történő újabb megkísértését, Zsigfrid parancsának megérkezését, a mindent leleplező levélnek és gyöngysornak Berta kezébe adását, Genovéa elhurcolását és szabadon bocsátását, a negyedik Zsigfrid hazaérkezését s Góló leleplezését, az ötödik Genovéa szenvedéseit az erdőben, a szarvastól vezetett Zsigfrid odaérkezését s nejével és fiával való találkozását jeleníti meg. Láng tehát csaknem minden mozzanatban a Schmidt-féle népkönyv fejezteit követi itt is: az első felvonás alapja a második, a másodiké a harmadik, a harmadiké a 4—8., a negyediké a 14., s az ötödiké főleg a 15. rész. Ahol az elbeszélésben is beszéltetés van, többnyire szóról-szóra kiírja, egyes helyekből kétségtelen, hogy már saját fordításából. Különösen sok ilyen részlet van a harmadik felvonásban. Csak példaképpen álljon itt néhány sor Bertának a «torony rostélyán» mondott szavaiból:

Genovéa. Ford. Láng Adám. 1824. 32. l.

III. felv. 5. jel.

... felszeszpelődttem beteg ágyamból, és úgy próbáltam ide vanczorogni; mert ah! én egy óráig sem tudnék tovább élni, ha veled nem beszélhetnék, és töled el nem búcsúzhathnék, 's a' velem közlött sok jótéteményeidért hálát nem adnék! hogy ha még valami rendelést kívánnál tétetni, vagy egyéb valami volna a' szíveden, bízd rám, hogy még is minden titkaid veled a' földbe ne zárattassanak, és még valaha ártatlanságodat én hozhatnám napfényre.

... felszeszpelődttem betegágyamból, és úgy próbáltam ide vántzorogni, mert ah! egy óráig se tudnék tovább élni, ha veled nem beszélhettem volna, 's a' velem közlött sok jótéteményeidért hálát nem adnék! — hogy ha még valami rendelést kívánnál tenni vagy egyéb valami volna szíveden, bízd rám, hogy még is minden titkaid veled a' földbe ne zárassanak, és még valaha ártatlanságodat én hozhatnám világosságra.

Láng tehát saját fordításából s így 1824 után készítette a drámát.¹ De már a személyek fenti jegyzékéből kiderül, hogy van a darabban olyan ősi eleme is a Genovéa-legendának, amely a Schmidt-féle elbeszélésből sőt már annak forrásából kimaradt. A drámának az elbeszélésben nem szereplő személyei: Fait és Villibáld, a gróf Frigyesi, kik közül az első előbb Góló-nak segít, de aztán megbánván gonoszságát, a bűn leleplezésében vesz részt a másik, hű emberrel együtt; Róbert várnagy, aki tanuként szintén jelen

¹ A Györgytől említett debreceni előadás előtt mindössze két hónappal, január 9-én, Pesten Balogék (L. Balog Cassa-protocollumát a Nemz. Múz. kéziratárában); ez a legrégebbi nyom. Ugyancsak B. társulata játszotta 1832. nov. 12-én Veszprémben.

van a Gólótól Genovéva bűnösségének bizonyítására rendezett jelenetben, s aki utóbb Zigrifid parancsát hozza; Beata, a kinek az a feladata, hogy a grófot megerősítse a Genoveva bűnösségének hitében, s végül Emma, ki Drágót bebocsájtja és kinek Góló szintén elmondja, min érte úrnőjét. Valamennyi közül legjellemzőbb a trieri jósnő szerepe. Ez az alak megvolt már a legrégibb népkönyvekben is, és csak a Schmidttől követett hollandus elbeszélés hagyta ki. Ez az alak igazíthat útba Láng másik forrásának keresésében: ez minden valószínűség szerint Anton Adolf Crenzin bécsi színésznek nyomtatásban, talán meg sem jelent *Genovefa, Pfalzgräfin am Rhein* c. darabja. A Golztól ismertetett feldolgozások közül u. i. csak az ennek befejezéseként Schuster bécsi színésztől 1809-ben megjelent Golo és bűntársai bűnhődését s Genovefa halálát színrevivő darabban Beate a boszorkány neve; tehát Crenzin kettős drámájában is az volt.¹ Ennek első részét Magyarországon is elég sokszor adták, Pesten 1815 március 10-től kezdve 11-szer. A bemutatót követő napokon játszották a II. és III. részt is. Az Egyetemi Könyvtár színlapgyűjteményében mind az első, mind az 1842. évi utolsó előadás színlapja hiányzik, s így Láng és Crenzin drámájának viszonyára vonatkozólag a részletekben bajos dolog biztos véleményt alkotni. Valószínű azonban, hogy a Láng darabjában az elbeszéléstől eltérő új elemek mind Crenzin drámájából valók.¹ Könnyen meglehet, hogy épen a német színpadon látott darabbal való vetélkedés vágya irattá vele ebben az esetben is a magyar drámát.

Genovéfának ártatlanul leszúrt emberét Tieck nyomán Dragónak nevezte Crenzin és Schuster is; Láng is a tőle fordított elbeszélés Drako alakjától e névhez tér. Ugyancsak Tiecknél szerepel Genovévának Golóval tartó dajkája Gertrud néven; annak a jelenetnek személyei közt, hol Góló először rágalmazza meg Genovévát, Láng is leírta először a Gertrud nevet, aztán a Bertha nevet írta helyébe, de azt is kihúzta, mert Berta csak a tömlöcablaknál jelenhet meg betegen, hogy úrnője utolsó üzenetét átvegye; így a nők közül csak Emma van jelen, kit már előbb is szerepeltetett Láng, bizonyára ugyancsak Crenzin után. Az Emma név Raupachnál is visszatér, meglehet, hogy ő is Crenzintől vette. Minthogy föl sem tehető, hogy Láng sokféle változatot ismert és olvasott volna össze, annál kevésbbé, mert az egész dráma mégis csak egy elbeszélésnek egész epikus szerkezetében való

¹ Golz: *Pfalzgräfin Genovefa in der deutschen Dichtung*. 1897. 99. l. Figyelemreméltó, hogy szemben a Cerizierst követő változatokkal s Tieckkel is nem strassburgi, hanem trieri boszorkányról van szó Lángnál s így bizonyára Crenzinnél is. Golz (50—52. l.) közli egy színlapról egy XVIII. századi boroszlói dráma tartalmát, amelyben szintén ez áll: «der Pfaltz-Graf auch berichtet Durch einen Lügen-Brief von Golo falsch erdichtet Im Lager von der That wird in sich selbst ergrimmt So daß er seinen Weg nach Trier wieder nimmt. Bey seiner Ankunfft läst in einen Zauber-Spiegel Ein altes Hexen-Weib und rechter Höllen Riegel Durch geld darzu erkauft den Ehbruch Künstlich seh'n Als wär er gantz gewiss und in der That geschehn.» E darab tartalma Golz szerint pontról-pontra egyezik a hollandus Wouthersnek Németországban is többször játszott s le is fordított drámájával. Minthogy még más apró hasonlóságok is vannak köztük, s Bécsben is játszottak a XVIII. század második felében a hollandus visszavezethető darabot, valószínű, hogy Crenzin is valami ily változatot is ismert.

jelenetekbe tördelése, önállóbb alakítás nyoma nélkül, e sokirányú találkozás nem magyarázható másképp, mint hogy mindabban, amiben eltér az elbeszéléstől, Crenzint követte. Bizonyára ott találta a két Frigyeszt is, kik közül Villibáld szerepe nagyjából az, ami az elbeszélésben Volfé, továbbá Róbertet; vele együtt csatlakozhatott ahhoz a változathoz, amelyben a fiúcska nem a börtönben születik, hanem már él atyja távozásakor. Bizonyára Dragóból is így lett ifjú pohárnok, aki börtönből Genovéva közbenjárására kibocsátott özsz atyjának utóda hivatalában.

Ami végül a *Toldi szerelmében* előforduló Hincz és Kuncz neveket illeti, most már csaknem bizonyosra vehető, hogy Arany Golo bérenceiről ruházta a sírrabló lakatosokra,¹ de valószínűleg nem az elbeszélésben, hanem a drámában jutott hozzá. Itt u. i. a személyek jegyzékében világosan Hincz áll, mint Aranynál, s bár a dialogus folyamán mindenütt Haintz a neve, nyilvánvaló, hogy szerepkiosztás vagy színlapírás esetén elsősorban a személyek jegyzéke számíthatott. Arra nincs adat, hogy Arany debreceni tartózkodása idején játszották volna *Genovévát*, de annak egyébként is nagy a valószínűsége, hogy Pestmegye is Fácсыtól, Arany igazgatójától szerezte sok mással együtt e kéziratot is. Arany tehát olvashatta a darabot, de az is igen könnyen meglehet, hogy Hubay társulatával való vándorlása idején játszott is benne, hiszen mindenesetre elsősorban a Debrecenben megvolt darabok másolatát kellett magukkal vinniük. A *Toldi szerelme* gazfickópárjának neve tehát minden valószínűség szerint Arany színész-pályájának emlék-törredéke.

¹ V. ö. György, i. h. 5. l.

² *Pótlás*: A Crenzin-féle Genovéva I. részének nyomtatott (Wien 1809), folytatásának és befejezésének kéziratosa példánya megvan a budai német színház könyvtárában. (Föv. Itár.) Veit és Beata alakját, a Drago nevet, azt, hogy Genovéva az utóbb nála talált ifjú apjáért könyörög s hogy a kislíú már Siegfried távozásakor él, csakugyan innen vette L. s még néhány apróságot, főleg az első felvonásban.

WALDAPFEL JÓZSEF.

A LEGRÉGIBB MAGYAR EMLÉKKÖNYV.

Dédanyáink korában általános szokás volt az ismerősök emlékkönyvébe írni — ma már legfőljebb iskolás leányok körében dívik ez a kedves szórakozás. Eredete visszanyúlik a régi időkbe, külföldön is, nálunk is. (V. ö. Bertók Lajos cikkét, Debreceni Szemle 1929: 359.) A régi magyar emlékkönyvekről eddig keveset hallottunk, még hír is alig maradt róluk, pedig hogy elterjedtek voltak már századokkal ezelőtt, mutatja az, hogy a sárospataki könyvtár kéziratára több ilyen albumot őriz. Közülük most egyet ismertetek, amelynek jelentőségére már Erdélyi János is felhívta néhány sorban az irodalomtörténet figyelmét (Sp. Füz. 1864: 670).

Az album a könyvtár L. 629. jelzésű könyvében van. Ennek a könyvnek kéziratosa anyaga két részből áll. Az egyik Putnoki János¹ magyar prédi-

¹ Később debreceni predikátor lett; szerepel a Szabó Károly III. kötetében is. (1216. sz.)

kációit tartalmazza, a másik a Putnoki János albuma. (Kézirattári száma 1256). Ez az emlékkönyv két szempontból érdekes. Először a bejegyzők, másodsor a bejegyzések szempontjából. Érdekes világot vetnek e bejegyzések a XVII. század elejének kedvelt íróira is.

A bejegyzők nevei ezek: Michael Váradinus, Michael M. Szántai, Abraham Scultetus, Michael P. Váradinus, Christophorus Junynily, Daniel Bedő Korodius, Michael Aszony, Nic. M. Bachendorf, Mich. Aszalos, Thomas Keokényesdinus, Thomas Suba Lévy, Paulus K. Bocskainus, Benedictus M. Szentkirályi, Stephanus Sipos, Franciscus Czipo, Martinus D. Muraközi, Petrus Pétsvaradi, Gaspár Egri Lázári, Joh. Jac. Heilmann, Joh. Colnaus, Joh. Geschinus, Schallenberg, Matthias Hainz, Michael Szepsinus, Georgius K. Caroli, Joh. S. Miskolczy, Bojti Veres Gáspár, Tiszabecsi P. Tamás, Franciscus Tornai, Szilvási Márton, Martinus C. Borsai, Mich. Boltsokinus, Matth. Berénj, Steph. Szikszaj, Georg. Udvarhelyinus, Demetrius Balog, Emericus Mindszenti, Steph. Bagočinus, Steph. Szilágyi, Georgius Csáji, Steph. Sz. Martinus, Emericus Mindszenti, Joh. F. Gönczi, Georg. Csulaj, Jac. Kammerherr, Mich. B. Simándi, Mart. Rakai, Joh. Kaposi, Steph. K. Eököritoj, Elias Moszorő, Thomas Josephides, Math. Peleskey, Steph. Nagy, Benediktus Rivulinus, Steph. Chechinus, Steph. Lovas, Mich. Míaminus, Nic. B. Szölősinus, Petrus P. Rápolthy, Steph. P. Fanczikanus, Georg. C. Sadany, Steph. Z. Arday, Gaspar Gyarmathi, Joh. P. Károlyi, Andreas Dévai, Andr. P. Danczai, Steph. Somogyi, Andreas Agri, Mich. Janosy, Steph. P. Várallyai, Clemens Ujvárosi, Basilius Szalacsi, P. C. Carolinus, Nic. Domahidi, Andr. Drághi, Jo. Szanto Carolinus, Paulus Fancsikai, Nic. Berey, Sámuel P. Kállay, Georg. Miskolczinus, Franciscus Erdődi, Steph. Battany, Melch. Medgyesi, Demetrius Nemethi, Jo. Tiukodi Andr. Pápai, Steph. Vaji, Joh. Hunyadi, Mart. Csomokaszi, Melchior P. Szepesi, Andr. Szentkirályi, Joh. Megiessi, Thom. Szathmári, Steph. Szikszai, Joh. Iklódi, Val. Daróczy, Mart. Görgei, Ben. Rimaszéchi, Steph. Szaniszlai, Lad. Caroly, Jo. Czegődj, Steph. Z. Andreas, Gaspar Beelmegieri, Steph. Sászi, Steph. Tiszabecsi, M. Kisvárdai, Caspar Ovári, Franc. F. Szaszfalusinus, Joh. K. Janosinus, Math. C. Janosinus, Andr. Giongiosinus, Gaspar Barovius.

E 114 bejegyző ugyanannyi, vagy több idézettel kedveskedett Putnoki Jánosnak. Az idézetek Ambrosiusból, Augustinusból, a görög bibliából, Menanderből, Basiliusból, Gregoriusból, Plutarchosból, Heriodosból, Hieronymusból, Gregoriusból, Paléogeniusból, Euripidesből, Diodorusból, Isocratesből, Macrobiusból, Homerosból, Hilariusból Dionysiusból, Menanderből vannak véve. Mind latin. Alig egy-két magyar bejegyzés van. Az is lehet, hogy e magyar bejegyzések későbbi beírások. Ilyen pl. ez:

Római bölcsseknek régi fejedelme,
Kelj fel Virgilius Poetak vezére.

A bejegyzések ideje 1617–1622 év, helye Heidelberg. Így érdekes emléke a heidelbergi diákeletnek is. A nevek egy része megtalálható a Sp. Füzetek 1862. 559. lapján is, hol 1568-tól vannak felsorolva az itt tanuló diákok nevei 1860-ig. Adatunk ezt kiegészíti.

A fennmaradt kézirat nyilván a legrégibb a magyar emlékkönyv.

GULYÁS JÓZSEF.

KÖNYVISMERTETÉS.

J. Hankiss et G. Juhász: Panorama de la Littérature Hongroise contemporaine. Paris, Kra. Év. n. 8-r 348 l.

Voltakép az utolsó 60 év magyar irodalmával foglalkozik ez a francia nyelvű magyar irodalomtörténet, de bevezetésül röpké áttekintést ad történelmünkről és előbbi legnagyobb íróinkról. Pontos képet azonban ennek a 60 évek irodalmáról sem adnak a szerzők, csak főbb színeit mutatják be íróink palettájának. Azt is megvallják, hogy sok fontos adaton átsiklanak. Ennek az előkészítőnek dacára is meglep az az egyoldalúság, melyet annyira érzünk a könyv elolvasása után. Ez annál is sajnálatosabb, mert sok a szimpatikus azon vonások között, melyeket a két szerzőről megismerünk. Készségbevonhatatlan sokoldalú tájékozottságuk, mely a szoros tárgyon kívül az európai irodalom nagy területeit is felöleli. Rokonok velünk fajszeretetükben, mely félretéve a l'art pour l'art elméletet, aggódó gonddal keresi, mint tölti be költészetünk nemzeti hivatását a magyar élet tükrözésében, problémáinak fölvetésében és megoldásuk előkészítésében. De éppen ezért fájjaljuk, hogy a francia érdeklődő nem nyer hű képet rólunk.

Ez az egyoldalúság rávilágít arra az ellentétre, mely elválasztja a háború után férfiúvá fejlett generáció jórészének lelkiségét a megelőzőétől. A nagy katasztrófa hatása alatt Hankiss és Juhász is a kellesténél sötétebbnek látják a 67 utáni társadalmi és politikai életet.

Egyebeken kívül ez is egyik oka szerintem annak, hogy úgy kiemelik Vajda Jánost és Tolnai Lajost. Megértjük, hogy az újabb nemzedék le akar számolni a nemzeti hibákkal és éppen ezért lázas buzgalommal kutatja őket a közelmúltban és a jelenben; természetes a követelése ez alkalmazkodásnak az új feladatokhoz, «új életformák» keresése az egyéni és nemzeti élet keretében, de aggodalommal látjuk, hogy nem mindig törődnek a folytonossággal, mely nélkül nincs egészséges fejlődés. Az irodalom terén itt klasszikusainknak arra az örökidőkre szóló etikai és hazafias hagyatékára gondolok, mely nem egy lényeges részében veszendőbe kezd menni újabb íróinknál. Azt hiszem, nem kell kifejtenem, kikre értem e szavakat, és azt sem kell mondanom, hogy Ady, Móricz Zsigmond, Babits és társaik megítélésében lényeges pontokban eltértek a könyv szerzőitől. Azonban vitatkozni fölösleges, mert céltalan. De nem hallgathatom el, hogy még Hankissékkel rokon állásponton is hibáztatnám azt a túlságos dicsőítést, melytől szinte hemzseg a könyv. Ugyan mit gondol az a francia ezek olvasására? Lehetetlennek tartja, hogy bármely irodalom oly tömegét mutathassa fel a nagyíróknak, és kételkedni kezd a könyv megbízhatóságában. Csakugyan a szép szavak nem egyszer felületességet takarnak. Ez a túlzott magasztalás mindig

aránytalanabbá válik. A «nagy lírikus generáció» gyűjtőneve alatt találkoznak Kosztolányival, Tóth Árpáddal, Juhász Gyulával, Oláh Gáborral, s árnyékukban még egy csomó, kisebb nagyság' húzódik meg: Gellért Oszkár, Szép Ernő, Füst Milán, Gyóni Géza, Bartalis János, Kassák Lajos. Lapokon keresztül méltatja később a könyv Szabó Lőrincet, Erdélyi Józsefet, erősen kiemeli Gulyás Pált, Illyés Józsefet. Nem tűnnék fel ez annyira, ha nem kellene hiába keresnünk több oly írói egyéniségnek komoly méltatását, akik nagyon is gazdagították a magyar írók palettájának színfoltjait. Vargha Gyula alig kap 2—3 odavetett szót. Hankissék hangsúlyozzák, hogy az irodalom a nemzeti kollektív lélek kifejezője, már pedig a háború, a forradalmak, a rettenetes 'béke' éveinek örök magyar lelkét, fajunk legnagyobb részének érzéseit senki sem szörlaltatta meg nála hívebben. Motivumainak újszerűsége, formáinak, nyelvének változatossága, eredeti frissesége — vagy ha kell — «modernsége» kirivóvá teszik ezt az igazságtalan mellőzést. Kozma Andor sem járt jobban. Az már természetes, hogy Bartóky Józsefnék nevét sem olvashatjuk. Sik Sándorról Prohászkaival kapcsolatban szólnak, bár melegen, azonban rendkívül röviden. Ő még jól járt, mert az ő lírikus tehetségű és sokban új színt hozó Harsányi Lajos — úgy látszik — szintén teljesen ismeretlen Hankissék előtt. Heinrich Gusztávnak nevét sem említi Hankissék, pedig új utakat mutatott a magyar irodalomtörténetírásnak; Katona Lajosról elismerik, hogy zseniális kutatója volt a középkornak, de kapcsolatát a magyar összehasonlító irodalomtörténettel nem érintik; nem csoda, hogy Király György valósággal egy szintre emelkedik vele a könyvben. Négyesy Lászlónál igazában csak verselméleti kutatásait jelzik. Hogy művei valóságos iskolapéldái a legszigorúbb tudományos módszerességnek, a mély látásnak, finom elemzésnek, a biztos ízlésnek és a nemes magyar prózai stílusnak, erről semmitsem tud meg itt az olvasó, de pl. Földessy és Schöppflin aránylag elég beható jellemzés tárgyai. Négyesy példa arra, mily elbánásban részesülnek az ú. n. konzervatívok. A szellemi élet vezetőinek méltatásában is meg-megérzik ez az elfogultság.

Több méltányosság, több lehangoltság, szóval több igazság, sokkal eredményesebbé tette volna a mű hatását. Egyet meg kell még említenem: a könyv nyelve nem elég franciás és nem egy helyt erősen keresett. Itt sem ártott volna valamivel több a magyar értekező prózának nemes hagyományaiból.

KOCSIS LÉNÁRD.

Dr. Futó Jenő: Gárdonyi Géza. Hódmezővásárhely. Szerző kiadása, 1930. N. 8-r. 260 l.

Gárdonyi írói pályájának nem vetett véget halála. Könyveit még olvasák, s alakja és művészete is ma talán még élénkebben foglalkoztatja az irodalom bűvárait, mint életében. Mintha csak igazolni akarná ez a még mindig eleven hatás az író sírfeliratát: «Csak a teste» tért porladóra az egri vár sáncai közt, szelleme diadalmaskodik az enyészeten, él és hat tovább. Hatásának tényezői közt bizonyára első helyen áll ízes magyarsága s egyre mélyülő, szinte az askétizmusig zordonuló lelkisége; az irodalom bűvárait talán az egyszerűnek és művészinek izgatón érdekes összefonódása fordítja elsősorban irodalmi alkotásai felé.

Futó Jenőt nem ilyen természetű érdeklődés indította könyvének, a Gárdonyi-irodalom legterjedelmesebb termékének, megírására. Pótolni akarta a Gárdonyiról szóló eddigi irodalomnak azt a hiányát, hogy «nincs egyetlen mű sem irodalmunkban, amely vele behatóbban foglalkoznék.» Össze akarta állítani mindenekelőtt az író életére vonatkozó adatokat, ki akarta küszöbölni az ezek közt mutatkozó ellenmondásokat s ezért az író egyik fiához, Gárdonyi Józsefhez fordult, aki «apja élete körülményeire vonatkozólag feltétlenül pontos, megbízható adatokkal» látta őt el. Meg kell vallanunk, hogy ezek az adatok lényeges dolgokra vonatkozóan semmit sem változtatnak eddigi ismereteinken és semmi újat sem jelentenek számunkra. Gárdonyi életének voltaképen egy rejtelmes pontja van: házassága. Ide nyúlnak vissza annak a megdöbbentő ellentétnek a gyökerei, hogy Gárdonyi a fiatal leány lelkében csupa harmatosan tiszta, gyöngéd érzéseket lát, az asszonyében csak ragadozó és kártékony öszlönöket; a szerelem bűbáját édes elandalodással festegeti, a házasságot leplezetlen gyűlölettel az ördög műve s a legesztelenebb szerződés gyanánt emlegeti. Erre a rejtelmes tragédiára Futó könyvéből sem derül világosság, sőt mintha Muraközy plébános nevének említésével egyik lehetetlen mende-mondának adna valami csekély valószínűséget s ezzel a határozatlanságot még növelné.

Adatokban könyve kétségtelenül leggazdagabb a Gárdonyiról írt dolgozatok közt; de nagyon határozatlan ezeknek az adatok Gárdonyi költészetére vonatkozó jelentőségének érzetetésében. Felhasznál mindent, amitudomására jut, s alig tesz különbséget az egyszerű életrajzi adat s az írók magyarázó tény között. Már itt is jelentkezik egyik gyengéje: könnyen hajlik bizonyos egyoldalú túlzásra. Gárdonyi sorsát a valónál sötétebbnek festi, mintha szakadatlan szenvedés lett volna egész élete, pedig Gárdonyi egyáltalán nem volt az «a szenvedésekben agyongyötört lélek», amilyennek ő látja. Gárdonyi tanítói működéséről száraz földrajzi adatokon kívül alig tudunk valamit, a szerző mégis «érdemes, eredménydús tanítói pályá»-nak mondja, melyen «bámulatos eredményeket ért el.»

Még inkább érvényesül ez az egyoldalúság, s még kevésbé tesz különbséget a szerző lényeges és lényegtelen közt Gárdonyi írói fejlődésének rajzában. Lépten-nyomon érezzük a kritikai érzék és biztosság hiányát. Itt is lelkiismeretesen igyekszik összehordani mindent a szerző s nagy jóakarattal igyekszik érdemeket látni Gárdonyinak még zsenyéiben is, amelyekben maga Gárdonyi sem látott semmi figyelemreméltót. Valósággal megtagadta később ezeket a zsenyéit s ebben annyira ment, hogy egy alkalommal komolyan el akarta hitetni, hogy azokat egy szélhámós írta az ő neve alatt. Futó nagy méltánylással igyekszik szólni még ezekről a gyenge kísérletekről is, és ez sokszor furcsa kertelésre viszi, mint pl. «A természet festése relative kiválóan sikerült ugyan, de még gyenge ecsetvonások ezek írónk későbbi mesteri leírásaihoz képest.» (30. l.) Azt sem minősíthetjük jóindulatú túlzásnál egyébbnek, hogy Gárdonyi neve már pályája elején «az egész világon közzismert és becsült lett.» (20. l.)

Általán bő marokkal osztogatja a dicséretet s nem nagyon keresi, hogy érdemre-e vagy a nélkül. Gárdonyinak egy eléggé gyenge s helyenként izléstelen elbeszélésében (*A pásztor*) nem győzi magasztalni «az egészen

előmlő naiv bájt és humort, a lelki élet finom és biztos festését, az előadás közvetlenségét és a jellemek ábrázolásának realitását.» (36. l.) *A Pöhllyékről* azt írja, hogy «ezen kis regény nem más, mint a magyar népleléknek a költői géniusz szárnyán a művészet magaslatára való emelkedése.» (59. l.) Ez a kissé dodonai értékelés annyira tetszik a szerzőnek, hogy még egyszer megismétli, még meghökkentőbb formában: vele «a magyar néplelék a költői géniusz szárnyán művészi magaslatra emelkedik.» (66. l.) A szerző, úgy látszik, elfeledkezik arról, hogy Gárdonyi előtt már élt és írt Petőfi, Arany, Jókai, s Gárdonyi előtt írta pompás paraszt-novelláit Abonyi Lajos. Ha nem feledkeznek el, nem írná azt, hogy «mint Petőfi annak idején a pusztát, az Alföld rónaságait, úgy kezdi ezekben (első elbeszéléseiben) felfedezni Gárdonyi a magyar falut és egyszerű parasztjait a magyar költészet számára.» (49. l.) Túlzás az is *Az én falumról*, hogy «ilyen művészi képet a magyar faluról és tipikus alakjairól magyar költő még nem készített.» (85. l.) Ezek után nem csodálkozunk, ha Gárdonyiról ezt írja: «a magyar néplelék . . . eddig még utól nem ért tolmácsa.» (72. l.)

Amint Gárdonyi érettebb munkáinak méltatásához ér a szerző, még inkább elveszti kritikai mértékét s egymást éri a kritikátlan «remek» jelző. *Annuskát* pl. nagyon túlbecsüli. Azzal ugyan nem mond valami sokat róla, hogy Gárdonyi «legsikerültebb drámai alkotásai közé» sorozza, de áradozva beszél olyan jelességeiről, amelyek hiányoznak belőle. Könnyedén tulajdonít «filozófiai mélység»-et is Gárdonyinak, pedig ahhoz nem igen tudott eljutni az író, bármennyire kereste is. A dicsérgetésnek kissé naiv módjával érezzük az ilyesmit: «Olyan megható képet varázsol elénk, amely unokáink unokáinak is könnyet csal a szemébe». (128. l.) Gyakran hangoztatja a szerző, hogy csak az tudja méltányolni Gárdonyinak ezt vagy azt a munkáját, aki igazán ismeri a magyar néplelket — ez korántsem olyan meggyőző argumentum, amilyennek a szerző gondolja. Időrendi tévedés: «Ez a megállapítás . . . Zsigmond Ferencről ered, amit Kéky Lajos is oszt» (85. l.), — mert ez utóbbinak dolgozata (Budapesti Szemle, 1913) jóval megelőzte Zsigmond Ferencét (Irodalomtörténet, 1921).

Írói pályájának tárgyalása után négy összefoglaló fejezetben ismerteti a szerző Gárdonyi világnézetét, alkotó művészetét, humorát és előadói művészetét. Mindegyikben, kissé iskolásan, előbb általánosságban fejtegeti — igen terjedelmesen — a tárgyalás alapjául szolgáló mozzanatot, azután tér át ennek Gárdonyi költészetében való megvilágítására. Kevés leleménységről tanusodik ez az egészen mechanikus szerkesztési mód. Bármily terjedelmesek is ezek a bevezető fejtegetések, a dolog lényegére nem világítnak rá olyan szabatosan, hogy ebben jogosultságukat találják. Humor gyanánt fejtegeti pl. azt is, ami csak komikus. Ő minden ellentétből humort lát fejlődni. Abból, amit Gárdonyinál humornak mond, nagyon kevésben buzog ez a nemes nedv. Ha erre gondolna, nem mondaná pl. *Annuskában* tökéletesnek a humor fejlesztését.

A Gárdonyi világnézetéről szóló fejezet egészen mozaik-szerűen Gárdonyi-idézetekből van összeállítva s úgy tárgyalja ezt a kérdést, mintha kijegecsett bölcséleti rendszerről lehetne szó az írónál. A Gárdonyi alkotó művészetéről szóló fejezet is nagy részében világnézetére vonatkozik s ennek egypár

különösségét, emberábrázolásának egy pár sajátosságát meg is tudja világítani. De alkotó művészetének elemzését csak kerülgeti. Csak tárgyi szempontból magyarázgatja Gárdonyi munkáit, a tárgy formálásának jellemző mozzanataira pedig nem világít rá. Legkevésbé sikerült, a lényeges iránt legcsekélyebb érteket mutató fejezete a Gárdonyi előadó művészetét ismertető.

A Gárdonyiról szóló irodalom alapos összeállítása zárja be a könyvet ennek legnagyobb részét azonban készen kapta a szerző.

Az eddigiekből is kitetszően a szerző érdeme az anyagnak inkább lelkiismeretes összehordásában, mint szerves egésszé szerkesztésében áll. Nagyon sok külsőleges adatot, bő tartalmi tájékoztatókat találunk könyvében, de Gárdonyi emberi és írói képe nem néz ránk belőle. Pontos és megbízható, de meglevenítő erőnek nem adja bizonyosságát. Módszere Gárdonyira vonatkozólag, hol már annyi előmunkát áll rendelkezésünkre, bizonyos mértékig visszaesést jelent, haladást semmi esetre sem. Ehhez még előadásának némi fogyatékoságai is hozzájárulnak: bőbeszédűsége, ismételtetései, pedáns elemzgetései s közhelyekbe vesző szónokias nekilendülései. Komoly követelésekkel fellépő munkában nem szívesen olvasunk ilyen mondatokat: «Tudatalatti gyermekkorának szívárványos egét a gond és a nélkülözés komor felhői nem árnyékolják be» (5. l.), vagy: «(Egerben) találta fel azt az ideális csendet és nyugalmat, melyben Múzsájának megterhelt méhe egyik magzatát a másik után hozhatta létre.» (17. l.)

A szerző bizonyára a serdültebb tanuló ifjúságnak s a magyar lelkű olvasó közönségnek szánta elsősorban munkáját. Úgy vélte, hogy lelkesedésével, sőt szeretetének túlzásaival közelebb tudja vinni szívükhöz ennek a gazdag és érdekes lelkű írónak alakját. Munkája sok mindenben kifogásolható, de lelkesedése, mely vidéki elszigeteltségében ilyen alapos munka végzésére s a mai viszonyok közt ily terjedelmes könyv kiadására ösztönözte, mindenesetre rokonszenves.

KÉKY LAJOS.

Halmi Bódog: Móricz Zsigmond az író és az ember. Budapest, a szerző kiadása, 1931. k. 8.-r. 80 l.

A szerző közel negyven esztendeje szemléli az újabb magyar irodalom fejlődését. Ez idő alatt leszűrt tapasztalatait közli azokban az írói arcképekben, melyeket időnkint kiad. Ezúttal Móricz Zsigmondot óhajtja lelki környezetvilágába beállítani. Inkább az író, mint az embert, mert amit erről mond, az csak meddő védelme Móricz tanácsköztársasági, tőle körül nem írt működésének. Hiába! A megítélésnek nem az a mérője, hogy gyilkolt vagy rabolt-e valaki, elég, ha pártosa volt a népbolondító vezetőknek és ujságot szerkesztett nekik. Azt is hiába próbálja elhíttetni a szerző, hogy Jászi Oszkár, Kúfi Zsigmond, Lukács György, Pogány József etc., mint a XX. Század folyóirat álmodozói, a „művészetekbe, szép finom kulturális könyvekbe fürdetett lelkek“ voltak. Inkább az akkori ideológiába mélyen meggyökerezni vágyó emberek voltak. Ez magában véve elég kárhózatossá vált.

„Puritán igazságra“ törekszik. Ezt azonban nem lehet elfogult egyoldalúsággal elérni. Ellenkezőleg nagyon is sok álismeretet ad hősről. Fárasztó ismétlések, különleges jelzőhalmazások között iparkodik ennek a tagadhatat-

lanul nagy tehetségű írónak képét megrajzolni. Mindig más írók rovására. Halmi előtt Ady és Bródy Sándor a kivételesen nagyok, kiknek nyomdokába Móricz lépett. E két író eredetiségét nem kutatja, míg Gárdonyi, Herczeg, Pekár és mások ösképeit erősen hangsúlyozza. Halmi mindig érdekesen és bátran ír. Ámde ritkán tárgyilagosan, mert sem a gáncs maga, sem a magasztalás egyedül, nem mértéke az igazságnak. Elég nagy belemélyedéssel taglalja tárgyát. Tudja, hogy Móricz sem a forradalmak előtti, sem utáni sokszor úrilag kacérkodó magyar parasztot nem híven rajzolja. Téves képzetbe belelovalta magát és valóságnak tartja Móricz nyers naturalizmusát. Az érzékiségtől izzó levegő, a szerelmi élet vonaglásainak durva rajza, a szerelmes fenevadaknak nyertései, az erotikum viharzó, féktelen indulatoskodása, mindez érdem az ő szemében, s nem bántják őt Móricznak vezércikkyszerű párbeszédei, írói nembánomsága, az erkölcsiség semmibevevése, neuraszténias kitörései, az a csupa sár, bűn, félszegség, az életnek a szennye, az állatembernek azok a kedvtelései, amelyekkel Móricz művei tele vannak, s amelyeket hiába akarna szláv írók hatására visszavezetni. Mindez ma már a Nyugaton sem, legfőlebb inkább a Balkánon hat. Halmi ritkán bírál is: a kiválságok méltatásába belefűzi hőse fogyatkozásait is. De hangját ilyenkor tudatosan tompítja és mézes ízű szólamokban szinte önti a balzsamot — végül fényes görög tüzzel ünnepli az íróit.

Van a füzetnek epilógusa is. Ebben Móricznak mostani állásfoglalását ismerteti. Nevezetesen a Nyugathoz való viszonyát. Hirdetett programja, mely a nemzeti optimizmust tolja előtérbe és nemzeti koncentrációt kíván, mintha nem tetszenék neki. Inkább a régi Nyugatot szeretné látni.

A füzet tele van sajtóhibával, a magánhangzóknak botrányos ékezetfosztásával és az idegen szavak egész seregével.

MORVAY GYÖZÖ.

Bessenyei György: Tariménes utazása. Szatirikus állambölcseleti regény, 1804. Budapest, a Berzsényi Dániel reálímn. kiadása. 'E. n. (1930.) N. 8-r. 438. l.

Az V. ker. reálímnázium 1929—30. tanévi nyolcadik osztálya irodalomtanárunk vezetésével hatalmas kötettel lepett meg bennünket. Nem is egészen váratlanul ért egyetlen magyar államregényünk megjelenése — noha idestova ötnegyed század óta hevert kéziratban. A lelkes diákokat már ismerjük, tanárunk, Vajthó László, buzdítására már kiadták a mult évben Bessenyei *Hunyadiját*, — vártuk és bízunk tehát munkásságuk folytatásában. Azzal a munkájukkal is méltók a magyar tudományos világ hálijára, ezzel a hatalmas kötetten azonban nemcsak komoly munkabírásuk, kitartásuk próbáját tették le, hanem csodálatunkat is kiváltották. Íme mire vihet a lelkesedés tanárt, tanítványt! Amit egy évszázadnál több idő alatt nem old meg a tudósok hosszú sora, a tudományos és társadalmi intézmények, egyesületek szép száma, azt keresztülviszi egy buzgó tanár köréje csoportosuló derék diákjaival; föllekesítik az egész ifjúságot, megnyerik a pártolók, mecenások széplelkű csoportját.

Nem emeljük ki ennek a lelkesedésnek nagy pedagógiai értékét, maga a munka is, amelyet végeztek, eléggé dicséri a munkatársakat.

Bevezetésül három cikket csatoltak a regényhez. Vajthó László *Tájékoztató*sából a kéziratok sorsáról tudunk meg egyetmást, s közli azokat az irányelveket, amelyeket a kiadásnál követtek. Ugyanitt érdekes megjegyzéseket is találunk ifjú munkatársainak munkakedvéről, lelkesedéséről. A kiadás népszerű és modernizált voltát eléggé megokolja Vajthó, ezt azonban a körülményei is magyarázzák.

Bessenyei és Tariménes címmel Hegedüs Géza VIII. oszt. tanuló próbálja meg az író és műve között levő kapcsolatot megvilágítani. Rámutat a kor tükröződésére, a szubjektív elemekre. Jó forrásokból dolgozik (Závodszy, Beöthy, Császár, stb.), ügyesen rendezi mondanivalóit, stílkészsége jó, kis dolgozatán munkakedv s az irodalom szeretete érzik.

Róth György VIII. oszt. tanuló a harmadik cikkekcske szerzője. *Tariménes irodalmában* összeállítja a regényről szóló *fontosabb* véleményeket. Persze kerül ebbe az időrendi összeállításba kevésbé fontos vélemény is, de általában igyekezete nyilvánvaló. A repertoriális anyag nincs teljesen birtokában, meglátszik azonban, hogy figyelme sokfelé irányult. Inkább kézikönyvek, földolgozások alapján készítette cikkét, innen vannak esetleges hiányai.

Magáról a regényről kevés mondanivalónk van, irodalomtörténetírásunk bőven foglalkozott vele, főként Beöthy véleménye lett róla általánossá. De talán mégsem annyira «gyenge költői munka», mint Beöthy gondolja, és talán nem annyira «fárasztó és színtelen» mint Császár véli. Értékes szatirikus elemeit, érdekes részleteinek gazdagságát is kiemelik ugyan, méltánylásában sincs tehát hiány, mégis az ifjú kiadók mellé kell állnom, akik lelkesedésükben, talán némi elfogultsággal is, igen érdekesnek, modernnek és szépnek tartották, Vajthó szerint pedig «érdekesebb, modernebb és szebb akárhány mai alkotásnál».

Örömmel üdvözljük ezért a szép cselekedetükért a lelkes magyar diákokat — de tanárukat is, aki a gondolatot adta nekik, s őket nehéz munkájukban támogatta és lelkesítette. Maradjanak meg továbbra is a magyar irodalomnak ebben a lobogó szeretetében, gyujtogassák az alvókat, a közönyöseket!

HEGEDÜS ZOLTÁN.

Doktori értekezések 1929–30-ban.

(Első közlemény.)

1. *Kujáni János: Adalékok a magyar színjátszás és színpadi szavalt történetéhez.* Pécs, 1928. 8-r., 46 l. — Szerző megírta a magyar színjátszás történetét 1848-ig, azaz összegyűjtötte az erre vonatkozó hatalmas anyagot, de ennek csak egy részét dolgozta fel. „Az így elkészült részletmunka is oly terjedelmes lett, hogy szegényes anyagi viszonyaim miatt, még ebből is csak szemelvényt bírtam kiadni.” Szomorúan olvassuk a szorgalmas fiatal írónak ezeket a sorait s még szomorúbban kérdezzük, hogy mikor fognak tudományos folyóirataink régi terjedelmükben megjelenni, s mikor lesznek tudományos és irodalmi intézeteink megint olyan anyagi helyzetben, hogy fiatal tehetségeinket támogatni tudják.

Kujáni munkájának tervezete s a közölt szemelvény igen érdekes s mindenkit meggyőzhet arról, hogy teljes egészében való megjelenése határozott

nyeresége volna színészetünk történetének és erősen érezhető hiányt pótolna. A szemelvény bemutatja Nemzeti Színházunk első évtizedében a színészek beszédtechnikájának, testtartásának, kézbeszédének, mimikájának s jellemfelfogásának fejlődését a természetes (naturalisztikus) színjátszásmód irányában, kiemeli Lendvaynak s főleg Egressynek nagyszabású szerepét ezen a téren, továbbá az akkori komoly színkritikának (Bajza, Vörösmarty) nagy befolyását színészeinkre.

2. *Demény Mária: Az újabb magyar népszínmű története.* Budapest, 1929. 8-r., 54. l. — A dolgozat a Népszínház fennállása alatt (1875—1906) előadott népszínművek áttekintését ígéri, de még a Nemzeti Színházban évekkel előbb színrekerült darabokkal is foglalkozik. Gyulainak abból a véleményéből indul ki, hogy a népszínmű keverékműfaj, melyből az egyes elemek túlsúlyra jutásával talán kialakul a magyar bohózat, a magyar operett s a polgári vagy népdráma. Gyulainak ez az óhajítása nem teljesült ugyan, de azért a szerző mégis ezt választja osztályozása alapjául s első fejezetében a polgári vagy népdráma irányában induló népszínműveket (pl. *A falu rossza*), a másodikban az operett és bohózat felé közelítőket tárgyalja (pl. *A piros bugyelláris*). Most új felosztási alapra helyezkedve azokról emlékezik meg, melyekben az etnografiai elem lép előtérbe (pl. *A tót leány*), azután külön tárgyalja az irányzatokat és külön a „keverék típus”. Az ilyen „keverék” szempontokra alapított tárgyalás nem lehet célravezető. A szerző erőszakosan sorozza ide vagy oda a népszínműveket, szükségképpen ismétlésekbe esik, s így szétszórta — bár nem egyszer helyes — megállapításai s érdekes adatai szinte kárba vesznek, s dolgozata, mely fáradtságos anyaggyűjtésen alapszik, nem éri el célját, mert az újabb népszínmű fejlődéséről nem tud tiszta képet rajzolni. Értékes volna benne a Népszínházban először adott népszínművek jegyzéke, de hiányos és nem mindig megbízható.

3. *Ferenczy Géza: Zrinyi idilljeinek és életének kapcsolata.* Budapest, 1929. 8-r., 42. l. — Szerzőnk fiatalos temperamentummal ront neki a mai szellemtörténeti irány „minduntalan kozmikus horizontok felé táruldozó sok fiatal, fennhéjázó nagyigényesének” s azt hiszi, hogy „egy pályája kezdetén álló tudományművelő a legjobban cselekszik, ha legelőször is a kis énekyt észrevevéséhez s megbecsüléséhez szoktatja hozzá a szemét és esztét.” Ha jól értjük, a szerző ezzel nem a szellemtörténeti irányt akarja elítélni, csak a maga szerény és szűkkörű témájának választását indokolni. Kanyaró Ferenc és utána Széchy Károly valóságos szerelmi regényt hámoztak ki Zrinyi idilljeiből, melynek ingatag és valószínűtlen voltát Takáts S. újabb kutatásai eléggé bebizonyították. Ezekre és Fraknói egy adatára támaszkodva s az olasz hatásokat is figyelembe véve iparkodik Ferenczy tisztázni ezt a bonyolult kérdést s rámutat e tisztázás nehézségeire; Főbb eredményei: Julia nem Esterházy Julia, hanem vagy a Mikulich-leány (Fraknói adata) vagy más ismeretlen. Berleba s Draskovich Borbála azonossága kétséges. A Viola-idillek valóban Draskovich Eusébiára vonatkoznak. Rámutat arra is, hogy Zrinyi erős, őszinte egyénisége küzd a renaissance-kor sablonos idill-formájával, s ezért nehéz, sőt lehetetlen megállapítani ma már, hogy Zrinyi verseiben

mi az egyéni élmény és érzés, s mi az olasz irodalmi hatásokból származó elem. Nem sok pozitív eredményre jut, de dolgozata komoly, módszeres munka.

4. *Jenei Ferenc: A világi irodalmi műfajok kéziratok énekeskönyveinkben.* Budapest, 1929. 8-r., 42. l. — Először sorban ismerteti azokat a kéziratok énekeskönyveket, melyekben világi énekek is vannak, elsorolja tartalmukat, a versek kiadásait s az illető gyűjteményre vonatkozó irodalmat. Ez a bibliográfia kb. fele az értekezésnek. A másik fele műfajok szerint csoportosítja a világi énekeket. Műfajokon nem a poétikai műfajokat érti, hanem a verseknek különböző fajtáit: a szerelmes verseket (Balassa lírája s fokozatosan csökkenő hatása szerelmi líránkra, továbbá a népies jellegű versek, melyekben különféle arányokban vegyül a népies és műköltői elem) a vitézi énekeket, a hazafias siraloménekeket, a bujdosó-, rab-, sirató-, lakodalmas-, gúny- és kisebb históriás énekeket. Sajnos, hogy pontos felsorolásait csak igen ritkán teszi érdekesebbé, színesebbé verses idézetekkel. Így szorgalmas és hasznos munkája a szerelmi lírát tárgyaló rész kivételével meglehetősen szárazzá válik. Igaz, hogy tulajdonképeni célja csak a fajták szerinti csoportosítás s az egyes versfajták jellemzése volt.

5. *Kokas Endre: Az 1880-as évek irodalmi élete.* Pannonthalma, 1930. 8-r., 165. l. — Kokas értekezésének tárgyául az 1880–90-ig terjedő évtized irodalmi életének áttekintését választotta, hogy kiegészítés utáni irodalmunk részletes történetének felépítéséhez a saját szavai szerint „egy téglával” ő is hozzájáruljon. Célja nem az volt — úgy mond — hogy e korszak szellem-történetét adja, hanem fejlődésének inkább csak külső képét. Munkája tehát inkább lelkiismeretes anyaggyűjtés, mint végleges feldolgozás. Először a szellemi élet általános képét igyekszik megrajzolni. Rámutat a politikai életnek az irodalomra tett hatására, a liberalizmus uralmára a közéletben, a vallás-ellenes materialista-pozitivisták gondolkodására, Budapest centralizáló vezető szerepére, a napisajtó s az üzleti szellem túltengésére stb. Azután az irodalmi irányok tárgyalására tér át: az Akadémia és a Kisfaludy Társaság konzervatív irányával szemben megalakul az irodalmi ellenzék (a Petőfi Társaság tagjai s mások is), mely hevesen támadja a konzervatívokat, új, bár zavaros esztetikai elveket hirdet s modernebb irodalmi áramlatokat juttat szóhoz. Ismerteti a társaságok működését, kiadványait, az irodalmi köröket, az egykorú hírlapok és folyóiratok irányát.

Értekezésének ez a fele értékesebb. Szép olvasottságon alapszik, sok feledésbe merült jellemző adatot elevenít fel, ügyesen csoportosít s határozott tehetséget mutat az összefoglalásra. A kor szépprózájának, drámájának és lírájának áttekintésében is találunk nem egy figyelemre méltó részletet, de itt már a rengeteg anyag szinte fejére nőtt a szerzőnek, s összefoglalása egyes írók jellemzéseire esik szét.

6. *Szabó Anna: Szentiványi Mihály összes költeményei.* Kiadta és bevezetéssel ellátta. — Budapest, 1930. 8-r., 81. l. — A tehetséges, fiatalon elhunyt erdélyi író szétszórt költeményeinek közzétételét örömmel üdvözljük. A 24 költemény kiadása szigorúan tudományos: a jegyzetek pontosan felsorolják a megjelenés helyét, idejét s a variánsokat. A füzet végén össze vannak állítva Sz. népdalainak megzenésítései, munkáinak teljes bibliográfiája

s a rá vonatkozó irodalom. A kiadó ezért a munkájáért igazán megérdemli elismerésünket. A bevezetés — maga az értekezés — Sz. életéről, politikai és irodalmi működéséről ad jó áttekintést, majd novelláit ismerteti. Ez az utóbbi fejezet a legsikerültebb. Költeményeivel a kelleténél rövidebben végez s népdalairól, melyek a legértékesebbek, csak Horváth János megállapításait ismétli.

7. *Terbe Lajos: Petőfi és a nép.* Budapest, 1930. 8-r., 59. l. — Az értekezés a szerző szerint Horváth János nagy Petőfi-monografiájának „bizonyos irányú kiegészítésére hivatott,” s arra a két kérdésre felel, hogy mit vett át P. a néptől, és mit vett át a nép Petőfittől. Terbe teljesen tájékozott a népdalkutatás legmodernebb módszereiben, Horváth János és Solymossy Sándor tanítványa; maga is népdalgyűjtő, így vizsgálódásaink eredményei megbízhatóak. Megállapítja, hogy milyen népdalokat ismert P., milyen tényezők ösztönözték a népdal írásra, milyen népdalok hatottak rá s általában a népdaloknak milyen jellemző sajátosságai mutathatók ki verseiben. Majd a népnyelv, népmesék, néphit és népi anekdoták hatásait nyomozza. Óvatos, módszeres és ingatatlan hipotéziseket kerülő vizsgálódása legtöbbször konkrét megállapításokat eredményez. Értekezésének második részéből kiderül, hogy Petőfinek *Alku*, *Boldog éjjel* és *Hortobágyi kocsmárosné angyalom* c. népdalai terjedtek el leginkább a nép közt, ezeken kívül még 10 van, amelyek szintén eléggé elterjedtek, 13 pedig, amelyek amazoknál kevésbé jutottak el a nép közé. Azokra a kérdésekre is megfelel, hogy P. dalai mi módon, milyen utakon terjedtek el a nép között, s hogy a nép miképpen alakította át őket igazi népdalokká.

8. *Hofbauer László: Vidéki irodalmi társaságaink története a XVIII. század végétől a XIX. század végéig.* Budapest, 1930. 8-r., 103. l. — Bevezetésül Toldy Ferenc és Császár Elemér tanulmányai alapján összeállítja a tudós társaság alapítására irányuló törekvéseket Mátyás korától Bessenyeiig, azután a következő irodalmi társaságok történetét mondja el: kassai magyar társaság, komáromi tudós társaság, soproni magyar társaság, Aranka György és Döbrentei törekvései, szegedi Dugonics Kör (1873—6) és Dugonics Társaság (1892—), marosvásárhelyi Kemény Zsigmond Társaság, aradi Kölcsey Egyesület, Erdélyi Irodalmi Társaság, debreceni Csokonai Kör, kecskeméti Katona József Kör, nagyvárad Szigligeti Társaság. Látjuk, hogy az irodalmi társaság elnevezést igen szabadon értelmezi, mikor pl. a Magyar Museum szerkesztőit s dolgozótársait, a soproni íjak önképzőkörét s az újabb vidéki irodalmi köröket egy kalap alá foglalja.

A dolgozatról mást nem mondhatunk, mint hogy hasznos adattár s még hasznosabb volna, ha egyes társaságokat érthetetlenül nem mellőzött volna (pl. soproni Frankenburg Kör).

SZINNYEI FERENC

IRODALOMTÖRTÉNETI REPERTORIUM

1930. első fele.

(Első közlemény.)

A jelen repertoriumban feldolgozott hírlapok és folyóiratok teljes jegyzékét és a használt rövidítések jelzését l. folyóiratunk ez évi kötetének 113. és 240. lapjain. Az ott felsoroltakon kívül:

RFH. = Revue Franco-Hongroise.

GySz. = Győri Szemle.

Vp. = Vasárnap.

I. Általános rész.

- Acherontinus*. A «Nyugat» nemzeti koncentrációja. M. 15. sz.
Alapi Nándor. Vándorlásunk. Sopron. (1929.) — Ism. Perényi József. I—t. 107—108. l.
Ambrus Zoltán. Az író felelőssége. PN. 90. sz.
Ambrus Zoltán. Az irodalom kis komédiái. PN. 39. sz.
Ambrus Zoltán. Írók és kiadók. PN. 15. sz.
 —a.—ő. Erdélyi fiatalok. P. 71. l.
Apor Péter. A Kisfaludy-Társaságról. P. 79—80. l.
Mihael Babits und Max Fenyő über die Nyugat-Affäre. PL. 24. reggeli sz.
Babits Mihály. Anthológiák és folyóiratok. Ny. 322. l.
Babits Mihály. A Nyugat és az akadémizmus. Ny. 171—177. l.
Babits Mihály. Európaiság és regionalizmus. EH. 3—6. l.
Bálint György. A kritikusok árulása. Ny. 649—653. l.
Balla Borisz. A szétanalizált irodalom. MK. 8—12. l.
Bánhegyi Jób. A magyar irodalom története. II. köt. (Szent István könyvek, 78—79. sz.) 311 l. — Ism. Szalay Jeromos. P—iSz. 85—86. l. — ss.: N. I. 477—478. l. — Várdai Béla. KSz. 88—89. l. — Vp. 57. l. — MSz. VIII. k. 4. sz. X. l.
Békeffi László. Színház és közönség. 8ÓU. 100. sz.
Berzeviczy Albert. A nyolcvanéves Pesti Napló. PN. 90. sz.
Berzeviczy Albert. A százéves Akadémia. BSz. 217. k. 454—465. l.
Berzeviczy Albert. Száz év előtt. BSz. 216. k. 321—330. l. — Ism. K. B. O.: N. I. 516. l.
Biczó Ferenc. Összefoglaló nemzeti irodalomtörténet. Kaposvár. 128 l. — Ism. MK.: MK. 333. l.
Bisztray Gyula. A haldokló kritika. MSz. IX. k. 1. sz. 50—60. l.
Bisztray Gyula. Szibéria könyvekben és színművekben. MSz. VIII. k. 91—100. l.
Bisztray Gyula. Színházi események. MSz. VIII. k. 186—189. l.
Bitay Árpád. Ujabb román fordítások a magyar irodalomból. EISz. 92—93. l.
Bodó Jenő. Iskolánk leveles ládájából. A csurgói ref. Csokonai Vitéz Mihály reálgimn. értesítője az 1928/29. évről. — Ism. N. S.: I—t. 106. l.
Bolyai Zoltán. Erdélyi fiatalok. K. 217—218. l.
Csajthay Ferenc. A. B. H. ötven éve. BH. 128. sz.
Császár Elemér. A középkori magyar vers ritmusa. (Irodalomtörténeti

- Füzetek. 35. sz.) 76 l. — Ism. Bittenbinder Miklós. EPhK. 115—117. l. — G. J.: MK. 45—46. l.
- Császár Elemér.* Író és kritikus. KK. 1. sz.
- Császár Elemér.* Le développement de la Litterature Hongroise. RFH. 18—19. sz.
- Császár Károly.* Az erdélyi magyar irodalom. P. 285. l.
- Császár Károly.* Az erdélyi magyar tudományosság problémái. EH. 380—384. l.
- Császár Károly.* «Uraim, nem ismerjük a magyar irodalmat.» P. 307. l.
- Csekey István.* A magyar irodalom Észtorszáiban. BH. 59. sz.
- Décsi Lajos.* Magyar irodalmi hatás Shakespeare költészetében. Kny az I—t-ből. — Ism. Ny. 157. l.
- Décsi Lajos.* XVI. századbéli magyar költők művei. (Régi Magyar Költők Tára. VIII. kötet.) 503 l. — Ism. Horváth Cyrill IK. 233—237. l. — r. r.: UN. 111. sz.
- Ditrői Mór.* Komédiások. (Emlékiratok.) (1929.) 175 l. — Ism. Rédey Tivadar. N. I. 591—593. l.
- Dóczy Jenő.* A magyar író útja. M. 45. sz.
- Dóczy Jenő.* Költészet és elmekórtan. M. 15. sz.
- Drescher Pál.* A magyar könyvtermelés és a főváros könyvolvasása a háború utáni években. MSz. IX. k. 1. sz. 27—35. l.
- Drescher Pál.* Könyvkiadás és irodalom. M. 57. sz.
- Eckhardt Sándor.* Folklore és irodalom. MSz. IX. k. 1. sz. 20—26. l.
- Farkas Gyula.* Romános — romános — romantikus. (Minerva könyvtár. 22. sz.) 30 l. Ism. Kristóf György. P. 23—24. l. — Ország L.: EPhK. 44. l. — PL. 72. esti sz.
- Farkas Klári.* Jók-e a nőírók? M. 118. sz.
- Fekete Lajos.* Irodalmi élet a Vajdaságban. N. I. 99—102. l.
- Fenyő Miksa.* Az Ignotus-eset. MH. 24. sz.
- Ferenczy Miklós.* Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája. (Erdélyi Tudományos Füzetek. 14. sz.) Cluj—Kolozsvár. 23 l. Ism. P. 95. l.
- Fodor Árpád.* Az irodalom és a színház hatása. MCS. 1. sz.
- Galamb Sándor.* Színházi levél. N. I. 501—502. l.
- Gálos Rezső.* Győr és a magyar irodalom. I. közlemény. (Bibliográfia.) GySz. 107—108. l.
- Gálos Rezső.* Kortörténeti érdekességű levelek az ötvenes évekből. IK. 77—79. l.
- Gara László.* Magyar irodalom Franciaországban. Ny. 810—812. l.
- Gáspár Jenő.* A Vojnich-díj. UN. 49. sz.
- Gáspár Jenő.* Színház. KK. 4—13. sz.
- Gulyás József.* Historiás ének a Pálffy-család hőseiről. (1734.) IK. 230—232. l.
- György Lajos.* A francia hellenizmus hullámai az erdélyi magyar szellemi életben. EISz. 69—88. l.
- György Lajos.* Egy állítólagos Pancsatantra-származék irodalmunkban. (ETF. 17. sz.) Kolozsvár. 15 l. — Ism. P. B.: DUH. 76. l.
- György Lajos.* Egy középkori Sibylla-vers régi magyar irodalmunkban. (A Szt. István Akadémia Nyelv- és Széptudományi osztályának felolvasásai. I. 4.) 102 l. — Ism. DUH. 76. l. — Rajka László EISz. 97—98. l. — BH. 18. sz. — Eckhardt Sándor. N. I. 200—201. l.
- György Lajos.* La Vie intellectuelle des Hongrois de Transylvanie. (1919—1920.) Páris. (1928.) 26 l. — Ism. Morvay Győző. IK. 110—111. l.
- Haraszi Sándor.* A mai magyar irodalom ideológiai csoportosulásai. K. 171—175. l.
- Haraszi Sándor.* A vajdasági magyar irodalom tíz éve. Ny. 207—208. l.
- Hegedüs Zoltán.* Kazinczy-ünnepély Sátoraljaújhelyen 1859-ben és a Kazinczy-alap története 1870-ig. IK. 43—51. l.
- Hevesi Sándor.* Színház és üzlet. Ny. 96—100. l.

- Hofbauer László.* Vidéki irodalmi társaságaink története a XVIII. század végétől a XIX. század végéig. 103 l.
- Hortobágyi Agost.* A magyar nemzeti költészet fojtogatása. MCs. 13—14. l.
- Horváth János.* A középkori magyar vers ritmusa. Berlin. (1928.) 155 l.
- *Ism.* Bittenbinder Miklós. EPhK. 115—117. l.
- Horváth János.* A magyar irodalmi műveltség kezdetei. N. I. 224—230. l.
- H. V. Sibylla* a magyar irodalomban PSz. 41—42. l.
- Ignotus.* Akadémiákról. MH. 17. sz.
- Jakubovich Emil* és *Pais Dezső.* Ó-magyar olvasókönyv. (Tudományos-Gyűjtemény 30. sz.) Pécs. XLI, (3), 305 l. — *Ism.*: (K. S.) MV. 8—9. sz. — B. J.: MNyör. 21. l. — Turóczi József. Ny. 321—322. l. — MSz. VIII. k. 4. sz. VIII. l.
- Juhász Kálmán.* A Gellért-legenda. Cluj-Kolozsvár. 171. — *Ism.* Mihályi Ernő. P—iSz. 217. l.
- Kállay Miklós.* A francia-magyar szellemi és kulturális kapcsolatokról. NU. 123. sz.
- Kállay Miklós.* A humor halála. NU. 118. sz.
- Kállay Miklós.* A mű maradandósága és a mai írók. NU. 39. sz.
- Kállay Miklós.* A regényes kritika. NU. 106. sz.
- Kállay Miklós.* Árul-e a kritikus? NU. 90. sz.
- Kállay Miklós.* A színház válsága a színpad eliparosodásának csödjé. NU. 45. sz.
- Kállay Miklós.* Az író a mai társadalomban. NU. 79. sz.
- Kállay Miklós.* Az irodalom hegy- és vízrajzi térképe. NU. 95. sz.
- Kállay Miklós.* Beszélőfilm, dráma, irodalom. NU. 134. sz.
- Kállay Miklós.* Beszélő film és hallgató színház. NU. 63. sz.
- Kállay Miklós.* Folyóiratok és Akadémiák. NU. 15. sz.
- Kállay Miklós.* Költészet, ihlet és demokrácia. NU. 9. sz.
- Kállay Miklós.* Konzervatív és retrográd kritika. NU. 73. sz.
- Kállay Miklós.* Munkás az író vagy iparos? NU. 21. sz.
- Kállay Miklós.* Műzsák alkonya. NU. 57. sz.
- Kállay Miklós.* Van-e megújulás az irodalomban. NU. 139. sz.
- Kállay Miklós.* Vers és próza. NU. 62. sz.
- Kálmán László.* Színházi esték. MV. 1—3. sz.
- Karinthy Frigyes.* Irodalompolitika. PN. 27. sz.
- Kárpáti Aurél.* Cenzor a kritikai székben. PN. 118. sz.
- Kárpáti Aurél.* Thália és Mercurius. Ny. 92—94. l.
- Kárpáti László.* A Sarlósok Petőfi-koszorúja. Sz—m. 111—112. l.
- Kastner Jenő.* Együgyű lelkek tüköre. Egy középkori legenda életrajza. (Minerva-könyvtár. 26—27.) — *Ism.* Eckhardt Sándor. N. I. 398—399. l. — Bittenbinder Miklós. EPhK. 117. l.
- Kéky Lajos.* A mult esztendő magyar drámai irodalma. BSz. 217. k. 142—153. l.
- Kenedy Géza.* Egy régi publicista emlékei. BH. 62. sz.
- Kerecsényi Dezső.* Az első magyar hírlap. N. I. 595—596. l.
- Keresztury Dezső.* Irodalmi életünk feszültségei. MSz. VIII. k. 4. sz. 335—346. l.
- Klebsberg Kunó gróf.* A Budapesti Hírlap történelmi jelentősége. BH. 128. sz.
- ✓ *Kokas Endre.* Az 1880-as évek irodalmi élete. 163. l. *Ism.* Bartha József. KSz. 556—557. l.
- Koszó Johann.* Der deutsche Methodenstreit und die ungarische Literaturgeschichte. DÜH. I. 177—181. l.
- Kosztolányi Dezső.* A magyar író sorsa. BH. 30. sz.
- Kovács Dezső.* A magyar irodalom iskoláinkban. EH. 44—47. l.
- Kovács László.* Történetíró és regényíró. EH. 342—344. l.
- Kozoca Sándor.* Irodalomtörténeti repertorium. Az 1929. első fele. (Második, bef. közlemény.) IK. 113—128. l. — 1929. második fele. (Első közlemény.) IK. 240—256. l.

- Kozocsa Sándor.* Színészettörténeti adalék. IK. 95—96. l.
- Körmives Kolos.* Bánk bán háromfelvonásos tragédia a XIX. század elejéről. Szombathely. (1929.) Kny. — Ism. Perényi József. I—t. 36. l.
- Kristóf György.* Bethlen Gábor és a magyar irodalom. BSz. 216. k. 244—263., 386—424. l.
- Kristóf György.* Mai költők — az iskolában. P. 102—103. l.
- Kristóf György.* Tíz év az erdélyi magyarság irodalmi életéből. I—t. 78—90. l.
- Kuncz Aladár.* Magyar regények külföldön. EH. 533—535. l.
- Kurzweil Géza.* Nemzeti klasszicizmusunk irodalmi alapvetése. P—iSz. 40—51. l.
- K. Z.* Katolikus kritika. MK. 83—86. l.
- Lebourg, Paul et Jean.* Prêtres poètes hongrois, XIII. et XX. Sc. Traduction en vers. Paris. 124 l. — Ism. B. S.: É. 120. l. — Vécsey József Aurél. MK. 138—139. l.
- Lugosi Döme.* A piaristák szegedi drámajátékai. Szeged. — Ism. Perényi József. I—t. 86. l.
- Lukcsics Pál.* Felsővadászi Rákóczi Zsigmond epitaphiuma 1603-ból. IK. 228. l.
- Lukcsics Pál.* Költői vetélkedés két főnemesi udvar között a XVI. század végén. I—t. 95—99. l.
- Lukcsics Pál.* XVI. század magyar irodalomtörténeti vonatkozású újabb levelek a zsélyi levéltárból. IK. 221—227. l.
- Magasi Artúr.* Szent Imre alakja a magyar irodalomban. P—iSz. 144—152. l.
- Makkai Sándor.* Az irodalom szelleme. EH. 370—372. l.
- Makkai Sándor.* Erdélyi fiatalok. EH. 255—256. l.
- Mályusz Elemér.* Történelmi regény történelem nélkül. MSz. 255—261. l.
- Márai Sándor.* A Baumgarten-mérleg. T. 4. sz.
- Márai Sándor.* Kisebbségi irodalom. U. 45. sz.
- Merényi Oszkár.* A magyar lélek története. Kaposvár 70 l. — Ism. B. M.: I—t. 103. l.
- Merényi Oszkár.* A protestáns lélek első típusa irodalmunkban. PSz. 376—382. l.
- Molecz Béla.* A nyelvújítás korának nyelvszépítő törekvései. 22 l. — Ism. N. S. I—t. 35—36. l.
- Molter Károly.* A Kemény Zsigmond Irodalmi Társaság félszázados jubileuma. EH. 93—94. l.
- Móra Ferenc.* Erdemes-e Magyarországon írónak lenni? MH. 89. sz.
- Móricz Zsigmond.* A magyar színészet válsága. Ny. 547—549. l.
- Móricz Zsigmond.* Nemzeti koncentráció. Ny. 1—2. l.
- Nádass József.* Fiatal magyar regényírók. K. 154—156. l.
- Nagy László, S. Harc a végeken.* (Irodalomtörténet.) — Ism. — ts. — a. P. 262—263. l.
- (n. e.) Irodalom és nemzeti ügy. SOU. 95. sz.
- Németh Andor.* Kritikusok és publicisták. BH. 141. sz.
- Németh Antal.* A színjátszás esztétikájának vázlata. 56 l. — Ism. Nyitrai Nagy László. EPhK. 122. l.
- Németh Antal.* Színészeti Lexikon. I—II. köt. — Ism. PL. 138. esti sz.
- Németh László.* Egy régi magyar folyóirat. PSz. 405—409. l.
- Nyitrai Imre.* Vigyázal, mázolja! A «Nyugat» régi kötőse és új szel-leme. N—a. 9. sz.
- Osvát Kálmán.* Beszélgetés Nyugat-szerkesztőkről. EH. 88—90. l.
- Osvát Kálmán.* Prolegomena egy sajtótanulmányhoz. EH. 196—199. l. (—ő.) Kulcsregény. UN. 41. sz.
- Palos Bernardin.* Irodalmunk ismertetése XIX. századeleji német folyó-iratokban. Pécs 1929. 76 l. — Ism. Pukánszky Béla: DUH. 159—160. l. — Ország L. EPhK. 44—45. l. — Sz—m. 120. l.

- Pásztor József.* A parasztregeény. PSz. 147—151. l.
- Pataki Henrik.* A «Csordapásztorok» karácsonyi ének szerzője. IK. 94—95. l.
- Pékár Gyula.* Nemzeti hagyományok átértékelése. PH. 90. sz.
- Pethő Sándor.* Viharos emberöltő. (1929.) (Hét portrait.) 242 l. — Ism. Spectator. EH. 162—163. l.
- Pintér Jenő.* Magyar Irodalomtörténete. Tudományos rendszerezés. I. kötet: A magyar irodalom a középkorban, 769 l. — Ism. Bartha József. C. 55—59. l. — (sss): DSz. 36. l. — Zs.: É. 190—191. l. — Baros Gyula. N. I. 189—193. l. — Kerecsényi Dezső. PSz. 98—101. l. — Halász László. PSz. 254—257. l. — Várdai Béla. KSz. 274—277. l. — Vp. 117. l. — Kristóf György. P. 118. l. — Marczinkó Ferenc. Sz. 518—521. l. — Weigl Géza. BH. 90. sz. — B. A.: M. 118. sz. — Kemény István. MH. 27. sz. — (—n): PL. 8. esti sz.
- Preszly Elemér* előadása a Nemzeti Színházról. PH. 60. sz.
- Pukánszky, Béla.* Ein deutsch—ungarischer Gegner Lessings. DUH. 13—23.; 100—108. l.
- Pukánszky Béla.* Wagner nyomai a magyar lírában. M—ka. 1929. — Ism. DUH. 78. l.
- Pukánszky Kádár Jolán.* A magyar népszínmű bécsi gyökerei. IK. 143—160. l. — Ism. Eckhardt Sándor. N. 303. l.
- Pukánszky-Kádár, Jolántha v.* Wiener Bühnenüberlieferung im ungarischen Volksstück. I. Das Volksstück als Literaturgattung. DUH. I. 188—194. l.
- Rácz Lajos.* Irodalmunk «nemzetietlen korának» okai. Debrecen. — Ism. N. S.: I-t. 34—35. l.
- Radó Polikárp.* Az új magyar szentírás. NU. 188. sz.
- Rajka László.* A Petőfi—Társaság új tagjai. P. 123—124. l.
- Relle Pál.* Kritikus a túlsó parton. MH. 9. sz.
- Reményi József.* A magyar irodalmi kritika — messziről. EH. 172—175. l.
- Reményi József.* Amerikai magyar szellemi élet. EH. 90—92. l.
- Remete Pál.* Bírálat vagy hírverés? I—t. 51—54. l.
- s. A ponyva. BH. 48. sz.
- (—s.) Tovább folyik a vita a Nyugat körül. NU. 27. sz.
- Saad Henrik.* Két Szent Istvánról szóló ének. BH. 128. sz.
- Schöppflin Aladár.* Színház és kritika. Ny. 89—92. l.
- Sebestyén Károly.* A magyar irodalom Janus-arca. BH. 29. sz.
- Simándy Pál.* A szlovenszki magyar irodalom tíz éve. Ny. 35—37. l.
- Solymossy Sándor.* A székely népballadáról. Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 50 éves jubileumára. 660—668. l. — Ism. Eckhardt Sándor. N. I. 201. l.
- Spectator.* A debreceni disputa. T. 20—25. l.
- Spectator.* Kisebbség — irodalmi bírálat. EH. 257—260. l.
- Surányi Miklós.* Apák és fiuk. BH. 95. sz.
- Szabó László.* A mi kritikusaink. PN. 91. sz.
- Szalatnai Rezső.* Menekülő líra, menekülő regény. K. 233—234. l.
- Szász Zoltán.* Korcs műfajok. T. 2. sz.
- Szász Zoltán.* Nehéz írónak lenni. PN. 39. sz.
- Szatmári Mór.* Régi magyar iskoladrámák. PH. 90. sz.
- Szegedi Lőrinc.* Magyar költők megcsúfolása Franciaul. Sz—m. 164—165 l.
- Szenteleky Kornél.* A vajdasági magyar irodalom elmúlt esztendeje. EH. 206—209. l.
- Szenteleky Kornél.* Magyar humor szerbül. Ny. 660. l.
- Szentimrei Jenő.* Erdélyi fiatalok. MH. 45. sz.
- Szentimrei Jenő.* Erdély tízéves magyar irodalma. Ny. 537—544. l.
- Szép Ernő.* Magyar drámák a bécsi színpadokon. (A bécsi Collegium Hungaricum füzetei. VI.) 105 l.
- Szerémy Zoltán.* Emlékeim a régi jó időkből. 288 l. — Ism. Perényi József. I—t. 106—107. l. — F. R.: PL. 9. reggeli sz.
- Sziklay Ferenc.* Kisebbségi irodalom vagy kisebbségek irodalma? EH. 451—457. l.

- Szilágyi Ferenc.* Poemaro El Hungarlandó. (Anthológia.) — Ism. (g. l.): MH. 21. sz. — (p. á.) PN. 118. sz.
- Szinnyei Ferenc.* Novella- és regényirodalmunk az abszolutizmus korának elején. 133 l. — Ism. Kerecsényi Dezső. PSz. 61–62. l. — Pitroff Pál. KSz. 96. l. — Kilián Zoltán. MK. 184. l. — P. B.: DUH. 167. l. — Turóczi József. Ny. 657. l.
- Tabéry Géza.* A helikoni írók ötödik találkozása Marosvécsen. P. 296–297. l.
- Takács László, vitéz.* Könyvek — a nemzeti irodalmon kívül. M. 21. sz.
- Thienemann Tivadar.* Irodalomtörténeti alapfogalmak. — Ism. Eckhardt Sándor. N. I. 590–595. l. — K. B. O.: U. o. 515–516. l. — Zolnai Béla. Sz—m. 144–146. l. — U. a. BH. 72. sz. — Turóczi-Trostler, Josef. PL. 94. esti sz.
- Timár Kálmán.* Forradalmi munka-e a legrégebb bibliafordításunk? MK. 1–7. l.
- Tolnai Vilmos.* A nyelvújítás. A nyelvújítás elmélete és története. 240 l. — Ism. Molecz Béla. IK. 108–109. l. — Kerecsényi Dezső. PSz. 188–189. l. — Ny. Nagy László. EPhK. 122–123. l. — Balassa József. Ny. 469–470. l.
- Tolnai Vilmos.* Nyelvújítás és nemzeti élet. BH. 54. sz.
- Tóth László.* Élet és Irodalom. KK. 7. sz.
- Trostler Josef.* Ungarns Eintritt in das literarhistorische Bewusstsein Deutschlands. I. Historisch-literarische Grundlagen. DUH. 23–30., 108–114. l.
- Turóczi-Trostler, Josef.* Entwicklungsgang der Ungarischen Literatur II. Renaissance und Humanismus. Ism. Komlós Aladár. Ny. 551. l. — B. M.: I–t. 104–105. l. — PL. 84. esti sz.
- Vasáry Dalma.* Barclay Argenisének első magyar verses fordítása. IK. 98–99. l.
- Vathy Elek.* A magyar szépirodalom története. Cluj—Kolozsvár. (1929.) 132 l. — Ism. I–t. 109. l.
- Virányi Elemér.* Újabb magyar irodalom észt nyelven. N. I. 390–391. l. — P. 94. l.
- V. M.* A szlovenszkói Új Auróra estje. BH. 40. sz.
- Walter Gyula.* Az Erdélyi Irodalmi Társaság Szamosújváron. P. 307–308. l.
- Wlassics Tibor báró.* A líra pedig nem fog meghalni. UH. 90. sz.
- Zolnai Béla.* Az irodalmi gondolat. Sz—m. 17–19., 75–79. l.
- Zolnai Béla.* Erdély monológja. Sz—m. 153–156. l.
- Zulawski Andor.* A Nyugat útja. C. 19–35. l.
- Zsigmond Ferenc.* XX. századi társadalmi drámáink a «középfajúság» szempontjából. DSz. 7–20. l.
- A Baumgarten-alapítvány, mint családi köri jutalom. MK. 125–126. l.
- A haldokló kritika. BH. 118. sz.
- A kanadai magyar népköltészet kincseiből. M. 14. sz.
- A Kisfaludy-Társaság hagyományai. M. 28. sz.
- A kulcsregények. NU. 45. sz.
- A Nemzeti Színház Évkönyve. Szerk.: Mészáros Sándor. — Ism. (a. sz. m.): É. 80. l. — Rédey Tivadar. N. I. 590–591. l. — G. J.: MK. 186. l. — MSz. VIII. köt. XV. l. — Perényi József. I–t. 108. l.
- A Nyugat útja. MK. 124–125. l.
- Aranyhárta. Vallásos költemények gyűjteménye. Összeállította: Halmi János. — I–m. Vajthó László. PSz. 47–49. l.
- Az arisztokrácia az irodalomban avagy több demokráciát! NU. 15. sz.
- Az előzetes kritika. EK. 34. sz.
- Az Erdélyi Helikon ankétja a történelmi regényről és a mai erdélyi magyar író hivatásáról. EH. 52–56. l.
- Az ifjúság irodalmi ambíciói. MH. 21. sz.
- Az irodalom egysége. SOU. 30. sz.
- Az Országos Gárdonyi Géza Irodalmi Társaság Évkönyve. Szerk.: Simon Lajos és Móra László. (1929.) 328 l. — Ism. P. J.: I–t. 33–34. l.
- Beszámoló a Toll első évéről. T. 3–8. l.
- Előítéletek a magyar kritikában. NU. 21. sz.

Évkönyv. Kiadja az Izr. Magyar Irodalmi Társaság. Szerk.: Szemere Samu. (1929.) 360 l. — Ism. P. J.: I—t. 28—29. l.

Fiatál magyarok. Vallomások és vélemények a magyar irodalom hivatásáról. EH. 21—35. l.

Irodalom és rádió. NU. 95. sz.

Írók kenyere. Miből élnek az írók? NU. 33. sz.

Katolikus irodalom. M. 33. sz.

Magyar írók Olaszországban. BH. 52. sz.

Magyar költők angol antológiája. BH. 53. sz.

Miért nincs a Balatonnak lírikusa? BH. 8. sz.

Táj és irodalom. BH. 115. sz.

Új Aurora. Irodalmi Almanach az 1930. évre. Szerk. Reinel János. — Ism. Rass Károly. EH. 245—246. l. — Halász László. I—t. 27—28. l. — P. 95. l. — Illés Endre. Ny. 155—156. l.

Világnézet és irodalom. NU. 39. sz.

II. Egyes írók.

Ábrányi Emil emlékezete. PN. 123. sz.

Faragó Jenő. Ábrányi Emil harca Bismarckkal. 8ÓU. 28. sz.

Ady Endre. Ady összes versei. 544 l. Ism. Németh László. N. I. 462—470. l. — Vajthó László. PSz. 339—340. l. — EK. 74. sz. — Babits Mihály. Ny. 645—647. l. — MSz. IX. k. 1. sz. XII. l.

Babits Mihály. Példázatok Adyról. Ny. 730—731. l.

Bálint György. Egy halhatatlanság születése. PN. 129. sz.

B. Gy. Adyról édesanyja. (Léda asszony emléke). PN. 68. sz.

Feleky Géza. Széchenyi és Ady. MH. 69. sz.

Fóti L. I. André Ady, le grand poete magyar. 64 l. — Ism. Marconnay Tibor. PSz. 330—331. l. — Gachot, François. Ny. 318—319. l. — PH. 37. sz. — U. 27. sz.

Földessy Gyula. Ady-problémák. (1929.) 23 l. — Ism. Sz—m. 55. l.

R. Hoffmann Mária. Ady két kiadatlan levele. N. I. 393—394. l.

Horváth Cyrill. Ady Endre. I—t. 61—77. l.

Jancsó Benedek. Ady a román parlamentben. MSz. 267—277. l.

K. A. Csorba Géza. Ady-síremléke. PN. 73. sz.

Kárpáti Aurél. Ady Endre síremléke. Ny. 665—666. l.

Kázmér Ernő. Egy horvát folyóirat Adyról. MH. 57. sz.

Kenyeres Klára. Léda asszony: „Az emlékeim az enyéim”. MH. 69. sz.

Kovách Aladár. Beszélgetés Ady Endre édesanyjával. M. 68. sz.

l. i. Szajnaparti koszorú Ady Endre sírján. MH. 68. sz.

Mária Béla. Az Ady-ügy Olaszországban. MH. 51. sz.

Petri Mór. Diákom: Ady Endre. BH. 90. sz.

Vajthó László. Én, Ady Endre. (Széphalom-könyvtár. 12. sz.) Szeged. (1929.) 58 l. — Ism. Marót Károly. N. I. 88—90. l.

Vajthó László. Néhány szó a magyar ifjuság Ady-ünnepéhez. PN. 79. sz.

Zlinszky Aladár. Lenore-motívum Ady Endre egyik költeményében. I—t. 7—8. l.

Gombossy Sándor. N—a. 68. sz. — *Lakatos László.* PN. 21. sz. —

Móricz Zsigmond. Ny. 669—676. l. — *Német Andor.* EH. 459—462. l.

Ady versei-olaszul. BH. 68. sz.

Az Ady-kérdés. 8ÓU. 28. sz.

Horvát költő Ady Endréről. M. 90. sz.

Andai Ernő. Tengertánc. (Regény.) 326 l. — Ism. Szinnyei Ferenc N. I. 386—387. l. — r. r.: UN. 4. sz.

Andrád Sámuel. *György Lajos.* Andrád Sámuel elmés és mulatságos anekdotái. 40 l. — Ism. P. B.: DUH. 75—76. l.

Ányos Pál. *Tolnai Vilmos.* Ányos Pál verse Katona József ereklýei között. I—t. 102. l.

- Áprily Lajos.** Idahegyi pásztorok. (Dráma 1 felvonásban.) Kolozsvár. — Ism. K.: Vp. 36. l. — B. A.: M. 45. sz.
- Arany János. Balogh József.** Arany János fiatalkora. MSz. VIII. k. 4. sz. 380—381. l.
- Dercze Lajos.** Arany János a debreceni kollégium iskolai törvényszéke előtt. I—t. 99—101. l.
- Elek Oszkár.** A Bor vitéz tárgyköréről. I—t. 10—11. l.
- Gogolák Lajos.** Tót könyv Arany Jánosról. MSz. VIII. k. 166—169. l.
- Szász Károly.** Emlékezés Piroskára. BSz. 217. k. 56—63. l.
- Szigetvári Iván.** Arany János pantum-ja. I—t. 1—6. l.
- Tolnai Vilmos.** Bolygó zsidó — örök zsidó. MNy. 65. l.
- Voinovich Géza.** A Daliás idők s első kidolgozása. IK. 1—16. l.
- Voinovich, Géza v. Johann Arany im Freiheitskrieg.** PL. 62. reggeli sz.
- Waldapfel József.** Arany János egyik költeményéhez. I—t. 102. l.
- Arany László. H. A.** Arany László SÓU. 95. sz.
- Aszlányi Károly.** Pénz a láthatáron. (Regény.) 172 l. — Ism. S. M.: MK. 185. l. — Komlós Aladár Ny. 224. l. — R. S.: MH. 45. sz. — Turóczi-Trostler, Josef: PL. 14. esti sz.
- Atlasz Márton.** Halálhajó. (Regény.) — Ism. Ny. 157. l. — MH. 9. sz.
- Auer István.** Gólyafészek. (Versek.) Kónya József rajzaival. Kalocsa. (1929.) 240 l. — Ism. Morvay Győző I—t. 21—22. l. — V.: KSz. 191—192. l. — Gáspár Jenő. MK. 235. l. — UN. 68. sz.
- Babits Mihály.** 1. Élet és irodalom. (Tanulmányok.) — Ism. Juhász Géza. DSz. 33—35. l. — Kuncz Aladár. EH. 81—82. l. — Kerecsényi Dezső. PSz. 422—424. l.
2. Az Istenek halnak, az ember él. (Versek.) — Ism. József Attila. T. 2. sz. — Sárközi György. Ny. 146—147. l.
- Schöpfung Aladár.** Hajsza Babits Mihály ellen. Ny. 763—766. l.
- Szegzárdy József.** Babits Mihály Iphigenia-fordításának méltatása. Szeged. (1929.) 26 l. — Ism. Kurzweil Géza. P—iSz. 210. l. — Krampol Miklós. EphK. 118. l. — Sz.: UN. 15. sz. — Turóczi József. Ny. 470—471. l. (—a.—v.) MV. 12—13. sz. — *Intérim.* T. 7. sz. — *Kodolányi János.* K. 237—239. l.
- Berzeviczy és a Babits-jelölés. SÓU. 1. sz.
- Bodri és Pityu, avagy tavaszi példázat a Nyugatban. NU. 85. sz.
- Babos Pál. Szász Károly.** Egy ismeretlen Shakespeare-fordító. I—t. 93—96. l.
- Bakos László.** Daloló szívvel. (Versek.) — Ism. B. A.: M. 112. sz. — b. gy.: BH. 40. sz.
- Balásházy Péter.** Felajánlás. (Regény.) 141 l. — Ism. Brisits Frigyes. KSz. 91—92. l. — László István. Sz—m. 175. l. — Székely Jenő. MK. 92. l. — (L. S.): Ny. 889. l. — Bánhegyi Jób. P—iSz. 95. l.
- Balassa Emil és Mihály István.** Te nem ismered Verát. Vigjáték 3 felvonásban. (5 képpen.) Bemutatta a Fővárosi Művész színház 1929. december 21-én. — Ism. Gáspár Jenő. MK. 88—89. l.
- Balassa Imre.** Front. (Regény.) — Ism. Büky György. BH. 96. sz. — UN. 90. sz. — (Ktm.): NU. 90. sz. — Halmi Bódog. MH. 95. sz. — (kr.): SÓU. 90. sz. — PH. 92. sz. — M. 106. sz.
- Balassi Bálint Lukács Pál.** Adalék Balassi Bálint életrajzához. IK. 93—94. l.
- Balázs István.** Fájdalom... Egyszerűség... (Versek.) 46 l. — Ism. B. A.: M. 112. sz. — (I. Gy.): Ny. 888—889. l. — MK. 376. l. — MH. 68. sz. (K. S.) Balázs István. MV. 4—5. sz.
- Bálint Imre.** Reggelre meghalunk. (Regény.) Ism. MH. 90. sz.
- Balogh István Adonias.** Dráma. Csikszereda. 128 l. — Ism. B. A.: M. 62. sz.
- Balogh Pál.** Első irodalmi zsongém Rákosi Jenő kezében. BH. 128. sz.
- Bánáti Baum Mária.** Trianoni könnyek. (Versek.) 76 l. — Ism. Gáspár Jenő. MK. 377. l.

- Bányai-Bankovác Alfréd.** Versek. — Ism. Büky György. BH. 66. sz. — B. A.: M. 112. sz.
- Barabás Gyula.** Álmodók, lázadók. (Regény.) — Ism. (—ij—): M. 21. sz. — Illés Endre. Ny. 226—227. l. — Szirmai Rezső. PN. 9. sz.
- Baráczius József.** Holtomiglan — holtodiglan. (Elbeszélések.) Az egri Népkönyvtár Füzetel. 3. sz. Eger. Ism. — fl.: KSz. 480. l.
- Bárd Miklós.** Kőd. (Verses regény 15 énekben.) Debrecen—Bp. (1929.) 367 l. — Ism. MSz. VIII. k. 2. sz. VII. l.
- Bárd Oszkár.** Taposómalom. — Bemutatta a kolozsvári Magyar Színház. — Ism. Dsida Jenő. P. 190. l.
- Bárdosi Németh János.** Jégeső. (Lírai regény.) Szombathely. 102 l. — Ism. b. gy.: BH. 100. sz. — Csizsár Béla. MK. 426—427. l.
- Bartalis János.** Napmadara. (Versek.) — Ism. Kovács László. P. 269—270 l.
- Bartha István.** Holtak néznek. (Versek.) Marosvásárhely. Ism. B. A.: M. 112. sz. — PH. 119. sz. — Szentimrei Jenő. EH. 251—254. l.
- Beczassy Judit.** Terebélyes nagy fa. (Regény.) — Ism. (—gy.): BH. 139. sz.
- Benedek Elek.** *Benedek Marcell.* Magyar író tragédiája 1929-ben. Benedek Elek utolsó évei. 102 l. — Ism. Sz—m. 173. l. — Sárközi György. Ny. 550—551. l. — MH. 51. sz.
- A székely írók és Gyallay Domokos harca Benedek Elek körül. MH. 15. sz.
- In memoriam Elek Benedek. PL. 56. esti sz.
- Berda József.** Öröm. (Versek.) 48 l. — Ism. Illyés Gyula K. 76—77. l. — Marconnay Tibor. PSz. 266—267. l. — Turcsányi Elek. BH. 34. sz. — Németh László. Ny. 67. l. — B. A.: M. 85. sz. — NU. 33. sz. — MSz. VIII. k. 4. sz. VIII. l. — T—i.: PL. 20. esti sz. — (f. j.): PH. 17. sz.
- Berde Béla.** Elszállott gondolatok. (Versek.) Kolozsvár. (1929.) 96 l. — Ism. Dsida Jenő. EH. 166. l.
- Berzsenyi Dániel.** *Szerb Antal.* Az ihletett költő. (Széphalom-Könyvtár. 15. sz.) Szeged. 23 l. — Ism. P. B.: DUH. 79. l.
- Bessenyei Anna.** *Gulyás József.* Bessenyei Anna és Bessenyei Boldizsár versei. IK. 99—101. l.
- Bessenyei György.** Tariménes utazása. Szatirikus állambölcséleti regény. 1804. 488 l. — G. L.: É. 252. l.
- (r. a. r.) Bessenyei György munkái. MV. 12—13. sz.
- Waldapfel József.** Adatok Bessenyei életéhez és munkásságához. IK. 86—93. l.
- Bethlen Margit grófnő.** Pitypang. (Elbeszélések.) — Ism. Hartmann János N. l. 275—278. l. — (m. j.): M. 57. sz. — r. r.: UN. 15. sz. — NU. 4. sz. — SÖU. 7. sz. — D. Kocsis László. M—g. 23. sz. — K. A.: PN. 21. sz.
- Bagyó János.** Bethlen Margit grófnő szalonjában. U. 15. sz.
- Bibó Lajos.** Meg kell a szívnek hasadni. (Regény.) 440 l. — Ism. Kovács László. EH. 335—336. l. — Zsigmond Ferenc. N. l. 376—379. l. — Tófalvi György. P. 71—72. l. — Kerecsényi Dezső. PSz. 331—332. l. — Kodolányi János. Ny. 149—150. l. — Thury Lajos. M. 15. sz. — Somfay Margit. MK. 570—571. l. — Várkonyi Titusz. MH. 15. sz. — b. gy.: N—a 106. sz.
- Blaha Lujza.** *Ágoston Gézáné.* Blaha Lujza síremléke. N. l. 106—107. l.
- Pataki József.** A nemzet csalóánya. M. 73. sz.
- Blaskó Mária.** Királyi sarj. (Elbeszélés.) — Ism. Dobrovich Ágoston. P—iSz. 95. l.
- Bodrogh Pál.** Bolyongás. (Versek.) 57 l. — Ism. NU. 21. sz.
- Borsódi László.** Őszi napsütésben. (Elbeszélések.) — Ism. Ny. 76. l.
- Böngérfi János.** Hún Hős Mondakör. II. Királymondakör. — Ism. M. 112. sz. — SÖU. 97. sz. — PH. 105. sz.
- Börzsönyi Béla.** (Dániel.) Hét fakereszt. Hősi halottaink legendája 3 felvonásban. — Ism. Berényi László. É. 172 l. — b. gy.: BH. 37. sz.

- Böszörményi Jenő.** Magyar ég alatt. (Elbeszélések.) Szentés 126 l. —
Ism. N. B.: DSz. 44. l.
- Bródy Sándor.** *Boros László.* Sándor bácsi sírkövére. EK. 119. sz.
- Lengyel Menyhért.* AE. 118. sz.
- Karinthy Frigyes.* Bródy Sándor. PN. 118. sz.
- Révész Béla.* Az ezüst kecske. PN. 145. sz.
- Csányi Sándor.** Egyedül. (Versek.) Losonc. — Ism. B. A.: M. 85. sz.
- Csapó András.** Aranyárok. (Versek.) Miskolc. — Ism. Ny. 236—237. l.
- Császár Elemér.** (—s—n.) Császár Elemér. MV. 10—11. sz.
- Író és kritikus. NU. 4. sz.
- Csathó Kálmán.** 1. Mikor az órák ütni kezdtek. (Regény.) Ism. Hevesi András. BH. 124. sz. — PL. 117. esti sz.
2. Matyika színésznő szeretne lenni. Vigjáték 3 felvonásban. Bemutatta a Vígyszínház 1929. december 21-én. — Ism. Berényi László É. 19. l. — Rédey Tivadar N. I. 203. l. — Vajthó László. PSz. 129—130. l. — Szira Béla. KSz. 256—258. l. — Csűrös Emilia. P. 238. l. — Gáspár Jenő. MK. 41—42. l. — Kosztolányi Dezső. UL. 6. l. — Falu Tamás. u. o. 142. l. — Schöpflin Aladár. Ny. 81—82. l.
- Csekme Ferenc.** Képek a paróchiáról. (Elbeszélések.) Ism. (s. e.): P. 339. l.
- Csengery Antal** hátrahagyott iratai és feljegyzései. Bevezető tanulmánnyal ellátta br. Wlassics Gyula. (1928.) 578 l. — Ism. Arday Pál. BSz. 216. k. 305—318. l. — R. Kiss István. PSz. 117—118. l.
- Csikó Gergely.** *Kozocsa Sándor.* A romantikus Csiky. MV. 6—7. sz.
- Csokonai Vitéz Mihály.** *Németh László.* Csokonai és a botanika. PSz. 163—166. l.
- S. Szabó József.* Helyreigazítás. PSz. 344. l.
- Czeke Vilma, B.** A lyukas mogoró. (Novellák.) — Ism. — rim. — : N. I. 94. l.
- Czvittinger Dávid.** *Turóczi-Trostler József.* Czvittinger 'Specimenjének' német visszhangja. MNYör. 134—143. l.
- Dánér Lajos.** Átkunk. (Versek.) — Ism. Walter Gyula. P. 94—95. l.
- Darkó István.** Szép ötvöslegény. — A ferdetorony. (Két regény.) Kassa 1929. 217 l. — Ism. Tabéry Géza. EH. 334—335. l. — KSz.: JSz. 10. sz. — Kováts József. P. 191. l. — (b. gy.): BH. 100. sz. — Illés Endre. Ny. 316—317. l.
- Darnay Kálmán.** Kaszinózó táblalabirák. Korfesző történeti tréfák. I—II. köt. (1928.) 208, 229 l. — Ism.: Gál János. N. I. 93—94. l.
- Darvas Andor.** Fut az idővonat. (Versek.) Szeged. 70 l. — Ism. M. Gy.: N. I. 483. l. — Schulek Tibor. D. 80—81. l.
- Darvas János.** Elsüllyedt világ. (Versek.) Pozsony. — Ism. Komlós Aladár. Ny. 393—394. l.
- Deák Ferenc.** *Szatmári Mór.* Deák Ferenc és a címek. U. 39. sz.
- Debreczeni Zsolt.** Számadás. (Versek.) 1929. — Ism. Dsida Jenő. EH. 166. l. — B. A.: M. 85. sz. — (ny. i.) N—a. 1. sz.
- Dékány András.** Félálomban. (Regény.) — Ism. Kilián Zoltán. N. I. 387—388. l. — Fehér Gábor. PSz. 271—272. l.
- Dénes Gizella.** Fehér torony. (Regény.) 142 l. — Ism. Radványi Kálmán. KSz. 186—188. l. — Vándoriné Kövér Ilona. Vp. 156. l. — Török Sophie. Ny. 152—153. l. — Bánhegyi Jób. P—iSz. 94—95. l. — (myn.): BH. 17. sz. — r. r.: UN. 90. sz. — (Z. S.): MV. 10—11. sz. — K. T.: U. 7. sz.
- Dóczi Lajos.** K. S. Dóczi Lajos. MV. 2—3. sz.
- Dóczy Jenő.** Arany János. Életképek. (1929.) 276 l. — Ism. Császár Ernő. IK. 111—112. l. — Sz—m. 117—118. l. — Szabó István Andor. I—t. 32. l. — V. M.: N. I. 87—88. l. — Karácsony Sándor. PSz. 327—330. l. — Possonyi László. MK. 92—93. l. — MSz. VIII. k. 1. sz. X. l. — (L—sz.): PN. 33. sz. — MH. 101. sz.
- Donáth László.** Jairus fia. (Novellák.) Marosvásárhely. — Ism. Kováts József. P. 70—71. l.

- Dormándy László.** A jó ember. (Regény.) — Ism. Büky György. BH. 66. sz. — Illés Endre. Ny. 648—649. l. — K.: NU. 85. sz. — (—ács.): MH. 68. sz. — N—a. 68. sz. — B. J.: MV. 12—13. sz. — PH. 81. sz. — M. S.: U. 68. sz.
- Dugonics András** szegedi monográfiája. Sajtó alá rendezte Lugosi Döme. Szeged (1929.) 32 l. — Ism. — LZ—: IK. 112. l.
- Eötvös József báró.** *Kristóf György.* Báró Eötvös József levele s Finály Henrik tudósítása Mommsen kolozsvári tanulmányútjáról. EphK. 135—137. l.
- Morvay Győző.** Eötvös József báró levelei fiához Eötvös Loránd báróhoz. IK. 52—68. l.
- Eötvös Károly.** *Nagy Endre.* Arckép Eötvös Károlyról. Ny. 55—60. l.
- Erdélyi József.** Kökényvirág. (Versek.) — Ism. b. gy.: BH. 134. sz. — Kárpáti Aurél. PN. 143. sz.
- Erdőházy Hugó.** Jós percekben. (Versek.) Komárom. — Ism. Ny. 742. l. — MH. 134. sz.
- Erdős Renée.** Az indiai vendég. (Regény.) 253 l. — Ism. r. r.: UN. 17. sz.
- Faludi Ferenc.** *Balassa Imre.* Faludi Ferenc Téli éjszakája. KK. 7. sz.
- Farkas Andor.** Áruló hegedű. (Versek.) Sátoraljaújhely. — Ism. (K.): M. 118. sz.
- Farkas Antal.** A mámor. (Regény.) — Ism. Nyigri Imre. N—a. 103. sz. — (Sz—i.): PN. 129. sz.
- Farkas Imre.** Pesti éjszakák. (Regény.) — Ism. BH. 56. l.
- Fáy Szeréna.** *R. J. Fáy Szeréna.* N. I. 594—595. l.
- *S. K. PL.* 99. esti sz. — MSz—d. 122. sz.
- Fehér Gábor.** Semmibe ívelő hidak. (Novellák.) Nyiregyháza. (1929.) — Ism. Juhász Géza. DSz. 39—40. l. — P.: É. 79. l. — Gulyás Pál. N. I. 379—380. l. — Bodor Aladár. PSz. 122. l. — (B.): M. 15. sz.
- Fehér Tibor.** Lélek a rács mögött. (Versek.) Szeged. 48 l. — Ism. H. J.: PSz. 124. l. — b. gy.: BH. 37. sz. — Ny. 76. l. — B. A.: M. 85. sz. — Gosztonyi Lajos. MH. 15. sz. — F. J.: N. I. 483—484. l. — PH. 75. sz.
- Fekete Lajos.** Szent Grimasz. (Versek.) — Ism. Juhász Géza. N. I. 481—483. l. — Reményik Sándor. P. 70. l. — Ny. 76. l. — B. A.: M. 85. sz.
- Molter Károly.** Fekete Lajos versei. EH. 159—160. l.
- Feld Irén.** Szerelmi csirkefogók. (Rajzok.) — Ism. MH. 15. sz. — PH. 119. sz. — U. 68. sz.
- Feleki Sándor.** Őszi szántás. (Versek.) — Ism. B. A.: M. 112. sz. — MH. 51. sz. — PL. 56. esti sz. — PH. 55. sz.
- Fényes Samu.** Meghibbant világ. (Regény.) — Ism. (—ri.): N—a. 21. sz.
- Ferenczi Zoltán.** *Császár Elemér* megemlékezése Ferenczi Zoltánról. UN. 23. sz.
- Sólyom János.** Ferenczi Zoltán és a Petőfi-kultusz. OPITK. 2. sz. (1929.)
- Ferenczy Ferenc. G. P.** Ferenczy Ferenc. I—t. 54. l. — K. NU. 9. sz.
- *Móricz Pál.* M. 18. sz. — *R—r.* N. I. 205—206. l.
- Finta Sándor.** Szívünk miséje. (Versek.) 1929. 104 l. Ism. (B. L.): E. 79. l. — Morvay Győző I—t. 22—23. l. — Brisits Frigyes. KSz. 185—186. l. Vp. 77. l.
- Földi Mihály.** Kezdődik újra minden. (Regény.) 464. l. — Ism. Várkonyi Titusz. MH. 112. sz. — f. á.: N—a. 39. sz.
- Frank Imre.** Marion. Bemutatta az Új Színház. — Ism. Kálmán László. MV. 6—7. sz. — Gáspár Jenő. MK. 513. l.
- Fülöp Áron.** (K. S.) Fülöp Áron munkái. MV. 10—11. sz.
- Gaál Mózes.** Sz. Ö. Gaál Mózes. D. 9. sz.
- Gajdács Pál.** G. P. Gajdács Pál. I—t. 54—55. l.
- Gál Lajosné.** A jóság jutalma. Kolozsvár. — Ism. Csűrös Emilia. P. 47. l.
- Gallus Sándor.** Az út kezdetén. (Versek.) — Ism. Turcsányi Elek. BH. 34. sz. — B. A.: M. 85. sz. — Ny. 236. l. — t.: PL. 32. esti sz.
- Gárdonyi Géza.** *Csoór Gáspár.* Gárdonyi-relikviák. PH. 15., 21., 27. sz.
- Futó Jenő.** Gárdonyi Géza. Eger. — Ism. PL. 138. esti sz.

- K. Gárdonyi Géza* nevelő leke. BH. 12. sz.
Kelemen Ferenc. Az uszó sziget lakói. A makói községi polg. leányiskola 1828/29. évi értesítője. 5—16. l. — *Ism.* N. S.: I—t. 105. l.
Nagy Endre. Gárdonyi Géza tragédiája. Ny. 933—935. l.
Schwertsig Antal. Gárdonyi Géza regényköltészete. 59 l.
Wladár Robert. Gárdonyi és a nagyszentmiklósi kincslelet. MCs. 19—20. l.
Gáspár Jenő. István leventéje. (Regény Szent Imre herceg korából.) — *Ism.* Pitroff Pál. KSz. 551—552. l. — Balla Borisz. M. 106. sz. — NU. 21. sz. — y—s.: NU. 79. sz. — Czapi Gyula. MK. 426. l. — SÓU. 85. sz.
Geiszler Lajos. Tengersizem. (Versek.) Győr. — *Ism.* Ny. 742. l.
Gellért Lajos. Szegény angyalok. Nagyvárosi történet 3 felvonásban. Bemutatta az Új Színház 1930. március 6-án. — *Ism.* Szira Béla. KSz. 537—538. l. — Vajthó László. PSz. 340. l. — Gáspár Jenő. MK. 326. l.
Gellért Oszkár. Valami a végtelen sugarakból. (Versek.) 1929. — *Ism.* Kuncz Aladár. EH. 243. l. — Németh László. Ny. 307—311. l. — K. A : PN. 33. sz.
Révész Béla. Gellért Oszkár költészete. N—a. 45. sz.
Gereblyés László. Verseiből. — *Ism.* Haraszi Sándor. K. 77. l.
Gesztesi-Balogh Gábor. Asszonyölök. (Regény.) (1929.) 229 l. — *Ism.* r. r.: BSz. 216. k. 318—320. l. — Majthényi György. N. I. 388—389. l. — Hencze Béla. PSz. 270—271. l. — MSz. VIII. f. 4. sz. V. l. — SÓU. 1. sz.
Ghillányi Antal. Br. Vértő szívek. (Versek.) Eperjes. — *Ism.* Ny. 742. l.
Guthi Soma. G. P. Guthi Soma. I—t. 55. l.
Gyallay Domokos. Botos János. Gyallay Domokos. P. 76. l.
(k. a.) EH. 255. l.
Gyóni Géza. Köveskúti Jenő. Ki volt Gyóni Géza? MCs. 5. sz.
Gyöngyösi István. Nagy László. Gyöngyösi és a barokk. (1929.) 56 l. — *Ism.* Csizsár Béla. MK. 428. l.
György Lajos. Alszegehy Zolt. György Lajos. Vp. 204. l.
Gyulai Pál. Horvátszky Lajos. Gyulai Pál emléke. BSz. 216. k. 449—452. l.
Timár Kálmán. Gyulai Pál levele Haynald érsekhez. IK. 229—230. l.
Halmágyi Irén. Versek. (Kassa.) — *Ism.* Ny. 742. l.
Harsányi Lajos. Az elragadott herceg. (Szent Imre herceg életregénye.) 214 l. — *Ism.* Szira Béla. KSz. 553—554. l. — Hevesi András. Ny. 964—965. l. — K. m.: NU. 51. sz. — PH. 60. sz. — Magasi Artúr. P—iSz. 164—166. l.
Hatvani István. Kozocsa Sándor. Hatvani István orvosi levele. IK. 97—98. l.
Hatvany Lajos. Hatvany Lajos regénye németül és angolul MH. 33. sz.
Hatvany Lili. Ma este vagy soha. Vigjáték 3 felvonásban. Bemutatta a Vígsház 1930. április 5-én. — *Ism.* Berényi László. É. 171. l. — Rédey Tivadar N. I. 498—499. l. — Vajthó László. PSz. 341. l. — Kürti Pál. Ny. 663—664. l. — Gáspár Jenő. MK. 419—420. l.
Sz. Ö. Hatvany Lili bárónő. D. 16. sz.
Háy Gyula. Színhely: Budapest. Idő: Tíz év előtt. (Regény.) 163 l. — *Ism.* Haraszi Sándor. K. 157—158. l. — Ns.: Sz—k. 175. l. — Schöpflin Aladár Ny. 64—65. l.
Hegyi István. Szegénység. (Novellák.) — *Ism.* MV. 1. sz.
Heltay Jenő. Álmokháza. (Regény.) — *Ism.* K. D.: N. I. 476—477. l. — Szász Zoltán. T. 5. sz. — Kulinyi Ernő. BH. 21. sz. — Schöpflin Aladár. Ny. 147—149. l. — N—a. 39. sz. — b. gy.: N—a. 106. sz. — Kárpáti Aurél. PN. 15. sz.
Herczeg Ferenc. 1. Szendrey Julia. Színmű 3 felvonásban. Bemutatta a Nemzeti Színház 1930. február 28-án. — *Ism.* Radványi Kálmán. É. 139—140. l. — Rédey Tivadar. N. I. 401—402. l. — Vajthó László. PSz. 272—273. l. — Szira Béla. KSz. 535—537. l. — Kosztolányi Dezső. UI. 312—313. l. — Schöpflin Aladár. Ny. 480—481. l. — Gáspár Jenő. MK. 324—325. l.
2. Északi fény. (Regény.) 268 l. — *Ism.* (Z. S.): MV. 8—9. sz. — Brisits Frigyes. KSz. 382—383. l. — Voinovich Géza. UI. 10. l. — Schöpflin Aladár. Ny. 62—63. l. — r. r.: UN. 24. sz.
Ifj. Hegedüs Sándor. Szendrey Julia. SÓU. 58. sz.

- Bulla Ignác.* Herczeg Ferenc „Bizánc”-ának első olasz előadása. PH. 41. sz.
- Csűrös Emilia.* Ocskay brigadéros. P. 238—239. l.
- T. L.* Herczeg Ferenc Nagykőrösön. BH. 120. sz.
- Tófalvi György.* Az élet kapuja. P. 23. l.
- A sárba tévedt herceg. MK. 82—83. l.
- Hevesi Sándor.* *Galamb Sándor.* Hevesi Sándor. (Kortársaink. 9. sz.) — Ism. PL. 117. esti sz.
- Hoffmann Elemér.* A szent gyógyulás keresése. (Versek.) — Ism. MH. 33. sz.
- Horváth Béla.* Szőlőhegyen délben. (Versek.) Veszprém. (1929.) 62 l. — Ism. P.: É. 192. l.
- Horváth János.* *Eckhardt Sándor.* N. I. 492—493. l.
- A legmodernebb magyar irodalomtörténet érdekében. BH. 76. sz.
- Horváth Margit.* Fehér galambok. (Versek.) — Ism. D. G.: É. 252. l. — B. A.: M. 112. sz. — MH. 106. sz. — PH. 119. sz.
- Hunyadi Sándor.* Júliusi éjszaka. — Bemutatta a Vígszínház. — Ism. Rédey Tivadar N. I. 204—205. l. — Vajthó László. PSz. 130. l. — Kovács László. P. 142. l. — Gáspár Jenő. MK. 133. l. — Kürti Pál. Ny. 161—162. l.
- Ignotus.* *Fenyő Miksa.* Az Ignotus-eset. Ny. 178—182. l.
- Itj. Répás János.* Ignotus siralma. NÉ. 19. l. — *Ignotus Pál.* T. 5. sz. — *Zsolt Béla.* T. 4—5. sz. — BH. 11. sz. — MH. 12—13. sz. — UN. 14. sz.
- Ipolyi Arnold.* Magyar Mythológia. II. kiadás. Kiadta Zajti Ferenc. — Ism. Juhász Vilmos. Ny. 881—884. l. — U. 27. sz.
- Jarnó József.* A Gyár. (Regény.) 321 l. — Ism. Károly Sándor. EH. 248. l. — r. r.: UN. 11. sz. — Illés Endre. Ny. 225—226. l. — N—a. 15. sz.
- Jávor Bella.* Asszonyok, leányok, szeretők. (Novellák.) Kolozsvár. — Ism. (b. gy.): BH. 102. sz. — (sk.): M. 57. sz. — Molter Károly EH. 428. l.
- Jókai Mór.* *Bernfeld Magda.* A némettség Jókai Mór megvilágításában. (Német Philológiai dolgozatok 33. sz.) — Ism. Turóczy—Trostler, Josef. PL. 14. esti sz.
- Császár Elemér.* Jókai és Győr. GySz. 1—6. l.
- Hegedüs Sándorné Jókay Jolán.* Liszt Ferenc vacsorája Jókaiéknál. UI. 227. l.
- Hegedüs Sándorné Jókay Jolán.* Mórca bácsi szörnyű fogadtatása a Nándor-laktanyában. UI. 133—134. l.
- Rab Gusztáv.* Az Aranyemberről. PN. 90. sz.
- Sebestyén Ede.* Nagy emberek árnyékában. MH. 39. sz.
- Szigeti Remete.* [Krúdy Gyula.] Jókai Mór utolsó tánca az uribanda előtt. BH. 106. sz.
- Ujvárossy Fedor.* Jókai legboldogabb napja. NU. 90. sz.
- Jókai és Kossuth egy felvidéki olvasókönyvben. BH. 75. sz.
- Jókaitól—Darányiig. 80U. 85. sz.
- Jónás Károly.* Tarka könyv. (Visszapillantások.) 128 l. — Ism. Tolnai Vilmos. PSz. 327. l. — MH. 27. sz.
- Juhász Gyula.* 1. Hárfa. (Versek.) 188 l. — 2. Holmi. Ism. Muraközy Gyula. PSz. 267—270. l. — Berczeli Anzelm Károly. Sz—m. 85—87. l.
- V. Gy. Juhász Gyulát meggyógyította a második Baumgarten-díj. M—g. 15. sz.
- Juhász Margit.* Méreyné. Üzenem Ádámnak. (Versek.) Nyiregyháza. 88 l. — Ism. Karácsony Sándor. PSz. 424—426. l. — Ny. 742. l.
- Kacsó Dénes.* Erdély ébredése. Irredenta színmű 3 felvonásban. Bemutatta a Zuglói Kultúr Színház. — Ism. Mihály László. É. 171.
- Kacsó Sándor.* Vakvágányon. Regény. I—II. köt. Brassó. — Ism. Szentimrei Jenő. EH. 529—531. l. — B. A.: M. 118. sz.
- Kádár Imre.* A fekete bárány. (Regény.) Kolozsvár. — Ism. Szántó György. EH. 422—425. l.
- Kafka Margit.* *Gyulai Márta.* Kafka Margitról. — Ny. 454—456. l.

Kállay Miklós. A lilomos királyfi. Legenda 4 felvonásban. Bemutatta a Nemzeti Színház. 1930. május 10-én. — *Ism.* (K. L.): MV. 8—9. sz. — Radványi Kálmán. É. 250—251. l. — Szira Béla. KSz. 542—544. l. — Schöppflin Aladár. Ny. 896—897. l. — Gáspár Jenő. MK. 313—315. l.

Karinthy Frigyes. 1. Nem mondhatom el senkinek. (Verse.) 1929. 64. l. — *Ism.* Kovács László. EH. 244—245. l. — Juhász Géza. N. I. 292—293. l. — Bálint György. AE. 3. sz. — Babits Mihály. Ny. 144—146. l. — Fekete Lajos. BH. 45. sz. — B. A.: M. 112. sz. — Lukács István. MH. 15. sz. — (m. s.): U. 23. sz. — Kárpáti Aurél. PN. 27. sz.

2. Minden másképpen van. 326 l. — *Ism.* Becski Andor. K. 235—237. l. **Boross István.** Karinthy Frigyes. Mezőtúr. (1929.) 130 l. — *Ism.* Kiss Sándor. PSz. 123. l. — Kardos László. Ny. 656—657. l.

Ignotus Pál. Karinthy és a lóugrás. T. 6. sz.

Károli Gáspár. *Kristóf György.* Károlyi vagy Károli? PSz. 237—241. l.

Károly Sándor. Én vagyok az út, a hazugság. (Regény.) — *Ism.* Szentimrei Jenő. EH. 427—428. l. — Illés Endre. Ny. 736—737. l. — (Lukács István.) MH. 112. sz. — Bresztovszky Ede. N—a. 129. sz.

Kassák Lajos. Marika énekelj! (Regény.) — *Ism.* MV. 2—3. sz. — Justus Pál. K. 156—157. l. — b. gy.: Sz—s. 62—63. l. — Komlós Aladár. Ny. 220—222. l. — Turóczi-Trostler, Josef. PL. 32. esti sz. — Nádass József. N—a. 1. sz.

Katona József. Katona Emlékkönyv. A költő halálának százados fordulóján kiadta a kecskeméti Katona József Kör. Szerk.: Hajnóczy Iván. Kecskemét. 131 l. — *Ism.* Hegedűs Zoltán. IK. 238—239. l. — Rédey Tivadar. N. I. 586—588. l. — Kárpáti Aurél. Ny. 806—807. l.

Baross Gyula. Katona József emléke költészetünkben. PSz. 384—391. l.

Bartucz Lajos. Mit láttam Katona József felbontott sírjában? M. 90. sz.

Berényi László. Kisfaludy Károly és Katona József. É. 173—175. l.

Fóti J. Lajos. A Bánk bán ó-francia meséje. BH. 139. sz.

Gárdonyi Albert. Hol lakott Katona József? M. 106. sz.

Gáspár Jenő. Katona-centennárium — Hevesi-féle Bánk bánnal. UN.

94. sz.

Herczeg Ferenc. Katona József halálának száz éves fordulóján. BSz. 217. k. 466—470. l.

Hevesi Sándor. Bánk bán problémák. Ny. 567—570. l.

Hevesi Sándor. Katona József és az új «Bánk bán». MSz—d. 112—113. sz.

Kárpáti Aurél. Ny. 732—734. l. — **Pogány Béla.** BH. 93. sz. — **Rédey**

Tivadar. N. I. 556—562. l. — **Szentimrei Jenő.** EH. 521—526. l.

Kárpáti Aurél. Katona József kettős tragédiája. PN. 90. sz.

Kováts Andor. Katona és Kecskemét. BH. 81. sz.

Kováts József. Apróságok Bánk bán-ról. P. 197—198. l.

Pásztor Árpád. Katona József feje egy újságpapíron. PN. 72. sz.

Pataki József. Katona és Bánk bán relikviák. M. 112. sz.

Rózsahegyi László. Katona József halhatatlan emlékének hódolt az ország Kecskeméten. MH. 95. sz.

Szász Károly. Magyar úr és magyar paraszt. Petur és Tiborc. M. 97. sz.

Szerb Antal. Bánk bán és egy olasz irodalmi vita. Sz—m. 122—126. l.

Zsolt Béla. Biberach és Tiborc. MH. 90. sz.

Hol irta Katona József a Bánk bánt? PH. 84. sz.

Katona-emlékek. N. I. 317—343. l.

Katona József új nyugvóhelyén. BH. 77. sz.

Kecskemét városa új szobrot emel Katona Józsefnek. M. 96. sz.

Császár Károly. EH. 467—469. l. — **Dóczy Jenő.** M. 85. sz. —

Eckhardt Sándor. N. I. 493. l. — **Halász Miklós.** N—a. 87. sz. — **Hevesi**

Sándor. NU. 93. sz. — **Janovics Jenő.** P. 193—194. l. — **Móricz Zsigmond.**

Ny. 564—566. l. — **Rass Károly.** Vp. 194—195. l. — **Sebestyén, Karl.** PL.

87. reggeli sz. — PSz. 403—404. l.

Kazay László. Kalucsnis alispán. (Novellák.) — *Ism.* BH. 14. sz. — (B.): M. 21. sz. — j.: PL. 26. esti sz. — (A. L.): U. 85. sz.

Kazinczy Ferenc. Pestre. Töredék Kazinczy Ferenc pesti útleírásából. 4°. 32 l., 66. mell., 76 l. — Ism. Kéky Lajos. PSz. 323—325. l. — UN. 60. sz. **Czeizel János.** Kazinczy Ferenc élete és működése. I. kötet 296 l. — Ism. UN. 143. sz.

Reza Dezső. Két ismeretlen Kazinczy-levél. IK. 80—84. l.

Kellér Andor. Szakszofon. (Regény.) — Ism. (g. i.): EK 74. sz. — K.: NU. 85. sz. — MH. 73. sz. — (F. J.): SÓU. 90. sz. — P. A.: U. 68. sz.

Kemechey László. Béri László. Kemechey László. S. 3—6. l. és BH. 26. sz. és NU. 27. sz.

Kemenes Ferenc. Sziklay János. Emlékezés a költő Kemenes Ferencről. KSz. 127—134. l.

Kemény Zsigmond báró. György Lajos. A „Korteskedés és ellenszerei” eredeti kézírata. EISz. 93. l.

Jancsó Béla. Pálffy János Kemény Zsigmondja és a Kemény Zsigmond-probléma. EH. 121—122. l.

Pálffy János. Báró Kemény Zsigmond. EH. 115—120. l.

Schöpflin Aladár. Kemény Zsigmond görbe tükörben. Ny. 653—656. l.

Kigyóssy Sándor. Kereszt az úton. (Elbeszélés.) Az Egeri Népkönyvtár füzetek. 4. sz. Eger. — Ism. — fl.: KSz. 480. l.

Kisfaludy Károly. Császár Károly. Kisfaludy Károly. P. 86—87. l.

Berényi László. Kisfaludy Károly és Katona József. É. 173—175. l.

Négyesy László. Kisfaludy Károly. BSz. 216. k. 331—347. l. — Ism. K. B. O.: N. I. 516. l.

Kisfaludy Sándor. Gálos Rezső. Adatok a Himfy Szerelmeihez. GySz. 84—88. l.

Gálos Rezső. Kisfaludy Sándor levelei Heckenasthoz. IK. 218—221. l.

Kisfaludy Károly szépiarajza Kisfaludy Sándor „Somló” c. regéjéhez. GySz. 88. és 89. ll. között.

Kis János. Tolnai Vilmos. Kis János ismeretlen Bánk bán-adomája. GySz. 65—68. l.

Kiss József. Kiss Arnold. Kiss József sírköavatására. MH. 139. sz.

Szép Ernő. U. 140. sz. — **Wallasz Jenő.** U. 139. sz.

Kiss Lajos. Euriál és Lukrécia. (Költői elbeszélés 4 énekben) (1929.) *Aladár*
32. l. — Ism. I. 29 l.

Kodolányi János. Futótűz. (Regény.) 275 l. — Ism. Kádár Imre. EH. 163—164. l. — Borgisz. Sz.—s. 28—29. l.

Koltay Jenő. Kis kadétek, nagy idők. (Novellák.) — Ism. (s. v.): EK. 75. sz.

Komáromi János. Az ősdiák. (Regény.) (1929.) 342 l. — Ism. (T. I.): É. 192. l. — Vajthó László. N. I. 384—385. l. — Karácsony Sándor. PSz. 118—122. l. — **Gáspár Jenő.** MK. 186. l. — MSz. VIII. k. 1. sz. X. l. — Ngy.: BH. 16. sz. — (G. J.): UN. 23. sz. — Schöpflin Aladár. Ny. 224—225. l. — Várkonyi Titusz. MH. 27. sz.

Kornai István. Dalok a néhai császárvárosról. (Versek.) — Ism. SÓU. 85. sz. — PH. 84. sz.

Kós Károly. Gálok. Novellák. Kolozsvár. — Ism. Reményik Sándor. EH. 240—242. l.

Szekfü Gyula. Kós Károly Erdélye. EH. 75—80. l.

Kossuth Lajos. Kenedy Géza. Kossuth Lajosnál. BH. 116. sz.

Hegyaljai Kiss Géza. Kossuth Lajos mint vőlegény. PH. 90. sz.

Móricz Zsigmond. Kossuth Lajos. Ny. 795—803. l.

Léczfalvi Sipos Kamilló. Kossuth Lajos mint társadalombölcész. MV. 8—9. sz.

Kovács Endre. Világének. (Versek.) — Ism. Gosztonyi Lajos. MH. 15. sz.

Kovács Káimán. Álomkirályné. Magyar legenda 9 képben. Bemutatta a Magyar Színház. — Ism. Berényi László. É. 60. l. — Vajthó László. PSz. 199. l. — Gáspár Jenő. M. K. 178. l.

Kovács László. Történet a férfiről. Kolozsvár. — Ism. Reményik Sándor. EH. 425—426. l. — K.: Vp. 178. l. — Kovács József. P. 167. l.

- Kovács Mária. Éjszakák. (Versek.) — *Ism. b. gy.*: BH. 37. sz. — Bálint György. Ny. 313—314. l. — Gosztonyi Lajos. MH. 15. sz.
- Kovács Pál. *Ferenczy Zoltán*. Kovács Pál 1839. december 25. kelt levele. GySz. 105—106. l.
- Kovácsnay Erzs. Gáborka. (Regény.) 121 l. — *Ism. NU.* 79. sz. — G. J.: MK. 378. l.
- Környei Elek. Négy szem közt. (Versek.) Komárom. — *Ism. Ny.* 742. l. — Gosztonyi Lajos. MH. 15. sz.
- Kreska Frigyes. K. T. Új magyar költő verseiből. U. 45. sz.
- Krudy Gyula. Boldogult urfikoromban. (Regény.) — *Ism. Di.*: BH. 90. sz. — Kárpáti Aurél. Ny. 884—885. l. — Várkonyi Titusz. MH. 90. sz.
- Laczkó Géza. Beszélgetés Laczkó Gézával francia kitüntetéséről. PN.: 57. sz.
- Lázár István. Omlik az udvarház. (Regény.) — *Ism. MV.* 12—13. sz.
- Legény Elemér. Pénz a szelek szárnyán. (Regény.) — *Ism. (K. E.)*: M. 106. sz.
- Lelkes Nándor József. Letűnt világ dalokban. (Versek.) Veszprém. 62. l. — *Ism. Kovács Pál* MK. 332. l. — *b. gy.*: BH. 100. sz.
- Lenátor Pogány Ferenc. Modern csaták. (Versek.) 47 l. — *Ism. B. A.*: M. 85. sz. — Szabó Lőrinc. Ny. 311—313. l. — MH. 27. sz. — T—i.: PL. 50. esti sz. — (p. á.): PN. 118. sz.
- Lengyel Angela, Ferdinandyné. Honnan, hová, miért? (Versek.) — *Ism. Vp.* 57. l. — BH. 97. sz. — B. A.: M. 85. sz.
- Leszlényi Imre. Deutsche und ungarische Gedichte. (Versek.) — *Ism. Ny.* 742. l.
- Ligeti Ernő. A kék barlang. (Regény.) — *Ism. Kemény István*. MH. 15. sz.
- Losonczy Hányoki István. N. I. A „Hármas kis tükör” szerzője. BH. 112. sz.
- Lőrinczy György. Sz. Ö. Lőrinczy György. D. 18. sz.

Összeállította: KOZOCSA SÁNDOR.

